

מבוא

הקדמה

בראשון לחודש פברואר 2010, פורסמה בתקשורת הישראלית תוכנית הלימודים החדשה שיזם משרד החינוך בנוגע להיסטורית העלייה של יהודי אתיופיה. דברי ההצהרה נפתחו בדבריו של השר גדעון סער. "עלית יהודי אתיופיה העשירה את ישראל בקהילה ציונית גאה ומסורה. עליה זאת הייתה כרוכה במסירות נפש עד סיכון נפשות ממש. חשוב שכלל תלמידי ישראל יכירו את המורשת המפוארת של יהודי אתיופיה"¹.

מבחינה מהותית, הרי שעצם ההצהרה הזו מעידה על החוסר הקיים אודות סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה בתוך הסיפור הכללי של מדינת ישראל. קריאת התוכנית המוצעת מעלה תהיות רבות. התוכנית שמה דגש על הפעילות השונה שבה נקטה המדינה במהלך השנים ביחס לעלייה של יהודי אתיופיה. במובן זה התוכנית מייצרת תמונה שבה העולים מאתיופיה לא נקטו בפעילות אקטיבית כלשהי למען עלייתם ארצה אלא להיפך, הם הוגדרו בתוכנית הלימודים כעליית מצוקה והפעילות האקטיבית של מדינת ישראל היא זו שחילצה אותם והושיעה אותם ממצוקתם². התכנית שמציע משרד החינוך ללימוד היסטוריה בבתי ספר, אודות עליית יהודי אתיופיה מדגישה את הצד האקטיבי של הפעולות בהן נקטה המדינה להעלאת יהודי אתיופיה. מגמה זו שהופיעה במקרים דומים לאורך שנות קיומה של מדינת ישראל, באה לייצר נרטיב/ מיתוס המאחד את המגוון העדתי תחת הדגל של מדינת ישראל כמדינה אקטיבית, צעירה גיבורה וכל יכולה. בתוכנית אין כל אזכור ליוזמה של העולים מאתיופיה לתחילת העלייה כמו גם לפעילותם של מנהיגים מקומיים שהובילו יוזמות עלייה בקרב יהודי אתיופיה במקומות השונים. בדרך זו מודחקות ההתנהלות המגומגמת וחוסר העשייה שאפיינה ממשלות שונות במשך שלושה עשורים בכל הקשור ליהודי אתיופיה ועלייתם לישראל.

תוכנית הלימודים אודות עלייתם של יהודי אתיופיה הנלמדת כיום מייצגת בצורה הברורה ביותר את האנטי תזה לתפיסה שברצוני לייצג בעבודה זו. אם במהלך השנים שוכתבה ההיסטוריה בצורה חד גונית על ידי אנשי מוסד, אנשי סוכנות, פוליטיקאים וכדומה הרי שכעת משרד החינוך ממסמר את התפיסה כי יהודי אתיופיה הם קהילה פאסיבית בכל מה שקשור לעלייה לארץ ישראל ואילו המדינה היא זו שבזכותה

¹ <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Owl/Hebrew/SarHinuch/NeumimVeeruhim/ethupia.htm>

² אייל נוה, נעמי ורד, שחר דוד (עורכים), הלאומיות בישראל ובעמים- בונים מדינה במזרח התיכון, רכס פרויקטים חינוכיים, אבן יהודה, 2009, ע' 300

קהילה זו מתקיימת היום במדינת ישראל. לעומת זאת, כאשר בוחנים את סיפור העלייה החל משלבי הראשוניים באמצעות עדויות העולים עצמם ובאמצעות כלים אחרים, עולה תמונה אחרת ובמסגרתה מצטייר סיפור עלייה שונה, הוא סיפורם של העולים עצמם. מרגע היוודע ליהודי אתיופיה המידע אודות קיומה של מדינת ישראל, הם החלו לנקוט בפעולות מקומיות ונקודתיות אשר מקרבות אותם לעבר המסע לארץ ישראל. פעילותם של יהודי אתיופיה החלה בהצלחתם של צעירים רבים להגיע לסודן כתחנה בדרך למדינת ישראל. מרגע זה ואילך כשנפוצה הידיעה על ההזדמנות הנקראת בדרכם של יהודי אתיופיה לעלות ארצה דרך סודן, הם החלו לפעול למימוש החלום לעלות ל"ירוסלם", קרי מימוש הרעיון של שיבת ציון. הפיכת החלום למציאות הייתה כרוכה בהתארגנות של יהודי אתיופיה בכפריהם. התארגנות זו באה לידי ביטוי בפרקטיקה של היציאה למסע ולא פחות מכך בהנהגה המקומית שמילאה תפקיד מרכזי במימוש החלום. יש לזכור כי בתקופה זו נאלצו היהודים באתיופיה לפעול בחשאי שכן נאסרה יציאתם של אזרחים מאתיופיה בשל התרחשותה של מלחמת אזרחים בה באותה העת. למעשה קיים פרק שלם של יציאת יהודי אתיופיה לסודן בדרכם ארצה שהמדינה בוחרת להציגו באופן סלקטיבי כך שישתדר עם רעיונותיה. כאשר ישנה התייחסות לפעילות של העולים עצמם, המדינה מציגה סיפורים אישיים המתוארים כאירועים נקודתיים בלבד ואיננה מייחסת להם חשיבות מערכתית. לעובדות אלו ואחרות קיימות מגוון משמעויות, הן לגבי העולים, הן לגבי מעמדם בחברה הישראלית והן לגבי הצגת ההיסטוריה בשלמותה.

סקירה היסטורית

מספרם של יהודי אתיופיה קודם לעלייתם ארצה מנה כ- 30,000 נפשות³. יהודי אתיופיה היו קבוצת מיעוט דתית וחברתית באתיופיה והם חיו ברובם בצפון ובצפון-מערב אתיופיה, בלמעלה מ-500 כפרים קטנים בקרב אוכלוסייה נוצרית ברובה המכריע. מרבית יהודי אתיופיה התרכזו באזורים הסמוכים לאגם טאנה וצפונה לו, במחוזות טגראיי, קווארה ומעטים בערים גונדאר ואדיס אבבה⁴. כפר טיפוסי של יהודי אתיופיה שכונו בפי המקומיים "ביתא ישראל", ממוקם בדרך כלל בראש הגבעה, או על צלע הר, סמוך למקור מים. המבנים המקובלים בכפר היהודי הטיפוסי הם: בתי מגורים, בית כנסת, בתי נידה וסוכות לבעלי חיים. רוב היהודים עסקו בחקלאות, וקיימו משק אוטרקי למרבית תצרוכתם הביתית. אחרים עסקו במקצועות כגון נפחות, קדרות, אריגה, מקצועות שנחשבו בזויים והשפיעו על מעמדם החברתי

³ מכתבו של מר חזי עובדיה למר יהודה אבנר יועץ ראש הממשלה מיום 1 אוקטובר 1975, בתוך גנך המדינה גל-8451/14.

⁴ Hagar, Salamon, *The Hyena People: Ethiopian Jews in Christian Ethiopia*, Berkeley: University of California Press, 1999, p. 17-18

שממילא היה ירוד⁵. יותר מכל בלט בקרב היהודים אורח החיים הדתי והבדלני שעליו הקפידו כוהני הדת היהודיים "הקייסוץ" שהיו גם למנהיגים בקהילות השונות⁶.

חלום שיבת ציון של יהודי אתיופיה היה למוטיב המרכזי בחייהם. רק במאה ה-19 נחשפו יהודי אתיופיה לעובדה כי קיימת תפוצת יהודים נרחבת בעולם, מלבדם. היחשפות זו נוצרה במפגש בין הקהילה ואורח חייה לבין יוסף הלוי. יוסף הלוי נשלח על-ידי יהודי אירופה שרצו לבחון את אמיתות הפרסומים של "החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים"⁷. ארגון נוצרי זה, מיסיונרי במהותו פעל בין היתר בקרב יהודי אתיופיה כדי לגרום להם להמיר את דתם ואף פרסם הצלחותיו על כך. הגילוי ההדדי שקיימת קבוצת יהודים נוספת, יצר התעניינות בקרב תפוצות יהודיות בעולם. עובדה זו הביאה גורמים שונים בעולם היהודי לפעול למען קהילת יהודי אתיופיה במטרה למנוע את היכחדותה של יהדות זו שניצבה בסכנה נוכח אורח החיים בחברה נוצרית מיסיונרית⁸. מסעו של ד"ר יעקב פייטלוביץ לתור אחר קהילות יהודי אתיופיה בשנת 1904, מסמן נקודת מפנה בתולדות הקהילה. ד"ר פייטלוביץ שהיה תלמידו של יוסף הלוי, פעל לביסוס מעמדה של קהילת יהודי אתיופיה בקרב הקהילות היהודיות בעולם. פעילותו התמקדה בחינוך, הקמת בית ספר יהודי באדיס אבבה⁹, יצירת מנהיגות עילית באמצעות שליחת צעירים להתחנך באירופה, ועוד¹⁰. פעולות אלו הצליחו לחזק את יהודי אתיופיה לעמוד מול הפעילות המיסיונרית באתיופיה ולבססם כקהילה חזקה ומגובשת יותר¹¹.

הקמת מדינת ישראל לא השפיעה על יהודי אתיופיה, שכן בשנותיה הראשונות ביכרה המדינה שלא לעשות מאמץ כדי לעודד עלייה מאתיופיה. שתי סיבות עיקריות עמדו בפני מדינת ישראל בעת נקיטת מדיניות זו האחת, קיומם של ספקות לגבי יהדותם והשנייה היא, הטלת ספק ביכולת של הקהילה להסתגל לאורח החיים בארץ. יחד עם זאת פעלה הסוכנות היהודית בקרב היהודים באתיופיה בעיקר בתחום החינוך ובאמצע שנות החמישים, נפתח באסמרה (כיום בירת אריתריאה) סמינר למורים עבריים. בשנת 1955 הגיעו שתי קבוצות של נערים ונערות בוגרי תוכניות החינוך של הסוכנות באתיופיה, לכפר הנוער "כפר-

⁵ סטיב קפלן, *מבוא היסטורי- לתולדות "ביתא ישראל"*, בתוך, קורינאלד, *יהדות אתיופיה, זהות ומסורת*, ראובן, ירושלים, תשמ"ט ע' 16

⁶ דוד שלוש, *נדחי ישראל יכנס: על יהודי חבש*, אחוה: ירושלים, תשמ"ח, ע' 49.

⁷ London Society for Promoting Christianity amongst the Jews

⁸ מיכאל קורינאלדי, *יהדות אתיופיה, זהות ומסורת*, ראובן, ירושלים, תשמ"ט. ע' 18

⁹ עמנואלה טרוויזן סימי, *פועלו החינוכי של יעקב פייטלוביץ באתיופיה (1904-1924)*, בתוך *פעמים* 58, חורף תשנ"ד ע' 87

¹⁰ שלווה וייל, *יונה בוגלה ממנהיגי ביתא ישראל*, בתוך, *פעמים* 33, תשמ"ח 1987, עמ' 140-144, ע' 141.

¹¹ טרוויזן-סימי, *פועלו החינוכי של יעקב פייטלוביץ באתיופיה (1904-1924)*, בתוך *פעמים* 58, עמ' 18-19

בתי"ה" במדינת ישראל, במטרה ללמוד עברית, יהדות ומקצועות אחרים¹². מרביתם חזרו לאתיופיה ושימשו כמורים בבתי ספר כפריים שהוקמו על-ידי הסוכנות היהודית. התפתחויות אלה יחד עם חיזוק הקשר של בני הקהילה עם יהדות התפוצות, הגבירו את המודעות של יהודי אתיופיה לאפשרות הממשית של עליה לארץ ישראל.¹³ ביום 9 פברואר 1973 אישר הרב הראשי הספרדי לישראל, הרב עובדיה יוסף, את יהדותם של יהודי אתיופיה וקרא לעלייתם ארצה. כעבור שנתיים הצטרף אליו הרב הראשי האשכנזי, הרב שלמה גורן, ובמרץ 1975 קבעה ועדה בין משרדית כי יהודי אתיופיה זכאים לאזרחות ישראלית במסגרת חוק השבות¹⁴. למרות השינויים הללו, לא נקטה ממשלת ישראל בפעילות יזומה לעליית יהודי אתיופיה. פעילותם של ארגונים ישראלים ובינלאומיים למען העלאת יהודי אתיופיה, יצרה הד תקשורת בעיתונות הישראלית והיהודית בישראל וברחבי העולם. חשיפה תקשורתית זו תרמה להגברת הלחץ על ממשלת ישראל ועל הסוכנות היהודית לפעול לעלייתם של יהודי אתיופיה. במקביל, החל משלהי שנות השבעים החלו יהודים (בעיקר מאזור טגראי וולקית שבצפון אתיופיה), לברוח מאתיופיה לעבר סודן במטרה להגיע לישראל. היהודים שהגיעו לסודן שהו במחנות פליטים לפרקי זמן משתנים. בתנאים ירודים וצפיפות גבוהה שגרמו למחלות ולשיעורי תמותה גבוהים בקרבם. למרות זאת הצליחו מספר לא מבוטל של יהודים לעבור את המכשולים הללו שנקרו בדרכם ולעלות ארצה.

מדיניות ממשלת ישראל בנושא עליית יהודי אתיופיה החלה להשתנות החל מסוף שנות השבעים, כך שעד סוף שנת 1984 הגיעו לישראל 8000 עולים מאתיופיה¹⁵. דיווחים אודות מצבם של יהודי אתיופיה בסודן כמו גם הלחצים שהפעילו ארגונים ישראלים ובינלאומיים, הובילו לתכנון ויישום "מבצע משה" - מבצע סודי להעלאת יהודי אתיופיה מסודן באמצעות רכבת אווירית. המבצע נמשך מיום 21 בנובמבר 1984 עד לחודש ינואר בשנת 1985 ובמסגרתו עלו לישראל כ- 7000 נפשות¹⁶. המבצע הופסק בשל הדלפת פרטיו באמצעי התקשורת וממשלת סודן, עליה הופעלו לחצים ממדינות ערב הודיעה כי לא תאשר עוד פעילות ישראלית על אדמתה. במחנות הפליטים בסודן נותרו כ- 600 יהודים למשך שלושה חודשים נוספים בתנאים ירודים, חשופים למחלות ולהתנכלויות. סוכנות הביון של ארצות-הברית יזמה בשיתוף סוכני "מוסד" מישראל, מבצע נוסף שמטרתו הייתה להעלות את יתר היהודים שנותרו במחנות הפליטים בסודן

¹² מנחם ויינשטיין, *מאתיופיה לחברה הישראלית בתוך*, עמיר אלי, זהבי אלכס ופראגאי רות (עורכים), *שורש אחד וענפים רבים*, י"ל מאגנס: ירושלים, תשנ"ז, ע' 26.

¹³ טרוויזן-סימי, *פועלו החינוכי של יעקב פיטלוביץ באתיופיה (1904-1924)*, בתוך *פעמים* 58, ע' 20

¹⁴ קורנאלדי, *יהדות אתיופיה, זהות ומסורת* ע' 22

¹⁵ שם, שם.

¹⁶ שם, שם.

לא הוא מבצע "שבא". המבצע התרחש בליל ה-28 למרץ 1985, ובאמצעות מטוסי תובלה אמריקאים הועברו היהודים שנותרו בסודן לישראל, כאשר סיפור הכיסוי היה הבאת סיוע לנזקקי הרעב בסודן¹⁷.

נושא העבודה

סוגיות רבות ואחרות כגון אלו שהוצגו לעיל יופיעו לאורך עבודה זו וישמשו לפיתוח הנושאים שבהם תידון עבודה זו. עיקרה של עבודה זו יבוא לידי ביטוי בהדגשת הפער הקיים בין סיפורי העלייה כפי שמסופרים על ידי בני הקהילה, לבין הסיפור כפי שעוצב על ידי הממסד הישראלי. הסיפור שמסופר בחברה הישראלית נעדר התייחסות ראויה ומשמעותית לסיפורים המתארים את חוויות המסע של יהודי אתיופיה ואת המשמעות שהצטברה סביבם במשך השנים. סיפור זה בוחר להדגיש את אתוס הישראלי הלוחם הנחלץ לעזרתם של יהודים באשר הם. לעומת זאת, הסיפור המסופר בקרב יהודי אתיופיה מתאר בצורה מלאה את קורותיהם וניסיונותיהם לעלות ארצה החל מקום המדינה ועד רגע עלייתם לישראל. במובן זה כוחה של עבודה זו יבוא לידי ביטוי בהנכחת סיפור העלייה כפי שמסופר בתוך הקהילה על מרכיביו השונים. גדי בן-עזר, בספרו המסע- סיפורי המסע של יהודי אתיופיה לישראל 1977-1985 מתאר את האופן שבו הפך סיפור המסע לסיפור קולקטיבי בקרב יהודי אתיופיה¹⁸. אם בספרו של בן עזר קיימת התייחסות לסיפור המסע של יהודי אתיופיה בן השנים 1977-1985, הרי שבעבודה זו אבחר להראות כי המסע הוא אחרון הסוגר את סיפור העלייה של יהודי אתיופיה שהחל כשלושים שנה לפני המסע עצמו. סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה אינו בא לידי מיצוי בסיפור המסע בלבד קדמה לו פעילות רבת שנים של מנהיגים ופעילים מקרב הקהילה. לפעילות זו כמו גם לסיפור המסע חשיבות רבה בהפיכת סיפורי העלייה לסיפור אחד מכוון, סוגיות אלו אבחן באמצעות שאלת המחקר הבאה: מהם הנרטיבים הקיימים בחברה הישראלית אודות סיפור מסע יהודי אתיופיה לישראל דרך סודן? בכדי לענות על שאלה זו אתייחס לשאלות המשנה הבאות: מהו סיפור העלייה המסופר בקרב יהודי אתיופיה? מהו סיפור העלייה המסופר בחברה הישראלית? באילו אופנים הפך המסע של יהודי אתיופיה לאירוע המכוון בסיפור עלייתם? באילו אופנים מסופר סיפור המסע של יהודי אתיופיה בחברה הישראלית? מהו המשקל שניתן לסיפור העלייה של קהילת יהודי אתיופיה בתוך הקהילה לעומת המשקל שניתן לסיפור בקרב החברה הישראלית? האם החברה הישראלית מזדהה עם סיפור העלייה כסיפור מגזרי בלבד?

¹⁷ מנחם ויינשטיין, מאתיופיה לחברה הישראלית, בתוך, שורש אחד וענפים רבים, ע' 4

¹⁸ גדי בן עזר, המסע: סיפורי המסע של יהודי אתיופיה לישראל 1977-1985, הוצאת מודן: מושב בן שמן, 2007. ע' 242.

מסגרת תיאורטית

בעבודה זו בחרתי בשיטת המחקר הנרטיבי השייכת לפרדיגמה האיכותנית כדי לבאר ולענות על שאלות המחקר. ייחודו של מחקר זה הוא בייחוס חשיבות לסיפור החיים ולדרך בה בוחר הפרט להציג את עצמו לאחר, באמצעות תיאור חוויותיו. הסיפור משקף את פנומנולוגית המספר, כלומר את המשמעות והפרשנות שהפרט המספר מקנה לחייו ולאירועים במהלכם¹⁹. מושג התרבות הינו מרכזי בשיטת המחקר הנרטיבי ולכן נורמות, ערכים ותפיסות עולם תופסים מקום מרכזי. תרבות כמושג במובן האנתרופולוגי, כמערכת של סמלים המשמשת להבניית משמעויות ומשפיעה על הפרטים שנולדים לתוכה. עם כניסתם אליה שותפים הפרטים בתהליכים שיש להם משמעות קולקטיבית²⁰. הנחת היסוד של חוקרים נרטיביים היא שהנרטיב שונה ממבני שיח אחרים: המבנה הייחודי שלו כולל תשובות לשאלות מרכזיות בהבנת החוויה הסובייקטיבית של הפרט, ובחלקן כאלו שאי-אפשר לענות עליהן בכלים מתודולוגיים אחרים. הנרטיב הוא כלי ליצירת משמעות, להבנה ולארגון של המאורעות המתרחשים. במובן זה, מצד אחד הנרטיב מתאר את המציאות, ומצד שני הוא מעצב אותה ומקנה לה משמעות. המחקר הנרטיבי יעיל מאוד בחשיפה של החיים החברתיים והתרבותיים בחברות סגורות דרך סיפורו של הפרט. תפקידו של המראיין-החוקר הוא לנתח את המושגים התרבותיים והחברתיים בסיפורו של היחיד ואת ייצוגם²¹. בעבודה זו אבחן את הסיפורים המסופרים על-ידי הממסד ואת משמעותם ביצירת האתוס הלאומי. לעומת זאת אבחן את סיפורם של קהילת יוצאי אתיופיה בכדי להגיע לאתוס העולה מסיפורים אלו. לאור זאת אקיים אבחנה בין הסיפורים המסופרים על ידי הממסד לבין אלו המסופרים בתוך הקהילה בכדי לבדד את המרכיבים החסרים שעולים מסיפורם של בני הקהילה.

הבחירה בסוג מחקר זה השפיעה על אופי העבודה, על דרך איסוף החומרים ועל אופן עיבודם. מחקר זה מפנה את הזרקור לסיפור שלא סופר, לסיפורם של העולים שקולם לא נשמע. גישה מחקרית איכותנית מאפשרת חשיבה פתוחה המתייחסת אל האדם השלם כמכלול. הגישה מקפלת בתוכה גם תפיסה מוסרית-פוליטית השואפת ליישום ערכי שוויון, מעבר לרמה ההצהרתית. זאת על ידי מתן אפשרות לתת-קבוצה: א. להשמיע את קולה ב. להשמיע את קולה בקונטקסט הכללי ג. להקיש מהסיפור על החברה הכללית (תת-קבוצה כחלק אינטגרלי מהחברה הכללית).

¹⁹ נעמה, חדד קדם, סיפורי חיים של נשים מזרחיות שנקלטו בקיבוצים בנגב בשנות החמישים, עבודת גמר לתואר שני, מנחה פרופ' ע. סיוון, 2000, ע' 20.

²⁰ שם, ע 20.

²¹ רבקה תובל- משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תיאוריה יצירה ופרשנות, ירושלים: מאגנס, 2010 ע' 170.

מבנה העבודה

עבודה זו מכילה שישה פרקים, הראשון שבהם מתייחס למסגרת התיאורטית של העבודה. במסגרתו אציג את עיקרי המחקר הנרטיבי ואת הסיבות שבגינן בחרתי לבסס עבודתי על זו מחקר זה. לאחר מכן אתייחס למושגים נוספים שילוו אותי במהלך כתיבת העבודה כגון, זיכרון והבניית זיכרון, סיפור חיים והגירה מול עלייה. הפרק השני – מקורות חיצוניים, מתאר את מדיניות ממשלות ישראל ביחס לעלייתם של יהודי אתיופיה וכן את הפעילות למען עלייתם. כמו כן בפרק זה אתייחס לארגונים, אנשים ואירועים שהשפיעו על המהלך ההיסטורי שהובילו בסופו של יום לעליית יהודי אתיופיה לישראל. פרק שלישי יתמקד במקורות פנימיים להצגת אורח חייהם של יהודי אתיופיה, מקומה של ירושלים וחלום שיבת ציון באורח חייהם. כמו כן יעסוק הפרק בפריסתם הגיאוגרפית באתיופיה טרם עלייתם, אירועים מרכזיים שהובילו לחשיפתם לאפשרות לעלות לישראל ופעילותם של מנהיגים מקומיים למען עלייתם. פרק רביעי ייוחד לסיפור עלייתם של יהודי אתיופיה לישראל דרך סודן כפי שבא לידי ביטוי מראיונות עומק שנערכו עם העולים עצמם וכפי שעולים מתוך סיפורים שסופרו במהלך השנים על ידי העולים. בפרק זה אתייחס למוטיבים מרכזיים שעלו מתוך הראיונות שנערכו ומתוך הסיפורים ואראה כיצד הסיפורים אינם עוד קיימים כשלעצמם אלא הם למעשה מהווים קורפוס שלם המייצג סיפור אחיד, סיפור מכונן, מיתוס בהתהוות. בפרק החמישי יוצגו המסקנות והתובנות העולות מאינטגרציה של שלל התכנים שהרכיבו עבודה זו. בפרק שישי אסכם את העבודה ואציג מספר המלצות שעלו במהלך כתיבת העבודה.

פרק ראשון - מחקר תיאורי

הקדמה

הבחירה במחקר הנרטיבי נובעת בראש ובראשונה מהרצון להשמיע את סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה מאתיופיה לישראל דרך סודן כפי שהם בוחרים לספר אותו. רצון זה התעורר בי לאחר התנסות אישית, במהלך הרצאות במסגרות ציבוריות שונות, בהן סיפרתי את סיפור העלייה שלי ושל משפחתי. גילית כי סיפור מסע עליית יהודי אתיופיה לישראל נעדר התייחסות בחברה הכללית. הבורות וחוסר הידע והמידע אודות אופן עלייתם של יהודים אלו קיים ברוב אם לא בכל שכבות האוכלוסייה בישראל ואם הוא קיים הריהו מצומצם מתייחס בעיקר לתפקידה של המדינה בהעלאת היהודים דרך "מבצע משה", ו"מבצע שלמה". השמעת קולה של הקהילה והנכחת הסיפור הנעדר- הוא סיפורם של העולים עצמם, תתאפשר באמצעות השימוש בסוג מחקר נרטיבי.

מחקר נרטיבי

השימוש בשיטות סיפוריות לחקר המציאות החברתית רווח כבר בראשית המאה הקודמת בדיסציפלינות מרכזיות, אך נדחק לשוליים לקראת אמצע המאה ה-20, עם התפשטות הפוזיטיביזם. המחקר הפוזיטיבי גורס כי הטבע כולו פתוח לחקירה אובייקטיבית מלאה של האדם. הנתונים לשיטת מחקר זו נגישים לאדם באמצעות החושים, כלומר המדע עוסק אך ורק במה שהאדם יכול לקלוט בחושו ומה שניתן להוכיח באופן ברור וודאי. לפיכך, תופעה שלא ניתנת לצפייה אינה ראויה להיחקר. שיטה זו רואה באדם כ"לוח חלק" הקולט באופן פסיבי תמונת ראי של העולם²². ההשקפה הפוסט פוזיטיביסטית שהתפתחה מאוחר יותר, דווקא הרחיבה את גבולות הלגיטימציה של המחקר החברתי מעבר לתצפית והגדירה את החוויה כחלק בלתי נפרד מהמציאות וכמושא חשוב לחקירה. בהיות הנרטיב אמצעי מרכזי לבחינת החוויה וערוץ עיקרי ביצירת משמעות הוא זכה לעניין מחודש. גישה זו בניגוד לגישה הפוזיטיביסטית רואה באדם כסוכן פעיל ביצירת החוויה ומדגישה את המשמעות הסובייקטיבית שהוא מעניק למציאות²³.

מחקר נרטיבי לפי ג'וסלסון וליבליך הוא "מחקר המתייחס לכל חקירה המבוססת על שיחה ועל דיווחים מילוליים של אנשים אודות התנסויותיהם. סיפורים אינם חייבים להתחבר לאוטוביוגרפיה שלמה, אלא אפשר שיהיו אמירות או סיפורים תיאוריים קצרים שנוצרו בלשונו ובסגנונו האישי של המספר, בתגובה

²² שם, ע' 46.

²³ שם, שם.

לשאלות פתוחות של החוקר"²⁴. התפיסה ש"הכול נרטיב" אינה נחלתו הבלעדית של השיח העממי אלא היא ניכרת גם באקדמיה. בצורתה הקיצונית היא הופכת כל נתון שאינו מספרי אלא מילולי לנרטיב. בין המצדדים בהגדרה כוללנית שכזו אפשר למצוא בין היתר את הווארד, הגורס שכל חשיבה, כולל זו המדעית, וכל תקשורת אנושית, מדוברת או כתובה, היא סוג של סיפור²⁵. ריסמן וספידי סבורים כי "לא כל דיבור או טקסט הוא נרטיב... סיפור סיפורים (storytelling) הוא סוגה אחת שאנשים משתמשים בה כדי להשיג יעדים מסוימים... צורות שיח אחרות... כוללות כרוניקות, דו"חות, טיעונים, חילופין של שאלה ותשובה"²⁶. המכנה המשותף בין ההגדרות השונות לפי ריסמן וספידי הוא קיומו של רצף ותוצאה, דהיינו התפיסה שמאורעות מסוננים, מאורגנים, מחוברים זה לזה ומוערכים כמשמעותיים בעבור קהל מסוים²⁷. תובל- משיח וספקטור-מרזל טוענות, כי להגדרות השונות של המושג נרטיב יש בסיס משותף רחב יותר: כדי שטקסט יהיה "נרטיב" עליו לכלול שלושה מרכיבים: מספר (narrator) או זווית ראיה, דמות אחת או יותר, ועלילה²⁸. על אף ההבדל באורנטציות התיאורטיות של חוקרים נרטיבים אפשר להצביע על "עדשות" משותפות שדרךן הם מתבוננים בתופעות המגוונות שהם חוקרים. לדעת צייס, יש שש "עדשות" מרכזיות שבעזרתן מתבוננים מרבית החוקרים הנרטיבים בתופעות המגוונות שהם חוקרים. עדשות אלו כוללות את הנחות היסוד ואת הרעיונות המרכזיים המאפיינים את המחקר הנרטיבי בשלב הפוסט- מודרני, שלב ההבניה שלו²⁹.

עדשה ראשונה: הסיפור כיוצר משמעות

הנחת היסוד של חוקרים נרטיביים היא שהנרטיב שונה ממבני שיח אחרים: המבנה הייחודי שלו כולל תשובות לשאלות מרכזיות בהבנת החוויה הסובייקטיבית של הפרט, ובחלקן כאלו שאי-אפשר לענות עליהן בכלים מתודולוגיים אחרים. הנרטיב הוא כלי ליצירת משמעות, להבנה ולארגון של המאורעות המתרחשים. במובן זה, מצד אחד הנרטיב מתאר את המציאות, ומצד שני הוא מעצב אותה ומקנה לה

R. Josselson & A. Lieblich, *Narrative research & humanism*, in K. J. Schneider, J.F.T. Bugenthal & J. F. Pierson (eds.) *The handbook of humanistic psychology*, Thousand Oaks CA; Sage, pp. 275-289, p.280
G. S. Howard, Culture tales: A narrative approach to thinking, cross cultural psychology & psychotherapy, *American Psychologist*, 46, 1991. Pp. 187-197
C. K. Riessman. & Speedy J. Narrative Inquiry in the psychotherapy professions: A critical review In: D.J. Clandinin (ed) *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology*, Thousand Oaks CA; Sage, 2007, pp. 426-456
Ibid Riessman. & Speedy, p 430
תובל-משיח וספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תיאוריה יצירה ופרשנות, ע' 12-13.
S. E. Chase Narrative inquiry: Multiple lenses, approaches, voices In: N.K Denzin & Y.s. Lincoln (eds.) *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed.), Thousand Oaks CA; Sage, 2005, pp. 651-680

משמעות³⁰. לפי ג'רום ברונר, הסיפור הוא מעין מודל של העולם, יכולתו לשמש כלי להבניית העולם נשענת על מרכיביו הייחודיים, ביניהם: סידור המאורעות ברצף, שמירה על קשרים סיבתיים בין המאורעות, יצירת עלילה והפרתה ותיאור אישי של הגיבור את פעולותיו כמו גם את עולמו הפנימי ואת תודעתו³¹. לפי ברונר אירוע הופך לסיפור כאשר הוא שובר את הרצף הצפוי, החורג מהנורמה וזהו סיפור ש"שווה לספרו". דבר נוסף, העמימות המאפיינת את הנרטיב מאיצה תהליכים של הבניית המשמעות³². מאחר והמספר לא מספר את כל פרטי הסיפור אנו כמאזינים מנסים כל הזמן להשלים את החלקים ה"חסרים" בסיפור, בעזרת השערות ובאמצעות היכרות מוקדמת של המספר ואת תרבותו³³. מרכיב זה במחקר הנרטיבי קרי, הסיפור כיוצר משמעות, הינו מרכיב חשוב בייחוד בעבודה זו. דרך סדרת ראיונות עם עולים מאתיופיה אנסה להבין את המשמעות המיוחסת לסיפור העלייה דרך סודן. אנסה לבחון האם ניתן להסיק מהסיפורים השונים משמוע קהילתי כולל או שמא הסיפורים הינם שונים ויחידניים. בנוסף אבחן את המשמעות שמיחסים המרואיינים לסיפוריהם ביחס לעצמם ולקהילתם וביחס לחברה הישראלית הכללית. חילוץ מרכיבים אלו מתוך הסיפורים יסייע בהמשך העבודה לגבש מענה כוללני לשאלות המחקר המלוות עבודה זו.

עדשה שנייה: הסיפור כהשמעת קול

חוקרים נרטיבים מייחסים חשיבות רבה למבע מלולי ורואים אותו כיצירה או כהישג אישי בהיותו אקט של פעולות. כאשר אדם מספר את סיפורו, הוא טוען משהו על המציאות שבה הוא חי: מאשר אותה, מערער עליה, מסביר אותה או מוסר מידע אודותיה³⁴. בכל אלה הוא משמיע את קולו באשר לעצמו ולמציאות שבה הוא חי. החוקר אינו תר אחר האמת ההיסטורית, אלא מתייחס להיגיון הפנימי ולמשמעות שמקנה המספר להתרחשויות. זו אחת הסיבות שבגינן רווחת הגישה הנרטיבית בקרב חוקרות פמיניסטיות, שכן הן מתמקדות בקבוצות מושתקות ו/או מוחלשות, שהנרטיבים שלהן, כקבוצה או כיחידים, לא קיבלו בעבר ביטוי חברתי, תרבותי או פוליטי³⁵. יש הסבורים כי "השמעת קול", דהיינו הקשבה רגישה לנחקר, חושפת את קולו ה"האמיתי", האותנטי, כשהוא נקי מהשפעות חיצוניות. כל סיפור אישי מעוגן בנסיבות שונות ובהקשרים מגוונים, מצונזר ומסונן על ידי מסננים חברתיים ותרבותיים. לכן,

A Lieblich, R.Tuval- Mashiach, & T. Zilber Narrative research : Reading, analyzing and interpretation,³⁰

Thousand Oaks CA; Sage, 1998 p. 28

J.S. Bruner Acts of meaning, Harvard University Press, Cambridge MA, 1990 p.52-55³¹

J.S. Bruner Actual minds possible worlds Harvard University Press, Cambridge MA, 1986 p. 26³²

תובל-משיח וספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות, ע' 15-16³³

Narrative inquiry: Multiple lenses, approaches, voices In: N.K Denzin & Y.s. Lincoln (eds.) The Sage³⁴

handbook of qualitative research, pp. 655-657

עמיה ליבליך, סדר נשים, שוקן, תל-אביב, 2003³⁵

קולו של המספר מופק ונשמע תמיד מתוך הקשר כלשהו ובתוכו³⁶. יהודי אתיופיה במובנים רבים מהווים קבוצת מיעוט שקולם כמעט ולא נשמע. מטרתה העיקרית של עבודה זו היא השמעת קולם הנעדר של יהודי אתיופיה בתוך הסיפור הלאומי אודות עלייתם לארץ ישראל. בעבודה זו אנסה להביא את סיפור העלייה כפי שבני הקהילה עצמם מציגים אותו, בנוסף אנסה לבחון את המשמעות של סיפורים אלו כפי שעולים מאופן הצגתם. לבסוף אבחן האם מקומו של הסיפור הוא מכוון ומרכזי באורח חייהם או שמא הוא חלק מההיסטוריה ומהחוויות שעברו והוא איננו בעל משמעות ייחודית.

עדשה שלישית: הסיפור כמבטא זהות וכמכוון זהות

סיפור הוא ערוץ להבנה של ה"עצמי" ושל תהליכי הזהות של המספר. סיפורים שאדם מספר על עצמו (נרטיבים עצמיים) מאפשרים ללמוד עליו, על חייו, על תובנותיו ועל תפיסת עולמו, ובעצם על האופן שבו הוא מבין את עצמו ואת העולם הסובב אותו³⁷. לטענת פולקינגהורן, חווית ה"עצמי" מתגלמת בסיפור שהאדם מספר על עצמו. סיפורים עצמיים עשויים לחבר בין רכיבי זהות מרובים ואף סותרים באמצעות העלילה הסיפורית. בעזרת היכולת הסיפורית, טוען פולקינגהורן, נוצרת ומתגבשת הלכידות של הזהות³⁸. טענה זו מקובלת מאוד במחקרים המשתמשים בסיפורים עצמיים ככלי להבנת האינדיבידואל המספר, אך היא נכונה לכל מחקר המשתמש בסיפורים, גם אם אינו מתמקד ברמת הפרט. כאשר הסיפור מתייחס לקבוצה, לקהילה, לארגון או תרבות, אפשר לומר בהשאלה כי הסיפור מבטא ומכוון זהות של קבוצה, של קהילה, של ארגון או של תרבות. סיפורי הזהות הללו הם מצרף של הסיפורים האישיים של החברים באותה קבוצה, כפונקציה של מקומו ומעמדו של כל פרט בה. זהות של קבוצה מתגלמת במוסכמות ובנורמות המרכזיות שלה, בערכיה ובעונשים שהיא מטילה על סטיות מהנורמה. כל אלה באים לידי ביטוי בנרטיבים האישיים של חברי הקבוצה, כמו גם בזיכרונות קיבוציים או במיתוסים הנוצרים במרוצת הזמן. מטרת עבודה זו היא לבחון האם סיפור העלייה הפך לסיפור מכוון בעבור יהודי אתיופיה והאם דרכו באה לידי ביטוי הזהות הקבוצתית בתוך הקהילה וביחס לכלל החברה הישראלית.

עדשה רביעית: הסיפור כמגלם שינוי והתפתחות

המבנה של הנרטיב, בשונה מטקסטים אחרים המופקים במתודולוגיה איכותנית, מאפשרים לחקור את תפיסתו האישית של המספר על שינוי שחל בו, ובסיפורים מהסוג המורחב – כמו סיפור חיים- גם את

³⁶ תובל-משיח וספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות, ע' 16

³⁷ שם.

³⁸ D. E. Polkinghorne Narrative knowing and the human sciences, State University of New York press, New York, 1988 p. 29-31

חווית ההתפתחות. מאחר שמבנה הסיפורי מזמין את המספר להתייחס הן לעבר, קרי לאירועים שקרו לפני זמן הסיפור, והן לעתיד הקרוב או הרחוק, הרי שנוצרת אפשרות לבחון את האופנים שבהם הוא חווה בהווה את השינויים שחלו בעבר בחייו ובחיי הסובבים אותו- בין אם הם דמויות, אירועים או מוסדות חברתיים- וללמוד על המשמעות שהוא מקנה לשינויים אלה בהווה. בימנו, אנשים משתמשים במונח "התפתחות" כדי להבין את חייהם כבעלי היגיון וסדר. אנשים חושבים על חייהם כמשתנים וכמתפתחים, כעוברים משלב לשלב, שבהם ה"עצמי" עובר מסלול של התפתחות, מן העבר הנזכר אל העתיד הצפוי³⁹. חשיבה במונחים של התפתחות ניזונה מרעיונות פסיכולוגיים מודרניים על התקדמות ושיפור עצמי, על הגשמה ומיצוי ה"עצמי". מסיבה זו ה"עצמי" המתפתח נזקק למבנה מארגן המאפשר לשמר תחושה של דמיון ואחידות למרות ההשתנות המתמדת בזמן. מבנה זה מוצע על ידי הנרטיב, בעיקר בגרסה הנרטיבית של סיפור חיים. מקאדמס מציין שלא במקרה התפתחה האופנה של כתיבת אוטוביוגרפיות, יומנים ורישומים אישיים אחרים בעידן העכשווי, שכן תופעה זו מצביעה על ניסיון פעיל, המשתנה חליפות, ליצור לכידות ב"עצמי"⁴⁰.

עדשה חמישית: הסיפור כקשר בין מספר למאזין

סיפור נוצר תמיד מתוך קשר בין מספר למאזין ומתרחש במרחב היחסים שבין אדם לאדם נוסף, אחד או יותר. גם סיפורים כתובים, כמו אוטוביוגרפיות מסופרים כשהמספר רואה לנגד עיניו קהל, דמיוני או אמיתי. לדעת גרגן, הסיפור איננו רק פעולת דיווח או תיעוד של עובדות מחיי המספר, אלא גם תוצר של מפגש בין שני סובייקטים, וככזה הוא מבנה את זהותם החברתית של הדובר ושל המאזין⁴¹. ברמה המיידית, סיפור מאפשר למאזין ללמוד משהו על המספר, על עולמו, על עיסוקיו, על תחביביו או על דעותיו. בה בעת, העובדה שיש מאזין המגיב באופנים שונים, סמויים וגלויים, לדברים הנאמרים, משפיעים על המספר, וממילא גם על סיפוריו. יתרה מכך: הסיפור משפיע באופן אינטר-סובייקטיבי הן על המספר והן על המאזין מבחינה רגשית, מחשבתית ולעיתים התנהגותית, השפעות אלו מעצבות בתורן את הסיפור המתהווה. אפיון זה אינו ייחודי לנרטיב, שכן הוא קיים ברוב סוגי המחקר שבהם יצירת קשר בין החוקר למשתתף הוא מרכיב מרכזי. אולם דומה כי עוצמתו בהקשר הנרטיבי רבה יותר, בשל המבנה הסיפורי המייצר קרבה ומעורר עניין. מקלאוד מכנה חוויה זו בשם "הלכידות": בשעה שאנו מאזינים לסיפור טוב, אנו "נשאבים" לתוכו ולאווירתו תוך קשב בלתי-אמצעי המעכב לזמן מה את העמדות

³⁹ R. Langbaum, The mysteries of identity: A theme in modern literature, University of Chicago Press, Chicago 1982 p. 34

⁴⁰ D. P. McAdams, The stories we live by: Personal myths and the making of the self, William Morrow, New York 1993 pp. 55-56

⁴¹ K. J. Gergen, The Saturated Self: Dilemmas of identity in modern life, Basic Books, New York 1991 p. 16

הביקורתיות והרפלקטיביות של ה"עצמי". חוויה זו קיימת בעוצמה פחותה בשיטות מחקר איכותניות, כמו תצפית או שימוש בחומרים היסטוריים, שבהן המפגש בין החוקר לנחקר הנו עקיף⁴².

עדשה שישית: הסיפור כתוצר הקשרי

סיפור לא נוצר בחלל ריק אלא הוא מעוגן תמיד בהקשר כלשהו. ברונר טוען כי כל תפיסה או הבנה של ה"העצמי" קשורה לסביבה התרבותית של האדם, למאפייניה ולערכיה". לדעתו, התרבות מספקת מעין תפריט אפשרי של התנהגויות מיתוסים וסיפורים, נורמות, תפיסות עצמי וערכים, שממנו יכול האדם לבחור ועל פיו לחיות את חייו ולעצב את זהותו הסיפורית⁴³. הווארד מגדיר תרבות כ"קהילה של יחידים התופסים את עולמם בצורה מסוימת, החולקים במשותף פירושים מסוימים ומייחסים להם מקום מרכזי במשמעות שהם מעניקים לחיים ולפעולות"⁴⁴. הגדרה זו מדגישה כי התרבות מזמנת לנו מרגע הלידה מסלולי חיים אפשריים אחדים ושוללת אחרים. אנו חופשיים לבחור, אך בה בעת אנו מוגבלים על ידי ה"ראוי" וה"בלתי-ראוי" בתרבותנו⁴⁵. ההקשר שבו מופק הנרטיב הינו רב- מימדי ואינו מצטמצם בהקשר התרבותי. זילבר, ליברך ותובל-משיח הציעו מודל תיאורטי להבנת הקשרים שונים של הנרטיב. לפי מודל זה, לכל סיפור יש יותר מהקשר אחד, ואפשר להגדירם כרצף – החל בהקשר צר ומוחשי וכלה בהקשר רחב ומופשט. שלושה ההקשרים המוצעים הם: ההקשר האינטר-סובייקטיבי באינטראקציה של הסיפור, ההקשר הקולקטיבי של החברה בה האדם חי כולל ההקשר הכללי יותר, וההקשר של הערכים והמשמעויות התרבותיות המצויים בבסיס ההתארגנויות החברתיות, שאפשר לראותם כמטא-נרטיבים הנותנים משמעות ופשר לסיפורו של היחיד⁴⁶. בהשוואה למתודולוגיות איכותניות אחרות, מבנהו הייחודי של הנרטיב מאפשר להתייחס להקשרים ביתר קלות. המבנה הסיפורי טעון המשמעות מלמד על ההקשר התרבותי שלו, הסיפור מיוצר ונמסר על פי רוב באינטראקציה בין-אישית המאפשרת לבחון את הסיפור בתוך ההקשר. מאחר ואיתור מבני המשמעות של הסיפור פשוט יחסית, הבנת ההקשר החברתי- קיבוצי שבו חי המספר מהירה ומלאה יותר. נראה אפוא כי בהשוואה לראיונות איכותניים שאינם נרטיביים או למתודולוגיות אחרות- כגון ניתוח שיח, קבוצות מיקוד או ניתוח יומנים- הגישה הנרטיבית מאפשרת

⁴² תובל-משיח וספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות, ע' 18-19

⁴³ Bruner, *Acts of meaning*, p. 60

⁴⁴ Howard, *Culture tales: A narrative approach to thinking, cross cultural psychology & psychotherapy*, *American Psychologist* pp. 195-196

⁴⁵ תובל-משיח וספקטור-מרזל מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות ע' 20-21

⁴⁶ T. Zilber, A.Lieblich & R.Tuval-Mashiach, *The embedded narrative: Narrative through multiple contexts*, *Qualitative Inquiry* 14 (6), 2008, pp. 1047-1069

התייחסות עשירה יותר להקשר וחילוצו ביתר קלות. אין בטענה לטעון שבמתודולוגיות אחרות אי אפשר לנתח את הטקסט בהקשר רחב יותר, אלא שהטקסט הנרטיבי מטבעו מציע את הקשריו ביתר קלות.⁴⁷

מרבית המחקרים הנרטיביים מתנקזים בסופו של דבר סביב שש ה"עדשות" המתוארות לעיל. למעשה יש בקיומם של שישה מרכיבים אלו יחד כדי להפוך מחקר נרטיבי. חשיבותם של שישה מרכיבים אלו ביצירת המחקר הנרטיבי נובעת ממהותו של כל אחד בנפרד ובעיקר משילובם לכדי מסגרת כוללת. בעבודה זו יבואו לידי ביטוי המרכיבים הללו וצירופם יחד יוביל לניתוח והבנה מעמיקים של הרעיונות המועלים בעבודה זו. בנוסף, בחרתי להתייחס למרכיבים נוספים שאני סבורה כי הם בעלי ערך מחקרי בעבודה זו. המרכיבים אליהם אתייחס הם: סובייקטיביות והמחקר הילידי, סיפור חיים, מיתוס, זיכרון והבניית זיכרון ועליה מול הגירה.

סובייקטיביות והמחקר הילידי

מקובל לחשוב כי לחוקר "מקומי" או "ילידי" החוקר את תרבותו קל יותר להיכנס לשדה המחקר עקב ידיעתו את השפה והכרתו את הצפנים. אולם הספרות מוכיחה כי גם חוקרים מקומיים מתמודדים עם סוגיות של מקום/מעמד, בדומה לחוקרים חיצוניים. מסרשמידט מסביר זאת בכך שחוקרים מקומיים אינם כה מקומיים כפי שנהוג לחשוב: לרוב הם באים ממעמד הביניים ואילו הנחקרים הם ממעמד נמוך. זאת ועוד עקב השכלתם ומקצועם כחוקרים הם רחוקים מנחקריהם, הם "סתגלני תרבות" (acculturated) יותר ונטמעים יותר בתרבות הכללית בהשוואה לקבוצה האתנית שאליה הם שייכים.⁴⁸ משום כך מעמדם יהיה של חוקרים פנימיים-חיצוניים יותר מאשר של חוקרים פנימיים. עם זאת, יש בכך יתרון שכן הם נהנים מהמעמד ומהיתרונות של שני סוגי החוקרים, הפנימי והחיצוני כאחד.⁴⁹ מעבר ליתרון היחסי הקיים אצל חוקר פנימי-חיצוני מבחינה פרקטית באיסוף החומר, הרי שקיים יתרון נוסף וחשוב לא פחות. היכולת של חוקר פנימי לזהות ולפענח תופעות בתוך הקהילה על פי קודים פנימיים כמו גם חיצוניים נותנת לו יתרון על פני חוקר חיצוני. במובן זה השתייכותי לקהילת יוצאי אתיופיה היוותה גורם מרכזי בזיהוי העובדה שסיפור העלייה דרך סודן הינו סיפור מכונן ובעל משמעות עבור העולים במפגש שלהם עם החברה הישראלית. בנוסף אציין כי קיומה של ספרות מחקרית נרטיבית שנערכה על ידי

⁴⁷ תובל-משיח וספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות ע' 20-21

⁴⁸ D. Messerschmidt, *Anthropologist at home in North America: Methods and issues in the study of one's own society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, p.44

⁴⁹ תובל-משיח וספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות ע' 160

חוקרים פנימיים, היוותה גורם משמעותי בבחירת סוג מחקר זה שכן, מחקר זה מעניק מקום לפן הסובייקטיבי של החוקר.

תרומת הסובייקטיביות למחקר הנרטיבי.

ריסמן טוענת כי אחת הפונקציות של המחקר הנרטיבי היא להבנות מחדש את אירועי העבר. לדעתה, האופן שבו הפרט מספר את ההיסטוריה שלו- מה שהוא מדגיש או משמיט, כיצד הוא מציג עצמו (גיבור או קורבן) וכדומה, אלו הדברים שמעצבים את זהותו⁵⁰. כלומר, סיפור הסיפור איננו מטרה לעצמה, אלא דרך מסוימת לעיצוב הזהות של המספר. המחקר הנרטיבי יעיל מאוד בחשיפה של החיים החברתיים והתרבותיים בחברות סגורות באמצעות סיפורו של הפרט, תפקידו של המראיין- החוקר הוא לנתח את המושגים התרבותיים והחברתיים בסיפורו של היחיד ואת ייצוגם⁵¹. מושג התרבות הינו מרכזי בשיטת המחקר הנרטיבית, לנורמות ערכים ותפיסות עולם יש מקום מרכזי בשיטת מחקר זו. תרבות כמושג במובן האנתרופולוגי, כמערכת של סמלים המשמשת להבניית משמעויות, והמשפיעה על הפרטים שנולדים לתוכה, השותפים עם כניסתם אליה בתהליכים שיש להם משמעות קולקטיבית⁵².

השימוש במחקר הנרטיבי מאפשר לי לבחון את הסיפורים דרך העדשות השונות שהוצגו לעיל. תחילה אפשר לפרטים בקהילה יוצאי אתיופיה להשמיע את קולם ולכן אציג את הסיפורים כפי שהם מספרים אותם. אחר כך אנסה להבין איזו משמעות סיפורים אלו יוצרים בתוך קהילת זו ומחוצה לה, כמו כן אנסה להתחקות אחר מוטיבים מרכזיים ואנסה לבחון האם דרכם ישנו ניסיון לכונן זהות קהילתית משותפת ואם כן האם היא שונה מהזהות הקיימת כיום. סיפור איננו מסופר בחלל ריק וישנה חשיבות רבה לקונטקסט בו הוא מסופר, בעבודה זו אבחן את סיפורי עלייתם של יהודי אתיופיה בהקשר החברתי, תרבותי ומעמדי בו הם מצויים כיום בישראל. מושגים נוספים שישמשו אותי בניתוח והבנת סיפורי העלייה הם: סיפור חיים, מיתוס, זיכרון והבניית זיכרון הגירה אל מול עלייה, מושגים אלו יש בכוחם לסייע בהבנת משמעות סיפורי העלייה הפרטיים בקונטקסט הרחב של הקהילה ושל החברה הישראלית בכללותה.

⁵⁰ K. Riessman, *Narrative analysis*, Sage, London, 1993 p.24

⁵¹ תובל-משיח וספקטור-מרזל, מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה ופרשנות ע' 170

⁵² חדד-קדם, סיפורי חיים של נשים מזרחיות שנקלטו בקיבוצים בנגב בשנות החמישים, ע' 20

סיפור החיים

סיפור החיים הוא המפגש בין המשמעות האישית למשמעות החברתית של האירועים. ברונר מדגיש כי הנרטיב מאופיין ברצף ייחודי של האירועים המסופרים, בתיאור של הלך הרוח וכך גם בדמויות או בגיבורים המשתתפים בהתרחשויות. הדגש הוא בעיקר על הרצף הייחודי, על המיקום של האירוע בעלילה, וכן על המבנה של כל עלילה, שיחד מעניקים את המשמעות הייחודית לכל מספר. האפיונים של הנרטיב והייחוד של כל מספר מהווים, לפי ברונר ואחרים, מפתח לחשיפת הזהות העצמית, שאינה ניתנת לצפייה ישירה. חשיבותו של הנרטיב בכך שהוא כולל "אמת נרטיבית", להבדיל מאמת סיפורית, ולכן הוא יכול לשמש אמצעי לגילוי הזהות האישית ולהבנתה. ברונר מציג תפיסה כוללת של הנרטיב, שיכולה לחדד את ההבנה לגבי חשיבותו של הנרטיב כאמצעי ה"טבעי" לתיאור ההתנסות האנושית וככלי המאפשר פרשנות של תרבות המעצבת את תפיסתנו. הוא מדבר על האפשרות שמדובר בכשירות נרטיבית ופרשנית שבה ניחנו בני אדם מלידה. העיקרון המארגן, או דפוס הניסוח של הניסיון האנושי הוא נרטיבי באופיו.⁵³

שתי הנחות היסוד המצויות בבסיס סיפור החיים הן אלה המעניקות לו תוקף של מסמך חברתי-תרבותי, שיש לו משמעות עבור המחקר. ראשית, סיפור החיים חושף את המשמעות שהפרט מעניק לו ושנית, אין מדובר בסיפור אישי אלא בשיקוף של הקשר החברתי-תרבותי שממנו הוא מושפע. סיפור החיים משמש מעין מנגנון בין היחיד לחברה, בין המשמעות של היחיד לבין המשמעות החברתית הניתנת לאירועים, וכך ניתן לחשוף את מנגנוני השליטה והסמכות באמצעות סיפוריהם של היחידים.⁵⁴ מאחר שראיונות העומק שבוצעו בעבודה זו הינם נדבך מרכזי, מצאתי לנכון לפרט יותר על המושג סיפור החיים. הבנת חלקו ומידת מרכזיותו של סיפור העלייה בתוך סיפור החיים של המרואייין יאפשר לי הצצה לחשיבות ולמשמעות שמייחס המרואייין לסיפור העלייה.

מיתוס

ניטשה כותב "בלי מיתוס מאבדת התרבות את כוח היצירה הטבעי והבריא. רק כשאופק התרבות עשוי מיתוס, מגיע תהליך התהוות התרבות לגיבוש פנימי".⁵⁵ לפי ניטשה היסטוריה כשלעצמה, כאוסף כרונולוגי של עובדות, איננה חשובה: חשוב הוא המיתוס, כתבנית תרבותית של אירועי-יסוד ואופני קיום, היוצר

⁵³ חדד-קדם, סיפורי חיים של נשים מזרחיות שנקלטו בקיבוצים בנגב בשנות החמישים, ע' 20

⁵⁴ שם.

⁵⁵ פרידריך ניטשה, כיצד מועילה ומזיקה ההיסטוריה לחיים, תרגום: ישראל אלדד, תל אביב תשל"ה, סעיף 23.

דפוסים בהם נעים העבר וההווה⁵⁶. מיתוס הוא סיפור שמתאר אירועים שיש להם חשיבות יוצאת דופן לגביי הקהילה, מה שמקנה לו לעיתים תכופות מעמד מיוחד של סיפור מקודש. הסיפור אינו בהכרח אמיתי במובן של תיאור אובייקטיבי של מציאות ועובדות היסטוריות. האמת של המיתוס אינה נובעת מאמת אובייקטיבית הנשענת על הוכחות חיצוניות אלא היא קבועה במיתוס עצמו ובאמת החברתית שהוא מייצג ומעביר. המציאות שהמיתוס מתייחס אליה היא המציאות כפי שרואים אותה צרכניו של המיתוס. המיתוס תקף בתפקדו כסיפורו של הסדר החברתי- פוליטי הקיים. כלומר המיתוס נכון כל עוד הוא רלוונטי לתפקודו של סדר מסוים. יצירתם והתפוגגותם של מיתוסים, במיוחד בתקופה המודרנית, היא חלק בלתי נפרד מהדינאמיקה של המאבק על ההגמוניה התרבותית-פוליטית בחברה⁵⁷. לכן קיים יחס דיאלקטי בין המיתוס לבין ההווה ההיסטורי, כאשר כל אחד מהם מעצב את האחר בדמותו. צורכי ההווה מביאים לשכתוב המיתוס, מצדו המיתוס, מעצב את תפיסות ההווה. המיתוס מעניק משמעות להווה, אך בה בעת הוא מתעצב, בדיעבד, לפי צורכי אותו הווה. במילים אחרות, המיתוס הוא אירוע מאירועי העבר, שנבחר על-מנת לשמש את צורכי ההווה.

"היסטוריולוגיה", בלשונו של תואמס מאן, היא רישום העבר למטרת ידע מדעי, בעוד שמיתוס הוא בריאת העבר לשם עיצוב ההווה⁵⁸. תפקיד נוסף שמייחסים אנתרופולוגים וסוציולוגים למיתוס הוא, למלא תפקיד כפול של סולידריות וזהות. שכן הוא מייצג ערכים המואנשים בחיים חברתיים ומשקף צורות של מחשבה, שתפקידו העיקרי ליישב סתירות בין בני אדם. יש הרואים את תפקידו העיקרי לא בייצוג הסמלי או בכוח המסביר אלא בהענקת לגיטימציה להווה⁵⁹. החל מתקופת המהפכה הצרפתית, ההיסטוריה המודרנית הפכה לזירה של הבניית מיתוס: האלים שעוצבו במיתולוגיות הקדומות במסופוטמיה או באולימפוס, הומרו במיתוסים מודרניים, שהם חילוניים והיסטוריים. הלאומיות המודרנית העבירה את המיתוס תהליך של חילון שבמתכונתו הקודם היה משיוך לדת או לפולחן דת⁶⁰. הציונות, כתנועת שחרור הלאומית של העם היהודי, פעלה אף היא לחילון היהדות. הציונות עיגנה בתודעה ובמעשה את העם היהודי, על תפוצותיו, במקום הישראלי. סיפורים שונים של תפוצות יהודיות שונות במקומות שונים אורגנו לנרטיב-על של גלות ותקומה, פזורה וקוממיות. האידיאולוגיה הציונית נבנתה על המיתוס של ציון,

⁵⁶ דוד אוחנה ורברסט ויסטרייד, מיתוס וזיכרון, מכון ואן-ליר, ירושלים, 1997, ע' 20

⁵⁷ מעוז עזריהו, פולחני מדינה- חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים בישראל 1948-1956, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע, 1995.

⁵⁸ אוחנה ויסטרייד, מיתוס וזיכרון ע' 15

⁵⁹ שם ע' 17

⁶⁰ שם

שמשמעותו בעיני גרשום שלום "חזרה להיסטוריה"⁶¹. המולדת היא ציון, התנועה היא הציונות וההיסטוריה היא שיבת ציון. כינון אומה מתחדשת חייב גם חזרה לסמלים, לריטואלים ולמיתוסים של לאומיות, דת והיסטוריה, הקיימים בעם היהודי. שיבה פעילה להיסטוריה, באמצעות ריבונות מחודשת בארץ ישראל, דרשה לעיתים קרובות מן הפרט להקריב את שמו, את מקצועו ואת תבנית נוף מולדתו-למען משהו גדול יותר – למען סיפור המסגרת אליו הוא משתייך⁶². עבודה זו תדון בסוגיית המיתוס בהקשר של מדינת ישראל וביחס לסיפורי העלייה של יהודי אתיופיה. עבודה זו תנסה לבחון האם בשם המיתוס של ה"צבר הישראלי הלוחם" ובשם מיתוס "הלא עוד" שמקורו בתגובת החברה הישראלית לשואה, נדחקו סיפורי היוזמה, הגבורה והאקטיביות של יהודי אתיופיה במסעם ארצה. כמו כן אבחן כיצד שירתה עלייה זו את חיזוק המיתוס והאתוס הלאומי של מדינת ישראל. כלומר, באיזה אופן הפך סיפור העלייה של יהודי אתיופיה לסיפור שסייע למדינת ישראל בביסוס המיתוס המציג אותה כמדינה חזקה שנחלצה להצלת יהודי אתיופיה.

זיכרון והבניית זיכרון

העלייה מאתיופיה לישראל אליה אתייחס בעבודתי התרחשה בין השנים 1977 - 1985, מאז עברו כשלושים שנה. ממועד התרחשות העלייה חלף פרק זמן משמעותי בייחוד כאשר מדובר באלו שעלו בגיל צעיר. תחילה סברתי כי בחלוף השנים יישכחו סיפורי העלייה בקרב העולים ואולם נוכחתי לגלות, מתוך הסיפורים ומתוך הספרות המקצועית, מציאות שונה. אירועים בעלי משמעות, או חוויות טראומטיות, נוטים להישמר בזיכרון וללוות את הפרט לאורך כל חייו⁶³. אני סבורה כי סיפורי העלייה מצויים תחת קטגוריה זו. דרך הירידה לפרטים בסיפורי העלייה וקטלוגם תחת מוטיבים החוזרים ביתר הסיפורים, אוכל למעשה לאשש את טענתי כי סיפורים אלו הינם משמעותיים ומכוננים עבור הקהילה. לשם כך בחרתי לבחון את מושג הזיכרון והבניית הזיכרון בספרות ולנסות להתחקות אחר פרקטיקה שתסייע לי להתגבר על מכשול זה ועדיין לדלות את הסיפור מהמרואיין בצורה המיטבית ביותר. הזיכרון האוטוביוגרפי הוא מאגר של זיכרונות אישיים, שיש לו עדיפות על פני סוגים אחרים של זיכרון, וקצב השכחה של אירועים אישיים איטי. גם לאחר עשרות שנים משתמרים בזיכרון שמות, מקומות ותמונות של חברים מתקופת הילדות שהיו משמעותיים. אירועים מיוחדים וחריגים יישמרו בצורה מפורטת ואחרים שהתרחשו במועדים קבועים ובסביבה מוכרת יישכחו. לזיכרון, יש נטייה לשמור אירועים בעלי משמעות

⁶¹ שם, ע' 20

⁶² שם, עמ' 20-21

⁶³ חדד-קדם, סיפורי חיים של נשים מזרחיות שנקלטו בקיבוצים בנגב בשנות החמישים, ע' 15

חיובית ומכאן הדימוי של הזיכרון כ"רופא הזמן"⁶⁴. למצב הרגשי בהווה יש השפעה על מנגנון שלילת הזיכרון, הפועל בהתאם לאיכות הרגשית של המצב בהווה.

הכוח והעוצמה של הזיכרונות האוטוביוגרפיים בכך שהם מהווים חלק מתפיסת העצמי והזהות, וגם משום שנזכרים בהם שוב ושוב. רעיון זה הוא מרכזי ביותר להבנה וליכולת הפענוח והמשמעות של הזיכרונות, הנמסרים בסיפורי החיים. עקרון החזרתיות עצמו מסייע גם הוא לשימור הזיכרונות. השאלה הנשאלת היא לגביי רמת הדיוק של הזיכרון האוטוביוגרפי. ראשית, צריך לקחת בחשבון שלעיתים אותם זיכרונות שנרשמו או נקלטו כילד או נער יהיו רחוקים מתיאור המציאות כפי שהיו מצטיירות בעיני אדם בוגר. אלן בדלי, הפסיכולוג האנגלי, סבור כי אנו זוכרים את הקווים הכלליים של האירועים האישיים ולגביהם אין עיוותים, אולם העיוותים מתחילים ככל שמנסים לשלוף מידע לגבי אירוע ספציפי. המנגנון המשלים את הפרטים החסרים מתבצע בהתאם לצרכים ולציפיות בהווה ובהתאם לגורמים חברתיים מסוימים⁶⁵. מחקריהם של חוקרי זיכרון, מסבירים כי ההטיה שאנו עושים לאירועי העבר היא עקבית ותואמת את העמדות שלנו בהווה. נעשה שחזור של אירועי העבר האישיים בתיווך של התפיסה שיש לנו על עצמנו, והם מתאימים למהות ולייחודיות שלנו, גם אם אינם מדויקים לגמרי בפרטיהם.

המאגר של הזיכרון האוטוביוגרפי עובר שינויים מתמידים לאורך החיים, ההתאמות המתמידות מאפשרות לפרט לחוות את העבר באופן שיתאים לעצמי המשתנה. זיכרון הכרוך ברגשות מצליח להשאיר עקבות של ימחו גם לאחר עשרות שנים, זאת בנוסף לעובדה שמדובר בזיכרונות אישיים. במיוחד נכון הדבר לגביי טראומה- במקרה כזה האירועים עוברים בזיכרון בחודרנות גם ללא רצונו ושליטתו של בעל הזיכרון. הזיכרון כופה עצמו ברגע מסוים, הדימויים פולשים והזיכרון עולה. נראה כי מסע העלייה לישראל הוא מאורע שנחרט היטב בזיכרון כאירוע אישי וחוויתי⁶⁶. ניצה אייל אומרת כי אל לנו להתייחס למאגר הזיכרון האנושי כאל ארכיון סטטי של סרטים. המאגר עובר שינויים מתמידים לאורך כל חייו. אין אנו מודעים לתהליך זה של עצוב הזיכרונות, ואנו משוכנעים כי מה שאנו זוכרים, אכן התרחש. הזיכרונות החיוביים שמחזקים את הדימוי העצמי החיובי הם לרוב אלו שישתמרו. אנו ממשיכים ללא הרף לכתוב את סרטי העבר של חייו לפי המציאות של ההווה: משנים מעט עלילות, מחליפים שחקנים

⁶⁴ ש.ם.

⁶⁵ ש.ם, ע' 15-16

⁶⁶ ש.ם, ע' 16

ובונים סיומים חדשים. תופעה זו של עיצוב הזיכרונות ממחישה את אופיו הגמיש והדינמי של הזיכרון האנושי ואת תפקידו כמנגנון הסתגלותי, החיוני להישרדות ולתפקוד תקין.⁶⁷

סוגיות של הגירה מול עלייה

מחקרים רבים בודקים את "הגורמים" להגירה. בתיאוריות העוסקות במניעי ההגירה נוטה לשלוט דגם ה"דחיפה-משיכה". על פי גישה זו, מבחין החוקר בין הנסיבות הדוחפות בארץ המוצא, לבין אלו המושכות את המהגרים אל ארץ היעד (Petersen 1968). הסיבות הדוחפות נראות לרוב כמעודדות הגירה בעלת אופי שמרני, בה שואף המהגר ל"מקסם" את ביטחונו, ואילו סיבות המשיכה נתפשות כמעודדות הגירה הנובעת מלקיחת סיכונים בניסיון ל"מקסם" הכנסה. גורמים כלכליים ומבניים מהווים את הבסיס לרוב הניתוחים במודל הזה. רבים ביקרו את תיאוריות הדחיפה-משיכה. אנתרופולוגים ששחזרו את ההיסטוריה של קהילות מהגרים שונות, מצייגים בבירור שבלתי אפשרי לסווג את כל הגורמים הרלוונטיים כשייכים לתחום הדחיפה או המשיכה. אחרים כגון (Douglass) טוענים שמשמעות הגישה דחיפה-משיכה היא כאילו היו המהגרים "אוטומטיים המגיבים לכוחות מחוץ לשליטתם" ולא משתתפים פעילים בתהליך. ניתוח גורמי דחיפה-משיכה מסתיר לרוב את מורכבות המובנית בהגירה.⁶⁸

עלייה, או עלייה לארץ ישראל, הוא מונח שציינ מאז ומתמיד את הגירתם (חזרתם או בואם) של בני ישראל לארץ ישראל, בין אם בקבוצות (קטנות או גדולות) ובין אם כיחידים. הפעולה המנוגדת, הגירה של יהודים מישראל, נקראת ירידה. אזכור מוקדם של המונח "עלייה" מצוי בתנ"ך (בראשית נ', י"ד), כאשר בני יעקב, שבאו ממצרים לארץ, כדי לקבור את אביהם, נקראו בשם "עולים". גם לאחר מכן, ומאז גלותם מארץ ישראל, נעשה שימוש במונח זה בכל הדורות כאשר יהודים חתרו לעלות לארץ האבות. הקשר ההיסטורי של העם היהודי לארץ ישראל היווה את אחד הגורמים העיקריים (אך לא בהכרח הבלעדי) לעלייתם של יהודים בכל הדורות לארץ ישראל. בדרך כלל, פעל גורם זה לעלייתם של יהודים לארץ ישראל במשולב עם גורמים אחרים (כמו רדיפות וגורמים כלכליים) שהניעו את היהודים להגר מארצות מושבם הקודמות.

ביאור המונחים הגירה ועלייה נועד להבין את המושג "עליית מצוקה" שלא פעם משתמשים בו כאשר מתייחסים לעלייה מאתיופיה. במונח "עלייה" עושים שימוש כאשר רוצים לתאר הגירה של אדם יהודי או קבוצת יהודים מארץ אחרת לישראל. מונח זה הוא בעל קונוטציה חיובית ובחברה הישראלית מתקשר

⁶⁷ ניצה אייל, מסע אל הזיכרון, אור יהודה: ספריית מעריב, 1994, ע' 65-67.

⁶⁸ בן עזר המסע: סיפורי המסע של יהודי אתיופיה לישראל 1977-1985, ע' 17-18.

לרוב לעליות הראשונות המשמשות סמל ומופת לאנשים שעזבו את ארץ מולדתם ושפתם כדי לבנות את מדינת ישראל. המונח "הגירה" הינו ניטרלי ומתייחס למעבר של אדם או אוכלוסייה ממקום אחד למקום אחר לרוב על במטרה לשפר את המצב הכלכלי. המונח "עליית מצוקה" טומן בחובו רמזים למניעים אחרים שונים ממניעים כגון שיבת ציון, רצון לבנות ולהבנות או כל מושג אחר השגור בפינו ומתייחס למושג עלייה. במונח "עליית מצוקה" ישנה התייחסות למצוקה בין אם כלכלית או ביטחונית שמניעה את האדם. בעבודה זו ברצוני לקעקע את השימוש במושג "עליית מצוקה" בהקשר של עליית יהודי אתיופיה, שכן המניעים לעלייה זו הם בראש ובראשונה הרצון לשוב ל"ירוסלם" לציון, כפי שאתאר בהמשך העבודה.

פרק זה מהווה את המסגרת התיאורטית שתשמש אותי בעבודה. הבחירה במחקר הנרטיבי כמו גם השימוש במושגים, סיפור חיים, מיתוס, זיכרון והבניית זיכרון והגירה מול עליה ישמשו אותי בהמשך. השימוש בסוג המחקר הנרטיבי מאפשר לי כפי שציינתי לעיל להשמיע את קולם של יהודי אתיופיה הנעדר ברובו מהסיפור הלאומי המתייחס לעלייתם ארצה. דרך שש העדשות הכוללות את הנחות היסוד ואת הרעיונות המרכזיים המאפיינים את המחקר הנרטיבי, אבחן את סיפורי העלייה כפי שעולים מהראיונות כמו גם אבחן את סיפור העלייה כפי שהמדינה מציגה אותו. המושגים המצוינים לעיל יסייעו בידי לשלב פענוח ומשמוע הסיפורים הן של הקהילה והן של הממסד.

פרק שני - מקורות חיצוניים

הקדמה

פרק זה ידון בסיפור עליית יהודי אתיופיה כפי שהוא מוצג במקורות חיצוניים. שימוש במונחים מקור חיצוני ומקור פנימי, יסייע לי לבצע אבחנה בין מקורות שנכתבו על-ידי כותבים שאינם משתייכים לקהילה וכתבו אודות הקהילה, לבין מקורות שנכתבו על ידי יוצאי אתיופיה או שנכתבו לאחר שנמסרו על ידם. פרק זה ינסה לבחון את סיפור העלייה של יהודי אתיופיה דרך מסמכים רשמיים, ספרים, פעילות של ארגונים ואישים למען הקהילה ודרך ספרי ההיסטוריה המשמשים את מערכת החינוך. בחלק זה אתייחס לחוסר המדיניות שאפיינה את ממשלות ישראל השונות ביחס ליהודי אתיופיה. מדינת ישראל בחרה שלא להחליט בנושא יהודי אתיופיה. כתוצאה מכך התנהלות הממשלות השונות התאפיינה כתגובה לאירועים או ללחצים שהופעלו על-ידי פעילים למען יהודי אתיופיה בארץ ובחו"ל. נקודה זו בולטת במיוחד על רקע הצגת סיפור העלייה כיום דרך הפריזמה הצרה של מבצעי העלייה השונים ובייחוד "מבצע משה". הצגת סיפור העלייה דרך מבצע זה יוצרת תחושה כי הייתה קיימת משנה סדורה וברורה ביחס ליהודי אתיופיה לאורך כל השנים וכי נושא עלייתם של יהודים אלו היה רק עניין של תזמון. חשיפת "מבצע משה" שארגונו היה כפי שמאורגן מבצע צבאי תרם לביסוס תפיסה זו וטשטש את השיח על התנהלותן האקראית של ממשלות ישראל השונות ביחס ליהודי אתיופיה עד למבצע.

התנהלות המדינה ביחס לסוגיית העלייה של יהודי אתיופיה

מלחמת העולם השנייה וחורבן יהדות אירופה הביאו להערכתו של מוקד הסיוע ליהודי אתיופיה מאירופה לישראל. יצחק בן צבי, יושב ראש הנהלת הוועד הלאומי ולימים נשיא מדינת ישראל היה בין האישים הבולטים שפעלו למען יהודי אתיופיה. בן-צבי הכיר אישית את ד"ר יעקב פייטלוביץ והיה קרוב לו בחזון ובדאגה ליהודי אתיופיה. יהודי אתיופיה תחת השלטון האיטלקי באתיופיה (1935-1941) היו מנותקים מהעולם היהודי בתפוצות. בתקופה זו נסגר בית הספר היהודי באדיס אבבה שהוקם על-ידי פייטלוביץ⁶⁹. מורים ותלמידים נאסרו, עונו והיו גם כאלה שנהרגו⁷⁰. עם שובו של היילה סלאסי לשלטון באתיופיה, שיגר אליו יצחק בן-צבי ביום 30 בדצמבר 1941 מכתב ברכה לרגל שחרור ארצו מעול הפשיזם האיטלקי. בגוף

⁶⁹ טרוויזן-סימי, פועלו החינוכי של יעקב פייטלוביץ באתיופיה (1904-1924), בתוך פעמים 58, עמ' 93-92.
⁷⁰ מנחם ולדמן אגרות יצחק בן צבי על יהודי אתיופיה, בתוך פעמים 22, תשמ"ה 1985 ע' 75

המכתב הביע בן-צבי את תקוותו, כי יהודי אתיופיה יזכו שוב לחופש כבעבר⁷¹. במקביל נכתב מכתב ליהודי אתיופיה בשם הנהלת הועד הלאומי. במכתב מברכים חברי הנהלת הועד את יהודי אתיופיה לרגל שחרורם מעול השלטון האיטלקי. כמו כן מאחלים להם "אושר ושלוה, חיי חירות וחיי עבודה פורייה לתחיית ארצכם ועמכם במדינתכם"⁷². מאיגרת זו עולה בבירור כי אין כוונה שיהודי אתיופיה יעלו ארצה בשלב זה לפחות, אלא שישמר הקשר בין קהילת יהודי אתיופיה לקהילה היהודית בישראל, כמו כן ישנה אבחנה ברורה שיהודי אתיופיה שייכים לעם האתיופי והם חלק ממנו. כחמישה חודשים מאוחר יותר בתגובה להתעניינותו של הרב יצחק אייזק לוי הרצוג, הרב הראשי האשכנזי לישראל, על מקורם של יהודי אתיופיה ויחסם ליהדות, משיב יצחק בן צבי מכתב ביום כ"ג בסיוון תש"ב בו מפרט דעות שונות בדבר מוצאם ומסורתם היהודית-ייחודית. בן-צבי מציע לרב הרצוג שלא להכריע כעת בשאלות הזהות היהודית של יהודי אתיופיה אלא לקבוע את החובה להושיט להם עזרה מוסרית וחינוכית, לקרבם אל מאור היהדות ולאפשר להם לעלות לארץ-ישראל ולהשתתף בבניינה. לימים כאשר פעלו שליחי הסוכנות היהודית בקרב יהודי אתיופיה עמד הרב הרצוג מאחורי פעילותם וראה בה שליחות של מצווה⁷³.

עם קום המדינה וקליטת העלייה ההמונית, שוב התעוררו מחשבות להעלאת יהודי אתיופיה. ד"ר פיטלוביץ, יושב ראש "האגודה למען נידחי ישראל", אגודה שגם בין צבי היה חבר בה, פרסם בשנת תשי"ב בחוברת האגודה קריאה "לגאולתם של נידחי ישראל- אחים נדחים לקראת תקומה"⁷⁴. פועלם של ד"ר פיטלוביץ ויצחק בן-צבי תרם לשליחת שליח לאתיופיה מטעם המחלקה לתרבות וחינוך תורניים בגולה שבסוכנות היהודית בשנת 1953. פעילותה של הסוכנות היהודית באתיופיה הגיעה לשיאה בשנת 1955, אז נפתחה מערכת של 27 בתי ספר בכפרי היהודים שתוחזקו על-ידה. אולם בעקבות שינוי במדיניות התמיכה של הסוכנות, החלו להסגר מוסדות אלו. תחילה נסגר בית המדרש למורים באסמרה (דצמבר 1957) ובשלהי 1958 נסגרו שאר בתי הספר פרט לבית הספר המרכזי באמבובר. ההנמקה הרשמית של הסוכנות לשינוי מדיניות הייתה מחסור בתקציב ואולם מדיניות זו שיקפה את היחס השנוי במחלוקת של הממסד הישראלי לגבי יהודי אתיופיה⁷⁵. בינואר 1959 בפגישה מול ראשי הסוכנות היהודית ביקש יצחק בן-צבי

⁷¹ ולדלמן, פעמים 22, ע' 77

⁷² שם, ע' 79

⁷³ שם, ע' 80

⁷⁴ שם, ע' 83

⁷⁵ Rapoport Louis., The Lost Jews. Stein & Day: New York, 1980 pp. 187-188

לפעול לחידוש הפעילות באתיופיה ואף הועלה רעיון להקים כפר מיוחד לבני הקהילה בארץ ואולם הדברים לא יצאו לפועל⁷⁶.

גישת המוסדות לנושא משתקפת במכתבים שיפורטו בהמשך. במכתבו של רחמים תימור מהקונסוליה באתיופיה אל משרד החוץ מיום 11 אפריל 1962, הוא מציע כי במכתב תשובתו של נשיא המדינה יצחק בן צבי ליהודי אתיופיה יתמקד בן צבי בפעילות לשיפור התנאים הסוציאליים שנעשית בקרבם וכי לא כדאי שיתייחס ולו ברמז על תוכניות להעלאתם ארצה⁷⁷. מגמה זו משקפת את כל המכתבים הנשלחים מטעם נציגי הממסד הישראלי המציגים עמדה נחרצת זו המופיעה בעיקר בהתכתבויות פנימיות. ביום 15 בספטמבר 1962, נשלח אל נשיא המדינה יצחק בן צבי מכתב מחיים בן-אשר, איש ציבור, חבר כנסת מטעם מפא"י בין השנים 1949-1955. ביקורו של בן אשר באתיופיה שבמהלכו הכיר את יונה בוגלה, הפכו אותו לפעיל למען הקהילה. במכתבו מבקש חיים בן אשר מנשיא המדינה שיפעל למען יהודי אתיופיה וישפיע על שלטונות ישראל שיפעילו לחצים על שלטונות אתיופיה למען ריכוזם של יהודי אתיופיה באזור פורה ופנוי עד להעלאתם ארצה⁷⁸. אל מכתבו מצרף בן-אשר מכתבים מיונה בוגלה וזקני הקהילה וכוהניה באזור גונדר בו הם מספרים על ההתנכלויות מצד התושבים והשלטונות באתיופיה על רקע שליטה על קרקעות⁷⁹. יונה בוגלה במכתבו מפרט על תחושה קשה בו הוא וחבריו מצויים מרגע שקבלו מכתב מצעיר אתיופי החי בארץ בו הוא מציין כי הרבנות הראשית החליטה שלא להכיר ביהדותם של יהודי אתיופיה. בוגלה טוען כי הסיבה לאי הכרה ביהדותם לא נובעת מסיבות דתיות כי אם ממניעים גזעניים והקושי לקבל יהודים שחורים⁸⁰. אין כל אזכור לכך שממשלת ישראל פעלה מול השלטונות באתיופיה כדי שזו תפעל להקצאת קרקעות פוריות בעבור יהודי אתיופיה ואולם הנשיא בן צבי ממשיך בפעילותו למען יהודי אתיופיה. ביום 14 פברואר 1963 מתקיימת ישיבה בלשכת הנשיא בן צבי בנושא יהודי אתיופיה, בישיבה השתתפו נציגי ועדים למען יהודי אתיופיה, נציגי משרד החוץ והסוכנות היהודית. בישיבה דיווחו על הפעילות ההומניטארית ועל ניסיון לפתוח בתי ספר מקצועיים באזורי התיישבות של יהודים. במהלך הישיבה מעלה ד"ר אריה טרטקובר, מזכיר ועד העזרה ליהודי אתיופיה, שאלה לגבי התוכנית להעלות מספר יהודים אתיופים והקמת התיישבות בגליל. בסיכום הישיבה מצוין כי, יש לקיים מגע הדוק יותר עם השגרירות באתיופיה ולא לעשות דבר ללא אישורה ויעוצה. כמו כן יש להימנע מכל פרסום בארץ או באתיופיה אודות תוכניות לעלייתם או כל תוכנית אחרת. בסוף הישיבה ובהמשך לבקשתו של נשיא המדינה, נקבע כי

⁷⁶ ונדלמן, אגרות יצחק בן צבי על יהודי אתיופיה, בתוך פעמים 22, ע' 88

⁷⁷ מכתבו של רחמים תימור מהקונסוליה באתיופיה אל משרד החוץ מיום 11 אפריל 1962, בתוך גנזך בתוך גנזך ח-3406/8

⁷⁸ מכתבו של חיים בן אשר אל נשיא המדינה יצחק בן צבי מיום 15 בספטמבר 1962, בתוך גנזך בתוך גנזך ח-3406/8

⁷⁹ מכתב של כוהנים אתיופים למר יונה בוגלה (מכתב מתורגם) טז' בתמוז תשכ"ב, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁸⁰ מכתבו של מר יונה בוגלה למר חיים בן אשר מיום 2 במאי 1962, בתוך הגנזך ח-3406/8

הפורום יתכנס שוב כדי לשמוע על התפתחויות⁸¹. ישיבה זו מהווה את תמצית ההתנהלות של מדינת ישראל ביחס ליהודי אתיופיה, לא הוחלט על שום צעד מעשי אלא דיון עקר שעיקרו דיווח על הנעשה באתיופיה. שאלתו של ד"ר טרטקובר ביחס לעליית קבוצת יהודים מאתיופיה להתיישבות בגליל אינה זוכה כלל להתייחסות בסיכום.

ביום 24 באפריל 1963 כותב מר אריה לויין משגרירות ישראל באתיופיה אל יששכר בן יעקב, משרד החוץ, בעקבות ביקורו של פרופ' נורמן בנטביץ-מייסד ויושב ראש ועד העזרה ליהודי אתיופיה העולמי והישראלי, באתיופיה. מר לויין כותב על הצעתו של פרופ' בנטוביץ לשגריר ישראל באתיופיה, להקים ועדה שתקבע מדיניות חדשה ביחס ליהודי אתיופיה. הוועדה תצטרך להבהיר קווי פעולה ולדאוג לביצועם. בשלב זה מסכמים השניים כי הוועדה תפעל על בסיס ארגונים יהודיים ותפוקח על-ידי משרד החוץ בסתר⁸². במכתב תשובה של יששכר בן יעקב אל שגרירות אתיופיה בנושא פעולות בקרב העדה ה"פלאשית" מיום 7 במאי 1963, מתייחס בן יעקב להקמת הוועדה לקביעת מדיניות ואומר כי הנושא יידון בקרוב ומבקש את חוות הדעת של הנציגים בשגרירות ישראל באתיופיה⁸³. ביום 4 יוני 1963 כותב יואב ברסקי לשגרירות אתיופיה אף הוא בבקשה לקבל את חוות דעתם בנושא הקמת ועדה של ארגונים יהודיים שמטרתה קביעת מדיניות ברורה בנושא יהודי אתיופיה⁸⁴. במכתב תשובה עונה אריה לויין משגרירות ישראל באתיופיה כי הם רואים בחיוב הקמת ועדה שכזו אולם רק מחוץ לגבולות אתיופיה. לגבי מעורבותה של השגרירות בוועדה, מתחמק מר לויין ממתן תשובה והוא מציע שהנושא ייבחן בעתיד רק כאשר יתקלו במקרה קונקרטי. בנוסף מתייחס מר לויין להצעה לשליחת צעירים לישראל וטוען כי ניסיונות העבר מלמדים כי צעירים אלו מתקשים להסתגל חזרה וכי לרוב הם עוזבים את קהילותיהם ועוברים לאדיס אבבה. בנושא עליית יהודי אתיופיה, הבאתם או הפצת רעיונות של עלייה, מציע לויין לנהוג במשנה זהירות זאת לאור שאלות זהות, עמדתה השלילית של ממשלת אתיופיה לעלייה ועוד⁸⁵.

עמדת משרד החוץ באה לידי ביטוי בחליפת מכתבים פנימיים ואל שגרירות ישראל באתיופיה. עיקרי הדברים כפי שעולים מהמכתבים הם שמשרד החוץ ומדינת ישראל מבכרים להיות מחוץ לפעילות הוועדה. כמו כן ממליצים אנשי משרד החוץ כי שליחים שישלחו לישראל בין אם למטרות חינוך ובין אם לתחזוק

⁸¹ מכתבו של אריה לויין, משרד החוץ בישראל לשגרירות ישראל באתיופיה מיום 14 בפברואר 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁸² מכתבו של אריה לויין, מזכיר ראשון שגרירות ישראל באתיופיה אל יששכר בן-יעקב משרד החוץ מיום 24 אפריל 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁸³ מכתבו של יששכר בן אשר אל השגרירות באתיופיה מיום 7 מאי 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁸⁴ מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ אל שגרירות ישראל באדיס מיום 4 ביולי 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁸⁵ מכתבו של אריה לויין, שגרירות ישראל באתיופיה אל יששכר בן-יעקב מא"פ מש"ב מיום 17 יוני 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

המערך הרפואי שהוקם לא יהיו ישראלים וזאת כדי שלא לקשור את מדינת ישראל לפעילות זו⁸⁶. אנשי משרד החוץ מציעים כי פעילות הועדה תדגיש את הפן היהודי האוניברסאלי ותפעל גם בקרב אוכלוסייה לא יהודית באתיופיה וזאת כדי שלא תיווצר מתיחות בין יהודים אתיופים לשכניהם⁸⁷. בנוסף מציעים כי לא תהיה שום התייחסות לנושא העלייה או הבאת קבוצות מקרב הקהילה לישראל כל עוד לא הוכרעה סוגיית יהדותם ולא התקבלה החלטה על הבאתם ארצה. כל פנייה של ארגון יהודי אל שגרירות ישראל באתיופיה בנושא יהודי אתיופיה יופנה לוועדת הארגונים היהודיים⁸⁸. כמו כן מוצע כי בוועדת הארגונים היהודיים ישתתף נציג משרד החוץ שלא יזדהה רשמית ואולם יהיה בעל זכות וטו בהצבעות השונות⁸⁹. נראה כי מדינת ישראל מוכנה להגיש סיוע ליהודי אתיופיה כל עוד מדובר בשיפור תנאיהם הסוציאליים מתוך כוונה שיישארו באתיופיה. בכל המכתבים מודגש כי אין לפעול, לעודד או לרמוז בשום אופן על כוונה לעלות את יהודי אתיופיה לישראל, והפעילות מצטמצמת לסיוע הומניטארי בלבד. יחס זה בא לידי ביטוי בהוראות מוסדות העלייה להימנע מטיפול בעליית יהודי אתיופיה. למרות זאת, הגיעו מידי פעם בודדים מבני הקהילה כתיירים לארץ, לאחר שנתגיירו קיבלו זכויות עולים. במרוצת הזמן גבר לחץ יהודי אתיופיה על הקונסוליה הישראלית באדיס אבבה למתן אשרות כניסה לישראל, אך הממסד בארץ שלא היה מעוניין בעידוד עלייתם, הגיב בקביעת נהלים קונסולריים מחמירים לפיהם בקשות אשרות ביקור של יהודי אתיופיה חייב אישור מראש מאת משרד הפנים בארץ⁹⁰.

פסק ההלכה שקבע הראשון לציון, הרב עובדיה יוסף, בשנת 1973, באשר להכרה ביהדותם של יהודי אתיופיה, הוא זו שגרם בסופו של דבר למפנה ביחס הממשלה והסוכנות היהודית לעליית יהודי אתיופיה (את פסק ההלכה אציג בהמשך העבודה). למעשה קבע הרב יוסף כי יש להכיר ביהודי אתיופיה כיהודים לכל דבר ועניין ובכלל זה סוגיית העלייה. אמנם בתחילה, כעדותו של שר הפנים דאז מר שלמה הילל, נשארה התשובה הני"ל "בתיקי משרד הפנים כאבן שאין לה הופכין שנה וחצי", אך כשנדע לשר הפנים תוכן התשובה הני"ל, הוא ביקש את חוות דעתו של היועץ המשפטי לממשלה בדבר שינוי מדיניות משרד הפנים ביחס ליהודי אתיופיה וזו לשון שאלת שר הפנים: "אני מבקש אותך אפוא, לבחון אפשרות משפטית להעניק לפלאשים אשרת עולה לפי חוק השבות כבר עם כניסתם לישראל במקום אשרת הביקור

⁸⁶ מכתבו של שלמה הלל למנהל מש"ב מיום 7 נובמבר 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8, מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ אל מנכ"ל מחלקת אפריקה משרד החוץ 30 דצמבר 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁸⁷ מכתבו של שלמה הלל אל מנכ"ל מחלקת מדינות אפריקה במשרד החוץ, מיום 7 יולי 1963 בתוך הגנזך ח-3406/8 מכתבו של שלמה הלל למנהל מש"ב מיום 7 נובמבר 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁸⁸ מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ לאריה לוי, שגרירות ישראל באתיופיה מיום 15 יולי 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁸⁹ מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ אל שגריר ישראל באתיופיה מיום 6 אוגוסט 1963, בתוך הגנזך ח-3406/8

⁹⁰ קורנאלדי, יהדות אתיופיה, זהות ומסורת ע' 184

המוענקת להם היום עד לגיורם. אני כשלעצמי נוטה בכל הלב לעשות כן כי אין זה מתקבל על הדעת שהפלאשים, לאחר כל התלאות שעברו עליהם, יכנסו ארצה כ"תיירים" ולא כעולים, בדקתי ומצאתי כי היה תקדים לכך שאדם יקבל אשרת עולה ולא בהכרח יירשם לאלתר כיהודי, הדוגמא הבולטת היא השומרונים...בדעתי, איפוא, להורות כי תוענק לפלאשים בכניסתם אשרת העולה וזאת ללא כל קשר לשאלת הגיור לחומרא, הנמצאת ממילא כעת בטיפולו של הרב הראשי, הראשון לציון, הרב עובדיה יוסף"⁹¹.

בעקבות פניה זו עלה הנושא לדיון בפברואר 1975, בישיבה של שרי הממשלה הנוגעים בדבר ויושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית שבה סוכם כדלקמן⁹²:

1. "צוות בראשותו של מר צבי טרלו, מנכ"ל משרד המשפטים ובהשתתפות נציגי משרדי הפנים,

הקליטה והדתות יבחן את השאלה אם חוק השבות חל על הפלאשים ויחווה דעתו

2. בשלב זה יובאו לארץ 200-300 נפש מקרב הפלאשים, במסגרת חוק הכניסה לישראל. משרד

הקליטה והסוכנות היהודית יטפלו בסידורים הקשורים לכך"⁹³.

מסמכים אלה חושפים בבירור את המדיניות שבה נקטה הממשלה באותם ימים, לפיה ניתנו למספר מסוים מבני העדה אשרות כניסה לארץ כתיירים, ובארץ הם עברו הליכי גיור לחומרא, ורק בסיומם נרשמו כיהודים והוכרו כעולים לכל דבר. עם זאת זכו יהודי אתיופיה שעלו לארץ, במסגרת המדיניות הנ"ל, בסידורי קליטה מתאימים. הצוות הבין-משרדי שנתמנה כאמור לעיל, המליץ פה אחד, על יסוד פסק הראשון לציון, הרב עובדיה יוסף כי יהודי אתיופיה הם יהודים הזכאים לעלות לישראל, בהתאם לחוק השבות, ולקבל סידורי קליטה ככל העולים⁹⁴. המלצות אלו אושרו ובישיבה נוספת של השרים הנוגעים בדבר הוחלט כי "יוענקו לפלאשים אשרות עולה לפי חוק השבות"⁹⁵. למרות הסיכום שלעיל, כפי שמעיד מר שלמה הלל, שחזר לכהן כשר הפנים בתחילת שנת 1977, "לא נכנס אף יהודי אחד מאתיופיה במסגרת חוק זה (חוק השבות)"⁹⁶. לפיכך החליט שלמה הלל, בתוקף סמכותו כשר הפנים, לפרסם הודעה רשמית מוסמכת כי: "כל פלאשי זכאי לעלות לארץ והוא ייהנה מכל זכויות המוענקות לעולים מכוח חוק השבות"

⁹¹ מכתב של שלמה הלל מיום 15 אוקטובר 1974, אל היועץ המשפטי לממשלה, בתוך, יהדות אתיופיה זהות ומסורת, ע' 187

⁹² בישיבה השתתפו שר המשפטים, מר חיים י' צדוק, שר הפנים, הד"ר י' בורג, שר הקליטה, מר שלמה רוזן ויו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, ח"כ פינחס ספיר.

⁹³ מכתבו של חיים יוסף צדוק, שר המשפטים לראש הממשלה יצחק רבין מיום 3 פברואר 1975, בתוך גנזך המדינה א-8199/3.

⁹⁴ קוריאלידי, יהדות אתיופיה זהות ומסורת 188.

⁹⁵ שם,

⁹⁶ שם, ע' 189.

אולם הודעה פורמאלית זו לא הביאה לפעולה בתחום העלייה בצורה ממשית אלא רק לאחר חילופי הממשלה ובחירתו של מר מנחם בגין לראש ממשלת ישראל יוני 1977.⁹⁷

באתיופיה באותן שנים התחוללה הפיכה צבאית שהובילה להדחתו של היילה סלאסי, קיסר אתיופיה בספטמבר 1974 ועליית הממשלה הצבאית המהפכנית באתיופיה- הדרג Dergue. למרות ניתוק היחסים בין אתיופיה לישראל פנה הממשל הצבאי שנקלע למצב כלכלי קשה אל שלטונות ישראל בבקשה לסיוע צבאי. בין שתי המדינות נקשרה בשנת 1977 עסקה לפיה, "הוחלפו משלחות צבאיות בשקט ובמהירות, רכבת חירום אווירית העבירה חלקי חילוף, תחמושת, נשק ואספקה רפואית, חיוניים מישראל במישרין לשדות תעופה באתיופיה. על פי בקשתו המיוחדת של ראש הממשלה בגין, התיר השליט האתיופי, מינגסטו היילה מרים (Mengistu Haile Mariam) למאתיים יהודים לצאת מאתיופיה לישראל במטוסי התובלה של חיל האוויר".⁹⁸ מבצע עלייה זה נפסק בפברואר 1978, לאחר ששר החוץ דאז, משה דיין, חשף את פרטי העסקה בפומבי.⁹⁹ בנוסף חל שינוי הדרגתי באתיופיה, ולקראת סוף שנת 1977, גברה התלות של אתיופיה בגוש הסובייטי והחל משנת 1978 ואילך נעלמה לאיטה הנוכחות הצבאית הישראלית באתיופיה ונסגרו שערי העלייה מאתיופיה לחלוטין.¹⁰⁰

במקביל, הגיעו באותה תקופה ידיעות על מצוקת היהודים במשטר המהפכני שבאתיופיה ששם לו למטרה לקעקע כל השתייכות למסגרת דתית כלשהי בשל היותו משטר הדוגל בקומוניזם. מסוף 1978 ואילך החלו יהודי אתיופיה ואוהדיה בארץ ובארצות הברית במסע ציבורי שהוביל בהדרגה להגברת הלחץ על ממשלת ישראל לפעול לעלייתם של יהודי אתיופיה. במקביל גברה המודעות של יהודי אתיופיה לאפשרות העלייה לישראל, ואמנם עם התגברות המלחמות הפנימיות והמצוקה הכלכלית באתיופיה, שגרמו לבריחת מאות אלפי פליטים מאתיופיה לסודן, הצטרפו אלפים מבין יהודי אתיופיה, לרבות תושבי כפרים שלמים, לזרם הפליטים, במחנות פליטים שהקים הצלב האדום בסודן. רצונם של יהודי אתיופיה לעזוב את אתיופיה ובריחתם לישראל היה צעד לא חוקי מבחינת הדרג- Dergue (שלטון המהפכה), והשלטונות פעלו בחומרה כנגד תופעה זו.¹⁰¹ נתיבי הבריחה והחיים במחנות הפליטים היו קשים וכרוכים בתלאות, בייסורים ובקרבת רבים, מספר הנספים מקרב יהודי אתיופיה הגיע לפי הערכה עד כדי 4000 נפש. גרמו לכך

⁹⁷ שם, ע' 188

⁹⁸ חנן עינור, מדריך לתיעוד נבחר ביחסי ישראל-אתיופיה, המכון למחקר ע"ש הרי"ס. טרומן למען קידום השלום, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1986, ע' 19.

⁹⁹ Rapoport Ibid., *The Lost Jews* pp. 198-199

¹⁰⁰ עינור, מדריך לתיעוד נבחר ביחסי ישראל-אתיופיה, ע' 19.

¹⁰¹ יוסי פרידמן וגליה צבר פרידמן, השינויים בקרב יהודי אתיופיה 1974-1983, בתוך פעמים 33, תשמ"ח, 1987, ע' 131

התנכלויות ותלאות בנתיבי הבריחה, וכן רעב ומחלות בדרך ובתקופת ההמתנה במחנות הפליטים בסודן. ריכוז אלפי הפליטים היהודים במחנות בסודן והידיעות הקשות על הקורבנות הרבים הביאו לבקרות ולחץ מצד ארגונים יהודיים מארצות הברית שהופנתה לממשלת ישראל בשל העיכובים בהצלת יהודי אתיופיה¹⁰². ראש הממשלה מנחם בגין, הורה להגביר את המאמצים החשאיים לעליית יהודי אתיופיה והגיב על הבקרות בהכרזות חד משמעיות, דוגמת ההודעה הבאה: "ממשלת ישראל דהיום קיבלה החלטה רבת חשיבות להעלות הביתה את כל אחינו הפלאשים והממשלה פועלת ככל יכולתה בהתמדה וללא רפיון להוציא לפועל תפקיד היסטורי זה. אף יום אינו עובר ללא מאמצים מסורים למען הצלת אחינו... אנו נמשיך את מאמצינו הבלתי פוסקים ולא ננוח עד אשר אחרון אחינו ישוב הבית כאן חוף המבטחים לעצמו ולבני משפחתו..."¹⁰³.

ועד העזרה ליהודי אתיופיה

בשלהי שנות השישים הוקם ועד העזרה ליהודי אתיופיה בלונדון בראשותו של פרופ' נורמן בנטביץ. הועד הוקם כגוף בין-ארגוני, והשתתפו ויוצגו בו ארגונים יהודיים שונים: אוזע, אורט, בריטיש צ'נטרל פונד, גוינט, הקונגרס העולמי, בינואר 1971 הצטרפה לוועד גם הסוכנות היהודית ומאוחר יותר יק"א- החברה היהודית להתיישבות וכי"ח- כל ישראל אחים¹⁰⁴. בישראל הוקם ועד מקביל, גם הוא בראשות פרופ' בנטביץ, כמזכיר כבוד של הועד הישראלי שימש פרופ' אריה טרטקובר, ששימש שנים רבות כיו"ר הסניף הישראלי של הקונגרס היהודי הישראלי. בין חברי הוועד הישראלי נמנים גם ד"ר ישראל גולדשטיין, חבר הנהלת הסוכנות היהודית, גב' רות דיין, מר חזי עובדיה ואחרים¹⁰⁵.

עיקר פעילותם של הועדים הייתה בסיוע כלכלי למען יהודי אתיופיה ובהעלאת המודעות בארץ באשר לאפשרות העלייה של יהודי אתיופיה. פעילות הועד הייתה בעיקר מול הממסד הישראלי ובאה לידי ביטוי בחליפת מכתבים וביוזמה של פגישות בקרב מקבלי החלטות בכדי לקדם את נושא עלייתם של יהודי אתיופיה. במקביל פעל ארגון זה בקרב ארגונים יהודיים בעולם במטרה לגייס כספים בכדי לסייע ליהודי אתיופיה בתחום החינוך, רכישת קרקעות באתיופיה ובהקמת מרפאות. פעילות הועד הצטמצמה בלית ברירה לפעילות הומניטארית למען יהודי אתיופיה זאת לאור סירובה של מדינת ישראל לפעול לעלייתם

¹⁰² קורינאלדי, 'יהדות אתיופיה זהות ומסורת', עמ' 189-190

¹⁰³ הודעה בכתב מיום 6 ינואר 1982, מאת ראש הממשלה מנחם בגין, אל ועידת המועצה הארצית המייעצת של הקהילות

היהודיות (NJCRAC).

¹⁰⁴ מכתבו של אריה לוי, מזכיר ראשון שגרירות ישראל באתיופיה אל יששכר בן-יעקב משרד החוץ מיום 24 אפריל 1963, בתוך הגנזך ח 3- 3406/8

¹⁰⁵ יוסף ליטבק הפלשים, ירושלים ינואר 1973, בתוך גנז המדינה, ראש הממשלה גולדה מאיר - פלשים (יהודי אתיופיה בישראל) ג/5, 6911/17 ע' 17

של יהודי אתיופיה. בשנת 1974, חלה מהפכה באתיופיה שהעלתה לשלטון את הדרג Dergue בתוך כך החלה גם מלחמת האזרחים האתיופית. שלטון הדרג הוציא הוראות אשר מטרתן הייתה לדכא את הבדלנות הדתית באתיופיה ולחזק את הפן החילוני של המדינה, מדיניות זו ביטלה את מדיניות האמהריזציה והניצור שאפיינו את שלטונו של היילה סלאסי ואולם פגעה בחופש הפולחן ובמוסדות הדת של יהודי אתיופיה כחלק מתפיסה המרקסיסטית וכביטוי לחשש שהדת והשתייכות לאומית תשמש מנוף לצבירת כוח פוליטי.¹⁰⁶

מצוקתם של יהודי אתיופיה בלטה תחת משטר מהפכני זה עד שהובילה ללחץ מצד בני הקהילה בארץ ואוהדיה בארץ ובארה"ב לפעול להצלת יהודי אתיופיה.¹⁰⁷ חברי הוועד פעלו להעלאת המודעות בקרב מקבלי ההחלטות בישראל אודות הקשיים שבהם מצויים יהודי אתיופיה ואודות רצונם לשוב ולהתאחד עם שאר אחיהם היהודים החיים במדינת ישראל. במכתבו מיום הראשון באוקטובר 1975, פונה חזי עובדיה, יו"ר התאחדות יהודי אתיופיה בישראל ליהודה אבנר, יועץ ראש הממשלה לענייני יהדות בתפוצה. במכתבו מתאר חזי עובדיה את מצבם ההולך ומחיר של יהודי אתיופיה. כמו כן הוא מציין כי, "עדת יהודי אתיופיה הצטמצמה כתוצאה ממעמדם הכלכלי והחברתי הנחות ומפעולות המיסיונרים מכ-70 אלף נפש בתחילת המאה (העשרים), עד 25-30 אלף כיום. במשך המאה האחרונה, התעוררה בעדה כמיהה חזקה ביותר להתאחד עם העם היהודי בארץ ישראל. בשורת החלת חוק השבות לאחרונה התקבלה על-ידי העדה כאות לגאולתם הקרובה ובתקווה לעלייתם המהירה"¹⁰⁸. בעקבות מכתב זה וכן פניות של הוועד הישראלי למען יהודי אתיופיה נפגשים חברי הוועד הישראלי, חזי עובדיה, נציגי משרד החוץ, הסוכנות היהודית, עם יועץ ראש הממשלה יהודה אבנר כדי לדון במצבם ההולך ומחמיר של יהודי אתיופיה.

בסיכום הישיבה החליט הוועד שלא לפנות לעת עתה לקונגרס היהודי הלאומי שיפעל למען עלית יהודי אתיופיה, זאת עד לבירור התוצאה במגעים הנוכחיים מול משרד ראש הממשלה. חברי הוועד החליטו כי במקרה והמגעים האלה לא יישאו פרי, הם ישקלו לנקוט בפעולה אקטיבית ציבורית.¹⁰⁹ ואולם פעולה ממשלתית לא נעשתה. הוועד המשיך בפעילותו וביום 16 בספטמבר 1976 פנה פרופ' אריה טרטקובר במכתב ליוסף אלמוגי - יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית והסתדרות הציונית העולמית, בבקשה שיתערב יחד עם ראש הממשלה יצחק רבין לפעול להנעת הסוכנות והגופים הרלוונטיים בממשלה למען הצלת יהודי

¹⁰⁶ פרידמן וצבר-פרידמן, השינויים בקרב יהודי אתיופיה 1974-1983, בתוך פעמים 33, ע' 131

¹⁰⁷ קוריאלי, יהדות אתיופיה, זהות ומסורת, עמ' 189-188

¹⁰⁸ מכתבו של מר חזי עובדיה מיום 1 אוקטובר 1975 למר יהודה אבנר יועץ ראש הממשלה המפרט את מצבם של יהודי אתיופיה.

¹⁰⁹ יהודה אבנר, סיכום דיון בעניין היהודים הפלשים 7 אוקטובר 1975. בתוך גנזך המדינה א-8199/3

אתיופיה והבאתם לישראל. במכתב מפרט פרופ' טרטקובר על סירובם של שלטונות אתיופיה לאשר יציאת יהודים מאתיופיה. פרופ' טרטקובר פנה לנציגי מחלקת העלייה בסוכנות בבקשה לשלוח שליח שיעזור בארגון הקהילה באתיופיה ויסדיר את הנושאים הפרוצדוראליים מול ממשלת אתיופיה במטרה לזרז את העלאתם של היהודים ואולם בקשתו נענתה בשלילה בטענה כי הסוכנות לא תשלח שליח מטעמה כאשר מדובר באיחוד משפחות. פרופ' טרטקובר מציין בפני יושב ראש הסוכנות כי נושא איחוד משפחות הינו מסוה פורמאלי מול שלטונות אתיופיה ואולם הכוונה היא להעלות את כלל יהודי אתיופיה, כ-25 אלף במספר. עוד ממשיך טרטקובר, כי אל לה למדינת ישראל ולמוסדותיה להתמהמה בקבלת החלטות ובעשייה אקטיבית להעלאת יהודי אתיופיה שכן המשמעות היא כליון ליהודים באתיופיה. הוא מסיים את המכתב בבקשה כי יושב ראש הסוכנות וראש הממשלה רבין יפעלו להנעת הגורמים להצלת יהודי אתיופיה¹¹⁰. פעילות הועד מול מוסדות הממשלה לא נשאו פרי עד לעלייתו של ראש הממשלה מנחם בגין לשלטון, אז החלה פעילות ממשית למען עלייתם של יהודי אתיופיה, דבר שהוביל לצמצום פעילותו של הועד למען יהודי אתיופיה.

פעילותו של חזי עובדיה

חזי עובדיה, נולד באסמרה בירת אריתריאה, היה בן למשפחה שהיגרה לאריתריאה מעדן שבתומן בראשית המאה העשרים, וראה עצמו כיהודי אתיופי¹¹¹. אביו היה רב הקהילה התימנית באסמרה, והוא לימד את קייסים מהקהילה, תורה. בשנת 1935 עלתה משפחתו לישראל. בשנת 1955 החליט מר עובדיה לנסוע לאסמרה ולאתיופיה, לטיול שורשים. בנסיעתו לשם הופתע לגלות שיש יהודים שומרי מצוות באזור טיגראי וגונדר. הפגישות עמם ריגשו אותו מאוד וכמימוש צוואת אביו הלא כתובה, החל לפעול להעלאת את יהודי אתיופיה לישראל.

חזי עובדיה שימש כמזכיר הכללי של הועד הישראלי למען יהודי אתיופיה ובמהלך שנת 1973 ובעקבות פנייתו לרב הראשי הספרדי עובדיה יוסף, התקבל פסק ההלכה שאישש את יהדותם של יהודי אתיופיה. בקטע מראיון בחדשות "נגט" משחזר חזי עובדיה את שארע לו באותו יום היסטורי בו כתב הרב עובדיה יוסף את פסק ההלכה בנושא יהדותם של יהודי אתיופיה: "נכנסתי לחדרו של הרב עובדיה", נזכר עובדיה, "הוא ביקש לקרוא לעוד שני רבנים. ואחר צעק עליי: 'דבר, מה אתה רוצה?' אני מתחיל לספר לו את

¹¹⁰ מכתבו של אריה טרטקובר, יו"ר ועד העזרה ליהודי אתיופיה למר יוסף אלמוגי, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית, מכתב מיום 16 ספטמבר 1976, בתוך גנזך המדינה א-8199/3
¹¹¹ זכור גם כרס"ר הכי מפורסם בישראל, שניהל את כל מצעדי צה"ל בימי העצמאות).

ההיסטוריה של יהודי אתיופיה. אני מדבר, והרב לוקח כל פעם ספר אחר, קורא במהירות עצומה וזורק. אני מדבר והוא קורא. אחרי רבע שעה הוא אומר: 'מספיק, צא החוצה'. הייתי מבולבל. "יצאתי מהחדר, אחר כך קראו לי להיכנס. ואז הרב הגיש לי את המכתב הראשון בכתב ידו, שבו הוא מכיר ביהדותם של הפלשים, הם ביתא ישראל"¹¹². באותו היום, התשיעי בפברואר שנת 1973, מקבל לידו חזי עובדיה מכתב מהרב עובדיה יוסף המכיל את פסק ההלכה המדובר בזו הלשון:

"לכבוד ידידנו היקר רב פעלים מר עובדיה חזי הי"ו

שלום וישע רב!

בתשובה למכתבו מהיום בדבר "הפלשים", הנני להודיע:

בהסתמך על הגאון הרדב"ז.... וכן כתבו כמה גאוני דגולים, ומהם הגאון ר' עזריאל הילדסהיימר, ראש בית המדרש בברלין, והגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק, נשיא הרבנות הראשית לארץ ישראל, והגאון ד' יצחק איציק הלוי הרצוג, הרב הראשי לישראל, זכר צדיק לברכה, שהפלשים הם יהודים. לכן באתי למסקנא שהפלשים הם צאצאי שבטי ישראל שהדרימו לכוש ואין כל ספק שהגאוני הנ"ל שקבעו שהם משבט דן חקרו ודרשו והגיעו למסקנא זו על פי עדויות וראיות מהימנות ביותר. וגם אני הצעיר בשבטי ישראל חקרתי ודרשתי היטב בענייניהם, לאחר שמנהיגי הפלשים פנו אלי בבקשה להתחבר עם אחינו בית ישראל ברוח התורה וההלכה, תורה שבכתב ושבועל-פה, ללא כל סייג, ולקיים כל ישראל מצות התורה הקדושה, על פי הוראות רבותינו ז"ל אשר מפייהם אנו חיים, והחלטתי כי לפע"ד הפלשים הם יהודים שחייבים להצילם מטמיעה ומהתבוללות, ולהחיש עלייתם ארצה, ולחנכם ברוח תורתנו הקדושה ולשתפם בבנין ארצנו הקדושה ושבנו בנים לגבולם.

בטוחני שמוסדות הממשלה והסוכנות היהודית, וארגונים בישראל ובתפוצות הגולה, יסייעו לנו כמיטב יכולתם במשימה קדושה זו, שקיבל כבודו על עצמו, שהיא מצות הצלת נפשות אחינו.....

עשה והצלח, ותהיה ברכת ה' עליך!

בכבוד רב ובברכת חזק ואמץ'

עובדיה יוסף."

הרב הראשי האשכנזי שלמה גורן הצטרף לפסק ההלכה של הרב עובדיה יוסף בשנת 1975 זאת לאחר שהביע מספר הסתייגויות וכתב "הנכם אחים, דם מדמנו ובשר מבשרנו, יהודים כדת וכדין"¹¹³. למרות פסק ההלכה והחלת חוק השבות על יהודי אתיופיה, לא נעשתה פעילות אקטיבית מצד מדינת ישראל של

¹¹² מתוך ראיון שנערך עם מר חזי עובדיה ל"ידיעות נגט", עיתון מרכז ההיגוי של יהודי אתיופיה במערכת החינוך ביום 3 אוגוסט 2009.

¹¹³ מתוך פסיקת הרב עובדיה יוסף בדבר יהדות אתיופיה

הבאת יהודי אתיופיה. יתרה מכך בהתכתבויות פנימיות במשרד הקליטה ובמשרד ראש הממשלה דובר רק על העלאת 200-300 יהודים מאתיופיה במסגרת איחוד משפחות¹¹⁴.

ביום 11 אוגוסט שנת 1976 פנה עובדיה לרב הראשי הראשון לציון עובדיה יוסף בבקשה להיפגש. במכתבו שטח עובדיה את הקשיים בהם נתקלים הוא ואחרים בעבודתם מול הרשויות והמוסדות בנושא העלאת יהודי אתיופיה, הדחיפות נובעת לנוכח ההחרפה במצבם של יהודי אתיופיה¹¹⁵. במקביל מתפטר חזי עובדיה מתפקידו כמזכיר הוועד הישראלי למען יהודי אתיופיה וזאת לאור תחושתו כי הרשויות והמוסדות אינם מעוניינים בהעלאת יהודי אתיופיה ובגאולתם ממצוקתם, את מכתב ההתפטרות שולח עובדיה גם למנכ"ל משרד הקליטה. בתגובה למכתב התפטרותו והטיעונים שמעלה עובדיה במכתבו, כותב יהודה דומיניץ, משנה למנכ"ל משרד הקליטה מכתב לפרופ' אריה טרטקובר, יו"ר הוועד הישראלי למען יהודי אתיופיה ביום 20 אוגוסט 1976. במכתבו עונה דומיניץ כי הרשויות והמוסדות נאמנים להחלטות "לפעול למען יהודי אתיופיה" ואולם בשל גורמים חיצוניים, שאינם תלויים בהם נכשלו התוכניות. המשנה למנכ"ל משרד הקליטה מפנה חלק מהאשמה לאי העלאתם של 200-300 יהודים מאתיופיה במסגרת איחוד משפחות למר חזי עובדיה ולוועד הישראלי למען יהודי אתיופיה¹¹⁶. לטענתו אנשי הוועד היו צריכים לדאוג לכך שיהודי אתיופיה העומדים בקריטריונים לאיחוד משפחות, יפנו לשלטונות באתיופיה בבקשה להנפקת דרכונים לצורך עלייה ארצה. טענתו זו של המשנה למנכ"ל משרד הקליטה באה על רקע הדרישה של המדינה להעמיד את תכנית העלייה במבחן מעשי באמצעות סוגיית איחוד המשפחות. דומיניץ טוען כי משרד הקליטה לא שמע על אף אדם שניגש לשלטונות אתיופיה בבקשה להנפקת דרכון¹¹⁷. מתוך בדיקה שערכתי לא מצאתי מסמך המעיד על קיומו של הסכם בין משרד הקליטה לבין אנשי הוועד שבמסגרתו אחראים אנשי הוועד להוצאה לפועל של תוכנית הדרכונים ואיחוד המשפחות באתיופיה בקרב אלו העומדים בקריטריונים. בין כך ובין כך טענותיו של המשנה למנכ"ל משרד הקליטה חושפות את המדיניות המצמצמת של מדינת ישראל באשר לעלייתם של יהודי אתיופיה. לפי מדיניות זו מותנית עלייתם של יהודי אתיופיה בהצלחת העלייה של מאות בודדים במסגרת איחוד משפחות. לא רק זאת אלא שמדיניות ממשלות ישראל לאורך השנים בתקופות שונות, בהסתמך על חוק השבות עודדו עלייה ללא תנאים. בגישה מרחיבה זו של עליית יהודים ארצה באשר הם נקט הוועד למען יהודי אתיופיה ובכלל זה פועלו וכוונותיו של חזי עובדיה.

¹¹⁴ מכתבו של חיים יוסף צדוק, שר המשפטים לראש הממשלה יצחק רבין מיום 3 פברואר 1975. בתוך גנזך המדינה א-8199/3.

¹¹⁵ בתוך גנזך המדינה, א-8199/3.

¹¹⁶ מכתבו של חיים יוסף צדוק, שר המשפטים לראש הממשלה יצחק רבין מיום 3 פברואר 1975. בתוך גנזך המדינה א-8199/3.

¹¹⁷ בתוך גנזך המדינה, א-8199/3.

השנים הן שנות מהפיכה באתיופיה ויציאה מגבולות המדינה בצורה חוקית היא משימה כמעט בלתי אפשרית. בנוסף, בדוח שכותב מר דומיניץ ביום 27 אוקטובר 1976, שעיקריו הפעולות שנעשו כדי להביא 200-300 יהודים מאתיופיה בהתאם לסיכום ועדת שרים משנת 1975 בראשות שר המשפטים ויושב ראש הסוכנות היהודית. בדוח מפרט מר דומיניץ על הפעולות השונות שנקטו מראה כי ישנם קשיים אובייקטיביים המקשים על יישום החלטת ועדת השרים וכי כעת הם ממתניים לתשובת המוסד על אפשרות שליחת שליח מיוחד, יציאתו מותנית בהסכמת שלטונות אתיופיה¹¹⁸. אולם שנה לאחר כתיבת הדו"ח, לא נעשה דבר. יתרה מכך, ישנה התנערות של משרד ממשלתי, משרד הקליטה, מהקשיים האובייקטיביים של יהודי אתיופיה ביציאה ממדינתם. זאת ועוד, הטלת האשמה שהופנתה כלפיי הועד לאי יישום מדיניות העלייה במסגרת איחוד משפחות, תמוהה שבעתיים דווקא כאשר מדובר במשרד הקליטה שאמור לפעול בצורה אקטיבית להעלאת יהודים, ובפרט כאשר ישנה סכנה קיומית לחייהם. רק בשנת 1977 עם עלייתו של מנחם בגין לשלטון החלה פעילות ממשית של ממשלת ישראל להעלאת יהודי אתיופיה, בגין הכריז, "הביאו לי את יהודי אתיופיה" וכך החלו המוסד והסוכנות היהודית במאמצים להעלות את הקהילה.

מבצע משה

בין השנים 1981-1984 הגיעו לארץ כ-7000 יהודים מאתיופיה¹¹⁹. אולם זרם היהודים שמגיע מאתיופיה לסודן, הצפיפות ותנאי החיים במחנות הפליטים בסודן גורמות לתחלואה ולתמותה גבוהה בקרב יהודי וראשי הקהילה היהודית בסודן משגרים מכתבים אודות מצבם וארגונים יהודים בארץ ובחו"ל מפעילים לחץ על ממשלת ישראל שתפעל להצלתם. בישראל מתחילים בהכנות למבצע שמטרתו הגברת קצב העולים לישראל. שותפים למבצע שותפים נציגי הסוכנות היהודית, משרד הקליטה, צה"ל, כוחות הביטחון וגורמים נוספים מחו"ל. למבצע ניתן שם קוד "מבצע משה", והשם כמו המבצע עצמו היה לאחד הסודות השמורים במדינה. המבצע נמשך מ-21 נובמבר 1984 עד לינואר 1985 במסגרתו עלו לישראל כ-7000 איש¹²⁰. בעקבות הדלפת המבצע, לשכת העיתונות הממשלתית החליטה לקיים תדרוך שבו ניתן למעשה אישור רשמי להדלפה. הרכבת האווירית נעצרת יומיים לאחר תדרוך זה מאחר וממשלת סודן הודיעה, כי

¹¹⁸ סיכום מאת יהודה דומיניץ, משנה למנכ"ל משרד הקליטה בנושא טיפול בעליית הפלאשים, מיום 27 אוקטובר 1976, בתוך גנזך המדינה, א-8199/3.

¹¹⁹ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Judaism/ejim.html>

¹²⁰ קורינאלדי, יהדות אתיופיה, זהות ומסורת, ע' 190.

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Judaism/ejim.html>

לא תאשר את המשך המבצע. לאחר כשלושה חודשים יזמה סוכנות הביון של ארה"ב בשיתוף עם סוכני ה"מוסד" מבצע נוסף ובטיסה במטוסי תובלה אמריקאים העבירו את היהודים שנותרו בסודן לישראל. המבצע התרחש בליל ה-28 למרס 1985, הכיסוי היה הבאת סיוע לנזקקי הרעב מאוחר¹²¹. במסגרת מבצע ההשלמה למבצע משה הטיסו האמריקאים לישראל 494 יהודים. 106 יהודים נוספים הגיעו לישראל בטיסות רגילים דרך יעדים באירופה. כך תם "מבצע משה" אך לא נשלם סיפור יציאת יהודי אתיופיה¹²².

מבצע משה עורר תגובות נלהבות ברחבי העולם. הייתה זו פצצה תקשורתית שקצרה אלפי כותרות בשירותי החדשות ואין ספור שעות שידור אלקטרוניות אין ספור. עיתון אנגלי ציטט מן התנ"ך את דברי משה רבנו האומר אל פרעה: "שלח את עמי"¹²³. ובעולם היהודי זקפו גב בגאווה: לקח השואה נלמד- שוב לא מופקר העם היהודי ויש מי שדואג ליהודים שבמצר. בעולם הערבי הגיבו על המבצע בזעם רב. ויצאו בדרישה להפעיל לחץ על סודן ואתיופיה כדי להפסיק את יציאת היהודים ולמנוע את עלייתם לישראל¹²⁴. במסיבת עיתונאים גילה גזבר הסוכנות היהודית עקיבא לוינסקי, כי ההשקעה בקליטת כל עולה היא 25 אלף דולר. המגבית היהודית המאוחדת מכריזה על מבצע חירום מיוחד שנועד לגייס כספים לקליטת היהודים. כספים רבים הועברו לסוכנות היהודית לצורך קליטת העולים מקהילות יהודיות שונות בעולם¹²⁵.

ברוב הספרות שנכתבה במדינת ישראל אודות עליית יהודי אתיופיה, מוזכר הרעב הגדול שהיה באתיופיה בשנת 1984 כגורם מרכזי ומניע להעלאת היהודים. ואולם דווקא מעדויות העולים כפי שניתן לגלות בספרות שכתבו בני הקהילה בארץ, עולה כי שנה זו לא זכורה להם כשנה של רעב ומצוקה באתיופיה. מעדויות העולים ניתן לראות כי שנה זו הייתה שנה רגילה למדי. אכן בשנת 1984 תקף את אתיופיה רעב גדול בשני מוקדים, הראשון באזור הצפוני של אתיופיה והשני בדרום אתיופיה. הסברה הכללית בישראל בשנים אלו הייתה שהרעב התפשט גם באזור היהודים בסימיין ודאמבייה. סברה זו גם אם היא נכונה, לא הייתה רלוונטית שכן יהודי אתיופיה שעלו לישראל בשנים האלו לא חוו את הרעב הגדול שכן היו על אדמת סודן. פוליטיקאים ישראלים רבים ראו ברעב כסיבה להעלאת יהודי אתיופיה ישראל, אך ייתכן כי תואנה זו נועדה לצרכים פוליטיים בלבד¹²⁶. אכן, רבים מהעולים שהגיעו לישראל סבלו מתת תזונה, רעב ומחסור ואולם הסיבה נעוצה במאמץ הפיזי לו נדרשו במהלך המסע מאתיופיה לסודן ובעיקר בשל השהות במחנות

¹²¹ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/ejim.html>

¹²² אריה בנדר, *מבצע משה*, בתוך ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), *חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה*, הוצאת גפן: ירושלים, 1998. עמ' 92-90.

¹²³ שמות ט' פסוק א'

¹²⁴ יהודה עזריאלי ושאל מיזליש *המשימה אתיופיה*, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים: 1989 ע' 73

¹²⁵ שם, ע' 74

¹²⁶ דני בודובסקי ודוד יוסף: *יהודי אתיופיה*, סדרת מורשת יהודי אתיופיה מס' 1, בהלצ'ין, תל אביב, 1996.

הפליטים בסודן שם רבים שכילו את מירב כספם במסע נאלצו להסתמך על המזון הדל שסיפקו הצלב האדום וארגונים וולונטריים נוספים. נוסף על כך, הצפיפות ומחסור במים ראויים לשתייה הגבירו את שיעור התחלואה במחנות דבר שבדאי השפיע על מצבם הגופני של העולים.

הפער בין העובדות והמציאות לבין הסיפור אודות הרעב הגדול בשנת 1984 באתיופיה, מעלה תמיהות באשר לדרך שבה בוחר הממסד הישראלי להציג את פועלו בתחום עליית יהודי אתיופיה. לא זו בלבד שעד שנה זו פעילות הממסד הישראלי לצורך העלאת יהודי אתיופיה הייתה מגומגמת, אלא שמרגע שהסיפור הפך לפומבי הדגש הושם על מדינת ישראל הפועלת להעלאת יהודים ממדינת מצוקה. סיפור זה משרת ומעצים את הסיפור שמספר הממסד הישראלי לאזרחיו ולעולם, והוא, מדינה קטנה העושה כל שביכולתה בכדי לסייע ליהודים המצויים במצוקה. השמטת חלקם הפעיל של העולים שעלו ממניעים של עקרון שיבת ציון לעומת הדגשת העלייה כעליית מצוקה מחזקת את הפן ההומניטארי של מדינת ישראל, המצטיירת כמדינה מוסרית הפועלת באומץ ובגבורה לחץ יהודים השרויים במצוקה. תפיסה זו דוחקת את מקומם של העולים עצמם ומותירה אותם כסבילים בסיפור, עליהם נעשית פעולת החילוץ וההצלה.

עדויות לתפיסה זו ניתן לראות ממעקב אחר עיתונים שהתפרסמו בסמוך לבואם של העולים מאתיופיה. עדי זאוסמר קיימה מעקב יומיומי אחר העיתונים הבאים: "הארץ", "מעריב", "ידיעות אחרונות", "דבר", "ג'רוסלם פוסט", מעקב שבועי ב"כותרת ראשית", "הדף הירוק", - בטאון הקיבוצים ו"יחד" - בטאון התק"ם. מדי פעם אף בעיתונים "על המשמר" ו"הצופה". זאוסמר בחרה בחודש ינואר 1985 כנקודת פתיחה לברור עמדתה של העיתונות בנושא יהודי אתיופיה בעקבות הדלפת "מבצע משה" מפי איש הסוכנות היהודית, יהודה דומיניץ, אשר סיפר על מבצע העלייה הגדול הנעשה ביזמת ממשלת ישראל בין החודשים אוקטובר 1984 לינואר 1985.¹²⁷ כמו כן, ידוע שהיו מבצעי עלייה נוספים מקומיים לפני מבצע משה שבהם נטלו חלק ניכר כמו במבצע משה גם יהודי אתיופיה וגורמי הממסד הישראלי. ולמרות זאת הרושם המתקבל מהעיתונות הוא שמרבית האוכלוסייה העולה הגיעה ב"מבצע משה", הסיבות לכך:

- א. ההדלפה אפשרה להציג בפומבי מבצע עליה גדול אשר אורגן על-ידי ממשלת ישראל ונעשה בתנאים קשים כמו למשל העובדה שהפעולה נעשתה במדינת אויב.
- ב. הדלפת המבצע ואישורו בתדרוך שבוצע על-ידי לשכת הפרסום הממשלתי היה לסנסציה עיתונאית.
- ג. האירוע גרם להתייחסות כלפי נושא עליית יהודי אתיופיה בשני מישורים עיקריים:

¹²⁷ עדי זאוסמר, המפגש עם הזר- יהדות אתיופיה בישראל, עבודת גמר ביה"ס המשותף "מעלה החמישה, 1986, ע' 21-22

1. שאלה של הצלת נפשות- ביקורת על כך שמבצע העלייה הופסק וקרוב למחצית העדה נשארה באתיופיה ובסודן.

2. המפגש עם הזר- היכרות עם קבוצה יהודית נידחת שהגיעה זה מקרוב לישראל. נראה כי בגלל היקף המבצע וחשיבותו, מתייחסת העיתונות אליו כאל אקט לאומי גדול במיוחד כאשר הוא זוכה להדים חיוביים בעיתונות החוץ.

בתקופה הראשונה לאחר ההדלפה, העיתונות מסווגת את עליית יהודי אתיופיה כ"עליית מצוקה", כאשר משתמע מכך טיפולה ההומניטארי של מדינת ישראל הקולטת עליה מסוג זה. עניין המשרת היטב את תדמיתה החיובית של מדינת ישראל בעולם. כאשר העיתונות מתייחסת לעדה כ"עליית מצוקה", היא מרחיבה את הדיבור בשני נושאים עיקריים: הראשון, המצב הגופני והנפשי הבעייתי של העולים שזה מקרוב באו ארצה, והשני, הפער הטכנולוגי והתרבותי הקיים בינם לבין תושבי מדינת ישראל. מהצגת שני נושאים אלה מצטיירת תמונה חדשה המציגה את מדינת ישראל המודרנית במלוא עוצמתה המסוגלת להתמודד באמצעות משאביה ויכולותיה עם קליטת עליה בעלת מאפיינים כפי שמוצגים בעיתונות¹²⁸.

לשכת העיתונות הממשלתית החליטה לקיים תדרוך שבו ניתן למעשה אישור רשמי להדלפה. עד היום ישנם ויכוחים מי נתן את ההוראה לקיים תדרוך זה. בלשכת העיתונות טוענים כי התדרוך העיתונאי, התבצע בהוראתו האישית של ראש הממשלה דאז שמעון פרס ומלשכתו מיהרו להכחיש. בעקבות התדרוך הופסק המבצע וסוכני המוסד חזרו הביתה. הפרסום תרם לתדמיתה של מדינת ישראל כקולטת עלייה ממדינות מצוקה ודואגת ליהודים באשר הם גם אם המשמעות היא מבצעים מורכבים במדינות אויב. ליהודי אתיופיה בעקבות הפסקת המבצע נשקפה סכנת ממשית לחייהם, שכן הם היו במדינת אויב עוינת יהודים, רבים שלא שמעו כי הדרך לישראל נחסמה המשיכו להגיע לסודן, חלק ניסו את כוחם בחזרה לגבולות אתיופיה וחלקם נשארו בסודן¹²⁹. היו שנשארו תקופות ממושכות במחנות הפליטים בסודן נחשפו למגפות ורעב וכתוצאה מכך התמותה בקרבם הייתה גבוהה. ראש הממשלה שמעון פרס פנה לאמריקאים להתערב מול ממשלו של נשיא סודן שלא יאונה רע ליהודים שנתרו בלב סודן. בעקבות התערבות האמריקאים עולים שנתרו בסודן חולצו במטוסי תובלה אמריקניים ("מבצע שְׁבָא" / "מבצע יהושע") והועלו לישראל¹³⁰.

¹²⁸ זאוסמר, המפגש עם הזר- יהדות אתיופיה בישראל, ע' 25
¹²⁹ <http://www.amit.org.il/sixtyisrael/aliot/etiopia.asp>
¹³⁰ <http://lexicon.cet.ac.il/wf/wfTerm.aspx?id=1524>

התדרוך העיתונאי אודות מבצע העלייה מאתיופיה שימשה את מדינת ישראל לצורך שיפור וחיזוק תדמיתה בקרב אזרחי ישראל והעולם בכלל. הדגשת הסיפור שמדובר באוכלוסיית מצוקה שמדינת ישראל הצילה מאסון המתרחש בסודן רק תרם לחיזוק סיפור הגבורה הישראלי. מנגד עולה השאלה מדוע היה חשוב למדינת ישראל לרכב על גלי האהדה בעקבות ההדלפה? בבוא העת לשכת העיתונות הממשלתית אף נתנה גושפנקא להדלפה זו. פרסום פרטי מבצע העלייה בא למעשה על חשבון העלייה עצמה שנפגעה כתוצאה מהפרסום. בעוד שמדינת ישראל טרחה להחזיר מסודן את פעיליה, הרי שעולים רבים נותרו במחנות הפליטים ונזנחו לטובת האדרת שמה של מדינת ישראל. לא זו בלבד אלא שחלקם של העולים במסע העלייה נפקד, נזנח והופקר על-ידי המדינה. העולים שהתארגנו בקבוצות למסע רגלי מפרך ומסוכן מאתיופיה לסודן, שנאלצו לשמור זהותם היהודית בסתר בשל הימצאותם במדינת אויב הזרה להם, אלו שנאלצו לחיות בתנאים מחפירים של רעב, מחלות, התנכלויות מצד הסודנים ועוד, נעדרו מהתייחסות כלשהי במסגרת השיח שהיה במדינת ישראל אודות העלייה מאתיופיה. הפרסום התייחס לחלק האחרון והנקודתי של הטסת היהודים מאדמת סודן וזנח באופן בלעדי את סיפורם של העולים עד לרגע זה.

סיפורי העלייה בספרי הלימוד במערכת החינוך

בפברואר 2010 הצהיר שר החינוך, גדעון סער, כי לראשונה, תלמידי התיכונים ייבחנו בבגרות בהיסטוריה על העליות של יהודי אתיופיה. ארבעה ספרי לימוד שמוצעים לתלמידים בבתי הספר מתייחסים לנושא העלייה מאתיופיה. מהתבוננות וקריאת ספרי הלימוד הללו ניתן לראות כי רק ספר אחד בחר להציג בצורה נרחבת את סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה. לעומתו הספרים האחרים הציגו את סיפור העלייה בצורה לקונית וחסרת פרופורציה לתוכן ההיסטורי שקיים סביב סיפור העלייה. לא זו בלבד שסיפור העלייה לוקה בחסר מבחינה כמותית אלא שמבחינת תוכן הדברים התיאורים ההיסטוריים מוטים בצורה חד צדדית, לטובת מדינת ישראל, אינם מדויקים ברוב המקרים ובוודאי שלא נותנים מקום לפעילותם של יהודי אתיופיה למען עלייתם ארצה לאורך השנים כפי שיתואר בפרקים השלישי ורביעי של עבודה זו. כך למשל בספר "הלאומיות בישראל ובעמים- בונים מדינה במזרח התיכון":

"מדינת ישראל החליטה להעלותם לארץ במבצעים צבאיים למחצה כדי להצילם מרדיפה ורעב ולהרבות את מספר היהודים בישראל. היהודים באתיופיה החלו במסע העלייה דרך מדבריות סודאן ולאחר תלאות רבות שבמהלכן מתו רבים מהם. הם נאספו על-ידי שליחים ישראליים במחנות בסודאן ולאחר מכן הועלו על מטוסים ובן לילה הובאו בשני מבצעים שכונו "מבצע משה" ו"מבצע שלמה". הציבור בארץ הריע

ליכולת הממשלה להביא כ-60,000 יהודים מארצות מצוקה נידחות. הקהילה האתיופית התייחסה לכל האירוע כהתגשמות נבואה משיחית דתית"¹³¹.

ספר זה, מגולל את סיפור העלייה של יהודי אתיופיה בעמוד אחד בלבד, קרי במספר שורות בודדות, ומתייחס לשתי העליות הגדולות שהיו מאתיופיה "מבצע משה" ו"מבצע שלמה". העליות מאתיופיה מוזכרות בקווים כלליים בלבד, אין הבחנה בין העלייה שבין השנים 1977-1985 לבין העלייה במסגרת "מבצע שלמה". במובן זה לו רק היו מתייחסים לתיארוך שתי העליות, היה ניתן להבין את פער השנים בין שתייהן וכמוהו את השוני ואת האופי של כל עלייה בנפרד. מצורת כתיבה זו ניתן להבין כי שני המבצעים התרחשו באותן השנים והם למעשה שני חלקים של אותה עלייה, על-פי הספר אלו מבצעים צבאיים למחצה שהתכנון, היוזמה והביצוע נעשו על-ידי המדינה ושליחיה. תיאור סיפור העלייה פותח במשפט "מדינת ישראל החליטה להעלותם לארץ במבצעים צבאיים למחצה", וכך למעשה השמיט את כל השנים שקדמו לרגע ההחלטה שהיו מלאות פעילות של בני הקהילה ושל אחרים למען עלייה זו. העולים מתוארים בלשון סביל, עליהם מתבצעות הפעולות, המינוחים בהם בוחרים להשתמש המחברים הם: "להעלותם, להצילם, נאספו, הועלו, הובאו". לשון זו בעצם מתארת את העולים כפסיביים בסיפורם, כעליית מצוקה שהוצלה על-ידי מדינת ישראל, לא רק זאת אלא שהמחברים בוחרים להציג את העלייה כ"התגשמות נבואה משיחית ודתית" בעבור העולים קרי, זהו מעין נס שהתרחש לפתע. בכך ישנה התעלמות מוחלטת מהפעילות הענפה שהתרחשה על-ידי בני הקהילה עצמה כמו גם לפעילותם של אישים וארגונים בארץ ובעולם שפעלו למען עלייתם של יהודי אתיופיה. ביתר הטקסט, ישנה התייחסות לקשיי ההסתגלות של העולים בשל היותם עליית מצוקה שעברו "קפיצה בזמן": ממציאות חיים שבטית, מסורתית, כפרית, קדם-מודרנית ללא טכנולוגיה, ללא תשתית בריאות וללא חינוך, שעוברים למציאות מודרנית בישראל. בנוסף על כך, מציינים המחברים כי למרות הקשיים, העולים לא יבחרו לחזור לארץ מוצאם כי למרות הכול מצבם טוב עשרות מונים מזה של אלה שנשארו באתיופיה. שימוש במונחים כמו עליית מצוקה כמו גם הדגשת הפערים וקשיי ההסתגלות של העולים מחזקים את התפיסה כי מדובר בעולים פסיביים שהועלו ארצה כדי לשפר את מצבם. מניעים אחרים ופועלם של העולים למען עלייתם מושמט ונעדר לגמרי מספר שאמור לחנך וללמד את תלמידי ישראל את ההיסטוריה ואת סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה. למותר לציין שרבים מסיפורי העלייה של קהילות יהודיות אחרות מתוארים ביתר פירוט ודיוק.

¹³¹ אייל נוה, נעמי ורד, שחר דוד (עורכים), הלאומיות בישראל ובעמים - בונים מדינה במזרח התיכון, רכס פרויקטים חינוכיים, אבן יהודה, 2009, ע' 300

ספר לימוד נוסף הוא, "מסע אל העבר המאה העשרים בזכות החירות"¹³². בספר זה המתפרש על כשלוש מאות עמודים מובא סיפור העלייה של יהודי אתיופיה בפסקה אחת. ספר זה מתאר בצורה לקונית ומצומצמת נקודות מרכזיות בהיסטוריה של יהודי אתיופיה. המחברת מתייחסת לשני גלי העלייה מאתיופיה האחד, בין השנים 1977-1985 והשני, "מבצע שלמה" בשנת 1991. אולם היא אינה מעמיקה בכתיבתה ולא מאפשרת לתלמיד להבין את השוני והייחוד של כל גל עלייה. אירועים מרכזיים רבים מושמטים, אין התייחסות למניע העלייה ולפעילות מרובת השנים של יהודי אתיופיה טרם עלייתם. בדומה לספרים הקודמים שתוארו לעיל פסקה זו לא יכולה להכיל פרק כה נרחב המתאר את סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה.

ספר נוסף שדרכו לומדים תלמידי ישראל היסטוריה הוא, "עולם לאומי ב' - בונים מדינה במזרח התיכון". בספר זה ישנה התייחסות מפורטת יותר להיסטוריה של יהודי אתיופיה. הפרק מתפרש על שמונה עמודים בהם ישנה התייחסות לנושאים העיקריים הקשורים להיסטוריה של יהודי אתיופיה. מבחינה היסטורית, ספר זה יותר מדויק ומתייחס לשלבים השונים של המסע. כמו כן משולבים קטעים המסופרים על-ידי בני הקהילה עצמה המתארים את קורותיהם בשלבים השונים של המסע. גם אם מבחינה כמותית הפרק המתואר בספר זה מפורט יותר מהתייחסות בספרים אחרים, הרי שמבחינת תוכנם של הדברים קיים חוסר דיוק לא מובן בייחוד לאור העובדה שמדובר בספר שמתאר את ההיסטוריה. למשל בספר זה, המניע לעלייה מוצג כ- "ההידרדרות הכלכלית, אי היציבות הפוליטית והמרידות הצבאיות נגד השלטון ותחושת הניכור כלפי שכניהם הנוצרים הביאה את בני הקהילה לרצות לעלות לישראל. העלייה לישראל נתפסה כמעין סוג של נקמה בחברה הנוצרית"¹³³. פסקה זו מתעלמת מהמניעים הטהורים של שיבת ציון שליוו את יהדות אתיופיה במשך אלפי שנים, כמניע העיקרי לעלייתם. ייתכן והיו גורמים שזירזו את עלייתם ארצה מבחינת מדינת ישראל בלבד, אולם כפי שנראה בהמשך העבודה יהודי אתיופיה פעלו לעלייתם עשרות שנים לפני שמדינת ישראל החליטה לאפשר להם לעלות ארצה. בנוסף לכך, פעילותם של מנהיגים מקומיים וארגונים שסייעו ופעלו למען עלייתם של יהודי אתיופיה כלל אינם מוזכרים וודאי שהדבר תורם לתפיסה כי מדינת ישראל היא זו שלקחה אחריות בלעדית על עלייתם של יהודי אתיופיה ארצה.

שר החינוך בהודעתו לעיתונות מייחס חשיבות ללימוד ההיסטוריה של יהודי אתיופיה על ידי כלל תלמידי ישראל, "עליית יהודי אתיופיה העשירה את ישראל בקהילה ציונית גאה ומסורה. עליה זאת הייתה כרוכה במסירות נפש עד סיכון נפשות ממש. חשוב שכלל תלמידי ישראל יכירו את המורשת המפוארת של יהודי

¹³² קציעה טביבאן, מסע אל העבר המאה העשרים בזכות החירות, הוצאת מט"ח, תל אביב 1989, ע' 300
¹³³ משה בר הילל, שולה ענבר, עולים לאומי ב' בונים מדינה במזרח התיכון, לילך, פתח-תקווה, ע' 246

אתיופיה". יחד עם זאת בספרי ההיסטוריה מהם למדים תלמידי כלל ישראל את סיפורה של קהילת אתיופיה, מתואר סיפור העלייה כפי שהמדינה בוחרת לתאר אותו. תוך חיזוק מוטיבים המשרתים את המדינה ולא דווקא את הקהילה. בכך חוטא משרד החינוך למטרה שהציב לעצמו, חינוך לסבלנות והכרת האחר דרך השמעת קולה של קהילת יהודי אתיופיה ושילוב סיפורה בסיפור העלייה הלאומי של החברה הישראלית. למעשה לא רק שמשרד החינוך חוטא לעיקר אלא בפרקים המובאים בספרי הלימוד נגרם נזק רב לקהילת יהודי אתיופיה בישראל המתוארים כקבוצה חלשה, כעליית מצוקה שניצלה בזכות מדינת ישראל. דבר נוסף הדברים הכתובים בספרי הלימוד למעשה מוחקים את ההיסטוריה של יהודי אתיופיה בכלל ובפרט את ההיסטוריה שמתארת את סיפור עלייתם ארצה.

סיכום

פרק זה התייחס לסיפורם של יהודי אתיופיה דרך מקורות חיצוניים, קרי על סמך מכתבים, מסמכים שונים וספרים שנכתבו אודות יהודי אתיופיה. מתוך חליפת המכתבים הרשמיים של מדינת ישראל עולה כי לא הייתה מדיניות קוהרנטית לגבי יהודי אתיופיה. פעילותם של אישים בולטים בציבוריות הישראלית כגון נשיא המדינה השני יצחק בן-צבי, חבר הכנסת לשעבר חיים בן אשר, פרופ' נורמן בנוטביץ, פרופ' אריה טרקטובר ואחרים למען יהודי אתיופיה לא הובילה לשינוי בהתנהלותן של ממשלות ישראל השונות. מדיניות זו התבטאה בעיקר בתגובות לאירועים או ללחצים שהופעלו עליה. מחליפת המכתבים בין משרד החוץ לשגרירות ישראל באתיופיה עולה ביתר שאת, אי-רצונה של מדינת ישראל לפעול למען עלייתם של יהודי אתיופיה. זאת למרות מצבם של יהודי אתיופיה שהיו נתונים בשנים מסוימות לפעילות מיסיונרית, להתנכלויות, לשלילה ונישולם מקרקעות. לא רק זאת אלא הייתה גם ידועה העובדה לממשלות ישראל, כי מדובר בקהילה יהודית הנודעת בתשוקתה העזה משכבר הימים לממש את החלום של שיבת ציון, ככל שאר יהודי התפוצות.

חליפת מכתבים, פגישות, דיונים ופעילות של ארגונים כגון ועד העזרה ליהודי אתיופיה ויחידם כמו יצחק בן-צבי וחזי עובדיה למען עלייתם של יהודי אתיופיה, לא זכו להתייחסות ממשית מצד ממשלות ישראל שהעדיפו לצמצם את פעילותן למסגרת של עזרה הומניטארית ליהודי אתיופיה בארץ מוצאם. בנוסף תנאי להשתתפות וסיוע של הממסד הישראלי בפעולות שונות למען יהודי אתיופיה היה, שלא תהיה כל התייחסות לנושא העלייה או הבאת קבוצות מקרב הקהילה לישראל כל עוד לא הוכרעה סוגיית יהדותם ולא התקבלה החלטה על הבאתם ארצה. ממשלות ישראל השונות התאפיינו בחוסר מדיניות, בסחבת ואי

קבלת החלטות בנושא יהודי אתיופיה ועלייתם ארצה. ייתכן ומדיניות סדורה ופעילות ממשלתית ממוקדת לטיפול בסוגיית יהודי אתיופיה בצורה יסודית ומעמיקה תוך הגדרת הבעיות המונעות את העלייה ומתן מענה היה מאפשר עלייתם בתקופה בה היו יחסים תקינים עם אתיופיה. התנהלות ממשלתית שכזו יכלה למנוע את הטרגדיה הגדולה של קהילה זו שחוותה קשיים, תלאות התנכלויות, שהיה במחנות פליטים במדינה אויבת ואובדן 4000 מבניה. במקום זאת ביכרה מדינת ישראל לשמור על יחסים דיפלומטיים תקינים עם ממשל היילה סלאסי וביחס לסוגיית יהודי אתיופיה בחרה להגיב למתרחש ולא ליזום ולפעול בצורה אקטיבית.

ועד העזרה ליהודי אתיופיה שהוקם במטרה לסייע ליהודי אתיופיה בארץ מוצאם ובמקביל לפעול לקידום עלייתם לישראל, כמו גם חזי עובדיה שהיה חבר פעיל בוועד, מצאו עצמם בפני שוקת שבורה במפגשים עם רשויות הממשלה השונות¹³⁴. מחליפת המכתבים עולה כי כל מאמץ או פעילות שנעשו על-ידי הוועד עוכבו או קועקעו בשל בירוקרטיה והתנהלות איטית של הרשויות. יתרה מכך, המוסדות הממשלתיים בחרו כל העת להתייחס להעלאת 200-300 יהודים במסגרת איחוד משפחות והתעלמו מקריאותיו של פרופ' טרטקובר, יושב ראש הוועד העזרה הישראלי, שטען כי נושא איחוד משפחות הינו מסווה פורמאלי מול שלטונות אתיופיה והכוונה היא בעצם להעלות את כלל יהודי אתיופיה, כ-25 אלף במספר. התנהלות זו של מדינת ישראל ומוסדותיה מול ועד העזרה ליהודי אתיופיה מעידה יותר מכל על התעלמותה של המדינה מהצורך לקבל החלטות בנושא יהודי אתיופיה ולפעול בצורה אקטיבית להעלאתם ארצה.

הדלפת "מבצע משה", שהתרחש בין אוקטובר 1984 לינואר 1985 מציגה את מדינת ישראל כמדינה מוסרית היוזמת ופועלת באומץ ובגבורה לחילוץ יהודים השרויים במצוקה גם אם המשמעות היא קיום מבצע מורכב במדינת אויב. תפיסה זו דחקה את מקומם של העולים מאתיופיה והותירה אותם סבילים בסיפור, עליהם נעשית פעולת החילוץ וההצלה. לא זו בלבד אלא שחוסר המדיניות, ההתנהלות התגובתית ואי קבלת ההחלטות בנושא יהודי אתיופיה ועלייתם ארצה נדחקו לשוליים ולא מוזכרים בספרי ההיסטוריה או בספרים רשמיים מטעם המדינה וכל שנותר הוא שיהודי אתיופיה הועלו ארצה בעקבות פעילותה היוזמה וההרואית של מדינת ישראל. למעשה כוונתי לשים את הדגש על העובדה שמדינת ישראל במהלך השנים לא נקטה במדיניות עלייה פוזיטיבית בכל הקשור ליהודי אתיופיה. לא זו בלבד אלא גם כאשר פנו ארגונים שונים במטרה לעודד את המדינה לייצר פעילות מוסדרת שתביא לעלייתם של יהודים אלו ככל שאר היהודים, דחתה המדינה את פניותיהם בטענות שווא. הגם שניתן לרשום מספר פעולות

¹³⁴ פנייתו עובדיה לרב עובדיה יוסף, הרב הראשי הספרדי לישראל הובילה לפסק ההלכה בשנת 1973 שקבע כי יהודי אתיופיה הם יהודים לכל דבר ועניין. פסק הלכה זה היה אמור היה לסלול את הדרך לעלייתם של יהודי אתיופיה לישראל במסגרת חוק (השבות)

נקודתיות ומקומיות של התערבותה של המדינה בכל הקשור ליהודי אתיופיה עדיין הייתה זו פעילות שבעירבון מוגבל. מדינת ישראל נענתה מידי פעם לקריאות סיוע הומניטארי ואולם כוונותיה לא התנקזו לכדי מימוש זכותם של יהודי אתיופיה לעלות ארצה. בשנת 1977 חל מפנה בהתייחסות המדינה ליהודי אתיופיה כאשר ראש הממשלה דאז מנחם בגין דרש "הביאו לי את יהודי אתיופיה". מרגע זה ועד סיומו של מבצע משה (במסגרתו עלו כ-7000 איש) עלו ארצה כ-15,000 יהודים מאתיופיה. מדינת ישראל השתמשה במבצע משה, מצד אחד כאירוע שסייע לה לטשטש ולהסתיר את התנהלותה הכושלת בשנים שלפני כן ומצד שני להציג את עצמה ככזו שפועלת לעלייתם של יהודים מכל קצוות תבל ללא כחל וסרק.

באשר לתוכנית הלימודים בבתי הספר שבמסגרתה נלמד פרק על עלייתם של יהודי אתיופיה, הרי שגם כאן פעילותה של המדינה לוקה בחסר ומייצרת עיוות היסטורי שחלקו בא לטשטש את התנהלותה המגומגמת של המדינה עד להחלטה לאפשר ליהודי אתיופיה לעלות ארצה. מטרת מערכת החינוך נגזרות מתפיסות עולם חברתיות ומושפעות מן הקונטקסט הכלכלי, הפוליטי והתרבותי במסגרתו הן מתהוות ומוגדרות. מערכת החינוך מהווה למעשה כלי שרת בידי המדינה בין היתר כדי לחנך ולהקנות לאזרחיה את הערכים והנורמות הנגזרים מתפיסות העולם החברתיות והתרבותיות שלה. הצגת סיפור העלייה כפי שבא לידי ביטוי בספרי ההיסטוריה במערכות החינוך מחזקים את התפיסות שהמדינה חפצה בהן, כך שסיפור העלייה של יהודי אתיופיה מושמע דרך הבלטת מקומה של המדינה גם במחיר הפיכת העולים לסבילים בסיפור עלייתם, כמו גם בהשמטת פיסות היסטוריות ועובדתיות. בתוך כך לא מוזכרת כלל פעילותם האינטנסיבית של יהודי אתיופיה שפעלו ללא לאות למען עלייתם ארצה. המדינה בוחרת להציג סיפור חלקי שמתחיל ב"מבצע משה" ומתעלם מכל מה שקדם לו. בפרק הבא של עבודה זו אנסה להביא את פעילותם של יהודי אתיופיה במהלך השנים למען עלייתם ארצה עד רגע מבצע העלייה. באמצעות זאת, אבקש למלא את החסר משני טעמים עיקריים. ראשית, ישנה חשיבות להצגת העובדות וההיסטוריה במלואה עד כמה שניתן. שנית, בשל היותו של סיפור העלייה לאירוע מרכזי ומכונן בקרב בני הקהילה, הרי שישנה חשיבות בהבאתו של הסיפור לחברה הישראלית. הבאת הסיפור במלואו, יש בכוחו לתת מקום ראוי לפועלם של יהודי אתיופיה בקרב בחברה הישראלית ולהפוך את הסיפור לנחלת הכלל.

פרק שלישי - מקורות פנימיים

החיים באתיופיה

יהודי אתיופיה, מונים בישראל כ-120,000 נפש¹³⁵. קודם להגירתם לישראל, חיו יהודי אתיופיה בצפון ובצפון-מערב אתיופיה, בלמעלה מ-500 כפרים קטנים בקרב אוכלוסיה נוצרית ברובה המכריע מעריכים כי מספרם היה כ-30,000 איש¹³⁶. מרבית יהודי אתיופיה התרכזו באזורים הסמוכים לאגם טאנה וצפונה לו, במחוזות טיגראיי, גונדאר וולו, קוראה ומעטים בערים גונדאר ואדיס אבבה. יהודי אתיופיה היוו קבוצת מיעוט דתית וחברתית, וכונו באתיופיה בכינויים שונים, אשר הידוע בהם באתיופיה היה "פלאשה" והמועדף על ידם היה ונשאר "ביתא ישראל"¹³⁷. כפר טיפוס של "ביתא ישראל" ממוקם בדרך כלל בראש הגבעה, או על צלע הר, סמוך למקור מים. המבנים המקובלים בכפר היהודי הטיפוסי הם: בתי מגורים, בית כנסת, בתי נידה וסוכות לבעלי חיים. במרבית כפרי "ביתא ישראל" עסקו הגברים בחקלאות, וסיפקו בדרך כלל את כל תצרוכתם הביתית. גברים עסקו גם בחרושת ברזל. הם התמחו בייצורם של חלקים לכלי נשק ובייצור כלים לעיבוד חקלאי. נשים נוסף על עבודתן בבית, גידול הילדים ועזרה בחקלאות עסקו גם ביצור כדים וכלי חרס למכירה בשווקים שונים. ילדים למדו את ההתמחויות השונות בדרך לא פורמאלית, דרך ההתנסות והחיקוי. דרך זו היתה מסלול מובנה של חניכות שמורכב משלבים ייחודיים¹³⁸. האפיונים המזהים את יהודי אתיופיה לעומת שאר האתיופים הם היהדות והזיקה החזקה לארץ ישראל. לפי כהנא, הכמיהה לירושלים התפתחה לזיקה לארץ ישראל ולטיפוח מימוש הרעיון של העלייה עם תחילת מגעים של יהודי אתיופיה עם נציגי היהדות העולמית כבר במאה ה-19, ומאוחר יותר עם נציגים ישראליים, נוסף לכך החשש שגבר והלך מהשפעת פעילות המיסיונרים לנצר יהודים באתיופיה¹³⁹.

ירושלים בתפיסת החיים

את אהבתם של יהודי אתיופיה לישראל וכיסופיהם לעלות לציון וירושלים ניתן לראות ביום ה"סיגד", יום קודש, צום ותפילה. ביום כ"ט חשוון 50 יום מיום כיפור נהגו יהודי אתיופיה ובראשם הכוהנים לעלות עם ספר תורה להר כדי להתפלל לה' בלב שלם במקום נקי ומרוחק לשלום כל היהודים ולקיבוץ גלויות ובניין

¹³⁵ נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2009.

¹³⁶ http://www.cbs.gov.il/reader/shnaton/templ_shnaton.html?num_tab=st04_04&CYear=2010

מכתבו של מר חזי עובדיה למר יהודה אבנר יועץ ראש הממשלה מיום 1 אוקטובר 1975, בתוך גנזך המדינה גל-8451/14.

¹³⁷ Salamon Hagar *The Hyena People: Ethiopian Jews in Christian Ethiopia*, Berkeley: University of California Press, 1999, p. 17-18

¹³⁸ גדי בן עזר *כמו אור בכד - עלייתם וקליטתם של יהודי אתיופיה*, ירושלים: ראובן מס, 1992, עמ' 56-59

¹³⁹ יעל כהנא, "אחים שחורים" בקרב הפלשים, עם עובד, ת"א 1977 ע' 30

בית המקדש¹⁴⁰. יום זה הוא יום זיכרון לעזרא ונחמיה שאספו את בני הגולים ששבו לציון כדי לחדש את ברית אבותיהם בכך הביעו את רצונם לשמור ולהחיות את שאירע לקודמיהם, הזכות לעלות לירושלים ולהשתקע בה ולחדש בה את הברית עם ה'¹⁴¹.

לפי דבריה של שושנה בן דור, החג הוא שילוב של שלושה מרכיבים חיוניים: עליה לרגל, חידוש הברית ותענית ציבור¹⁴². באירוע זה מקריאים את התורה בפומבי וחלקים מהספרים עזרא ונחמיה. חג זה מסמל את חידוש הברית עם שבי ציון, שמתואר כמלווה בתענית ובאבל. אבא אורי בן ברוך, אחד מאחרוני הכהנים הזקנים והחשובים ביהדות אתיופיה, מיחס את החג לעזרא שאסף את העם בבבל. הוא הטיף לשמור את חוקת משה והיתרה בהם שלא להיטמע בין הגויים ואתיופיה כמוה כבבל. פעם אחת בשנה נאסף העם לפסגות ההרים והקשיב לדברי הכהנים באשר לשמירה על יהדותם¹⁴³. לאחר הירידה מההר משתתפים האנשים בסעודה חגיגית, בשירה וריקודים. בחג זה יותר מכל אירוע אחר, מדגישים הכהנים את המרכז הרוחני של יהודי אתיופיה, הוא ירושלים. חשיבות החג נבעה מהצורך התמידי של יהודי אתיופיה להיאבק בשכניהם הנוצרים כדי לשמור על יהדותם. סכנת ההתבוללות והחשש לאובדן זהותם היהודית הפכה את החג לחשוב ומשמעותי שכן חג זה ליכד אותם וחיזק את תחושת השייכות לעם היהודי כמו גם את שאיפתם לעלות לירושלים- אז ינצלו מכילון¹⁴⁴.

חלום השיבה מגלות ממושכת לציון, ל"ירוסלם" היה רעיון מרכזי בקהילה היהודית באתיופיה בדומה למניעים הדתיים שליוו את יתר הקהילות היהודיות בעולם. החלום הועבר כמסר בין-דורי מדור ההורים לדור הילדים. באמצעות הטמעתו המושלמת של החלום בחיי המשפחה והקהילה הצליחו לשמרו חי¹⁴⁵. עלייה לארץ האבות הייתה משאת נפשם של יהודי אתיופיה בעיקר לאחר המאה-19 אז נחשפו ליהדות העולם, הדבר התבטא לא רק בתפילה וביום צום אלא גם בעשייה. אבא מהרי, נזיר יהודי שנולד בתחילת המאה ה-19 בחבל קווארה שבקהילות ביתא ישראל¹⁴⁶. הוסמך בתור קס והפך לנזיר, חי חיי בדידות שבהם נדד מכפר לכפר ולימד יהודים תורה וכן פרש אותה בעל פה. רבים מהפרשנויות של מהרי היו ציוניות וכיוונו למטרה אחת עלייה לארץ ישראל וסיום הגלות. בשנת 1862 הוביל אלפי יהודים במסע רגלי לעבר ים סוף, כשהגיעו לים סוף ציפה להישנות נס קריעת ים סוף, ואולם כשהדבר לא צלח ולאחר מסע בו

¹⁴⁰ יהודה עזריאלי שאול מייזליש המשימה אתיופיה, המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, ירושלים, 1989, ע' 15

¹⁴¹ שלוש, נידחי ישראל יכנס: על יהודי חבש, ע' 57.

¹⁴² כהנא, "אחים שחורים" בקרב הפלשים, ע' 16-17

¹⁴³ שם.

¹⁴⁴ שם.

¹⁴⁵ בן-עזר, כמו אור בכד- עלייתם וקליטתם של יהודי אתיופיה, ע' 84

¹⁴⁶ שושנה בן דור, המסע לעבר ארץ ישראל: הסיפור על אבא מהרי, בתוך, פעמים 33, תשמ"ח 1987, עמ' 32-5. ע' 12

רבים מצאו את מותם שב אבא מהרי ויהודים ששרדו את המסע חזרו לאתיופיה¹⁴⁷. כשלוש העלייה חרוט עמוק בליבם של יהודי אתיופיה והיווה גורם מעקב לאורך השנים¹⁴⁸. כאשר האפשרות לעלות הפכה למציאותית ואפשרית, חלום ירושלים מילא תפקיד מרכזי בהחלטת רבים לצאת למסע.

היחשפות הקהילה לקיומה של מדינת ישראל

עד לשחרורה של אתיופיה ב-1941, היה מספר המבקרים היהודים מן המערב קטן ביותר. בעקבות עזרתם של יהודים מאירופה ומארץ ישראל לקיסר הילה סילאסי לשוב לשלטון, התאפשרה הגעתם של מומחים ויועצים ישראלים, לאחר קום מדינת ישראל לאתיופיה. רבים מהם קיימו מגע עם ביתא ישראל ואולם במשך התקופה כולה לא עשו ממשלות ישראל השונות שום מאמץ לעודד עלייה וזאת בשל הספקות שהועלו מכיוונים שונים ביהדות העדה וכן ביכולת העדה להסתגל לתנאי הארץ. ראשי המדינה ביכרו לטפח במקום זאת את היחסים עם הקיסר, בתקווה ליצור עמו ברית אנטי-מוסלמית ואנטי-ערבית¹⁴⁹. באמצע שנות החמישים נפתח באסמרה (אריתריאה) סמינר למורים עבריים וכן הובאו לישראל בשנת 1955 שתי קבוצות נוער שמנו 27 חניכים למוסד דתי של עליית הנוער בכפר בתיה. הכוונה הייתה ללמדם עברית, יהדות ומקצועות אחרים ולהכשיר אותם להיות מורים ומדריכים לבני עדתם, באתיופיה ולא מתוך כוונה להעלותם ארצה. מרביתם חזרו לאתיופיה ושימשו כמורים בבתי ספר כפריים שהוקמו על-ידי הסוכנות היהודית. מלבד הוראת העברית והיהדות שימשו אותם מורים שחזרו, כ"פעילים" בקרב הקהילות השונות באתיופיה, למען עליה לארץ ישראל ולא כחלק מהגדרת תפקידם¹⁵⁰. העובדה שמורים אלו חזרו מארץ ישראל היוותה הוכחה שחלום שיבת ציון הינו בר השגה והחלה להתעורר בהם המחשבה למימוש החלום. התפתחויות אלה, וקשר הדוק יותר של בני הקהילה עם יהודי העולם, הביאו לשינוי פני החברה של יהודי אתיופיה. בעקבות השפעת החינוך המערבי החלה התאמה הדרגתית של מנהיגי העדה למנהיגי היהדות הרבנית. המגע עם האנשים מן החוץ הפך גם פתח לשינוי המעמד הפנימי של חברים בקהילה. חשוב מזה- מספר הולך וגדל של בני ביתא ישראל החלו חולמים על עלייה לישראל, כתקוות העדה מדורות¹⁵¹.

¹⁴⁷ שם, ע' 17-18

¹⁴⁸ שם, ע' 5, ע' 30

¹⁴⁹ Rapoport Ibid., *The Lost Jews* pp. 190-191

¹⁵⁰ גליה צבר-פרידמן, *יהודי אתיופיה: סקירה היסטורית בתוך, אגדה של עלייה יהודי אתיופיה וקליטת הלשונית*, משרד החינוך והתרבות אגף לחינוך מבוגרים, ירושלים, התשמ"ח, ע' 17

¹⁵¹ קורניאלדי, *יהדות אתיופיה זהות ומסורת*, ע' 20

פעילות בתוך קהילת יהודי אתיופיה -

פעילותם של מנהיגים ציוניים בקהילה באתיופיה

מנהיגות קהילת יהודי אתיופיה הייתה מורכבת ברובה מקייסים- מנהיגים דתיים, אולם היו גם אנשי חינוך יהודיים, בכירים יהודיים בממשל האתיופיה שבשל מעמדם יכלו לסייע לבני קהילתם ואנשי ציבור אחרים שהוערכו בשל פעילותם. כמו כן היו מספר רב של מנהיגים שנועדו בתוך הקהילות ובניהן ושעשייתם הייתה מגוונת, החל מעזרה כספית בתוך הקהילה וכלה בסיוע לאלו שרצו לעלות ארצה דרך סודן. אם פעילותם של כל אלו הייתה מגוונת והתפרשה בכל תחומי חיי היומיום הרי שמאפיין אחד יש לה והוא שפעילות זו הייתה פעילות ציונית או ממניעים של שיבת ציון. משמעות הדבר שהאוריינטציה שמנהיגים אלו פעלו לאורה הייתה בסופו של דבר העלייה לארץ ישראל. מניעת התבוללות וחיזוק הפן היהודי בקהילה בעיקר לאחר המפגש עם העולם היהודי שבתפוצות היוו בסיס חשוב בשלבים מאוחרים יותר כאשר בני הקהילה מימשו את זכותם לעלות ארצה. במקרים רבים מנהיגים אלו אף היו פעילים מרכזיים בשלבי העלייה ורובם זכה לעלות ארצה ברבות השנים¹⁵². בשל מספרם הרב של הפעילים נבצר ממני לפרט אודותיהם ואודות פעילותם ולכן רוכזו תחת קטגוריה אחת אם כי מתוכם אבחר לציין מספר מנהיגים שהיו מהבולטים בקהילה.

ממהריי קייס אבא יצחק יאסו-

חי בין השנים 1892-1997, מהבולטים במנהיגים הרוחניים שהיו ליהודי אתיופיה באזור המחוזות טגראיי וולקייט. קייס אבא יצחק יאסו היה בעל תרומה משמעותית בשימור הקהילה מפני התבוללות. בשל תחושת האחריות לצאן מרעייתו נהג לרכב על סוס מרחקים רחוקים לאזורים בהם חיו יהודים וללמד את חשיבות שמירת התורה ומצוותיה וכן על התקווה לעלות לארץ הקודש, לירושלים. בנוסף עמל להשכין שלום בן בעל לאישה ופתר סכסוכים עם מקומיים שנוצרו בגין אמונתם ודתם של ביתא ישראל. בתקופה של הקיסר היילה סלאסיי, הגיעו שליחים מהכנסייה האורתודוקסית ליהודי אתיופיה שבמחוז טגראיי, בכדי להמיר את דתם. אבא יצחק מיהר להגיע למקום כדי למנוע את תוכניתם. הוא סיפר להם על השתלשלותה של תורת ישראל ולבסוף שכנע אותם באמירתו המפורסמת "אנחנו נלמד אתכם על התורה ולא אתם תלמדו אותנו" בתום הדיון עזבו חברי המשלחת את המקום. עם כיבוש האיטלקי ובעקבות יחסיו עם השליט האיטלקי בצפון אתיופיה השיג מימון איטלקי לשיפוץ בית כנסת כמו כן הצליח לשנות

¹⁵² שמואל ילמה ואחרים, על כנפי היונה, גפן, ירושלים, 2008. בספר זה שנכתב לציון 100 שנה להולדתו של יונה בוגלה לציון 100 שנות פעילות ציונית באתיופיה מובאים קורותיהם ופעילותם של המנהיגים והפעילים השונים שחלקם מוזכר בעבודה זו.

את יום השוק מיום שבת ליום שלישי. בשנת 1981 עזב אבא יצחק את אתיופיה עם בני קהילתו במטרה לעלות לישראל. הוא נתפס על-ידי שלטונות אתיופיה והוכנס לכלא אולם מפאת כבודו שוחרר. כשהגיע לסודן הציעו לו לעלות מיד ואולם הוא סירב מתוך אחריות לבני קהילתו ורק לאחר שנה וחצי בסודן, עלה לישראל. מיד עם הגעתו לישראל שלח מברק לראש הממשלה דאז מנחם בגין וברכו על המאמצים שעשו להבאתו והבאת בני קהילתו ארצה. רבים ראו בו מנהיג רוחני, גם בקרב ההנהגה הדתית בישראל. אבא יצחק הביא עמו מאתיופיה ספר תורה שנשא כל הדרך לארץ ישראל¹⁵³.

קייס ברהן ברוך-

קייס ברהן חי בין השנים 1894-1984 במחוז גונדר. קייס ברהן בלט בכושר מנהיגותו ויכולותיו הרטוריות. דמותו הססגונית וידיעותיו בתורה הפכו אותו לשם דבר. הוא היה למנהיג רוחני בלתי מעורער בקרב בני הקהילה. גם השלטונות האתיופים כבדו והעריכו אותו. בתום הכיבוש האיטלקי נפגש קייס ברהן עם הקיסר היילה סלאסי ותיאר בפניו את מצבם הקשה של יהודי אתיופיה וביקש מהקיסר לפעול למען שוויון לתושביה היהודים של אתיופיה. קייס ברהן נלחם ללא לאות נגד פעולות המיסיונרים בקרב יהודי אתיופיה וראה בפעילותם סכנה חמורה לקיום היהודים באתיופיה. בד בבד הוא עודד את חיזוק הדת ושמירת מצוות. כמו כן פעל להקמת בתי כנסת במקומות בהם גרו יהודים. במסגרת מסעותיו נדד מכפר לכפר וממחוז למחוז עד למחוזות קווארה וטגראיי, שם חיזק את רוחם של תושבי המקום וסיפק להם ספרי תפילה. במקביל לחיזוק הקהילה באשר היא, הוא פעל לפתיחת שערי העלייה לישראל, ויחד עם יונה בוגלה פעל רבות כדי להגשים את חלום הדורות. קייס ברהן רצה להיות אחרון העולים לישראל, אבל בשל נסיבות שלא היו תלויות בו, הוא היה דווקא ראשון הקייסים שעלה לארץ ישראל. מיד כשהגיע ארצה החל בפעילות בקרב מנהיגי ישראל בהסברה של הצורך הדחוף בעליית שאר יהודי אתיופיה¹⁵⁴.

עמנואל תאמרת-

תאמרת עמנואל, בין תלמידיו הבולטים של ד"ר פיטלוביץ. היה בעל השכלה רחבה אותה רכש באירופה, בנוסף היה בעל כישרון לשפות וידע 9 שפות. תאמרת כיהן במספר תפקידים בכירים באתיופיה, הוא כיהן כנשיא המועצה להשכלת העם, עמד בראש צוות להכנת מילון אמהרי, נשלח כנספח תרבות לשגרירות אתיופיה בפריס, ניהל מו"מ בנושא איחוד אריתראה ואתיופיה ועוד. למרות עיסוקיו הרבים בשירות הקיסר באתיופיה, לא זנח תאמרת את דאגתו לבני קהילתו והוא ניסה לסייע להם דרך שירותו בקרבת הקיסר. תאמרת עמנואל היה מנהל בית הספר היהודי באדיס אבבה שהוקם בשנת 1923 על-ידו ועל-ידי

¹⁵³ ילמה ואחרים, על כנפי היונה, עמ' 88-86
¹⁵⁴ ילמה ואחרים, על כנפי היונה, עמ' 71-70

ד"ר פיטלוביץ בסיוע הוועד האמריקאי למען הפלאשים AFC¹⁵⁵. בית הספר הוקם כנגד פעילויות של המיסיון הפרוטסטנטי ובכדי למנוע את זרימת הילדים היהודים אליו. התלמידים שלמדו במשך שנתיים עברית ומקצועות נוספים, נשלחו בחזרה לכפריהם ובשובם לביתם פתחו בתי ספר. הטובים מבין התלמידים נשלחו על-ידי ד"ר פיטלוביץ ותאמרת להמשך לימודיהם באירופה ובארץ ישראל. באחד ממכתביו אל העולם היהודי דיבר על הפעילות המיסיונרית של הפרוטסטנטים וציין כי התאמצותם לשכנע את יהודי אתיופיה להמיר את דתם היא סכנה קיומית ליהודי אתיופיה. " במלחמת תרבות זו מנהלים הפלאשים מאבק נואש בין חיים ומוות"¹⁵⁶. הצעירים האתיופים שצמאים לחינוך מזנקים לבתי הספר (של המיסיון) וכמעט תמיד יוצאים קתולים או פרוטסטנטים. מה שקורה לאתיופי נוצרי קופטי קורה גם ליהודי אתיופיה. בבית הספר למדו יהודים מכפרים שונים מכל חלקי אתיופיה¹⁵⁷. בעקבות התנגדותו של תאמרת לכיבוש האיטלקי הוא גורש מאתיופיה ובית הספר נסגר בשנת 1937 על-ידי האיטלקים ולא נפתח עוד. לאחר עזיבת האיטלקים הוא שב לאתיופיה והתמנה למספר תפקידים בכירים בשירות המדינה על-ידי הקיסר היילה סלאסי. עם שובו לאדיס אבבה בשנת 1940 העביר תאמרת דו"ח על מצב יהודי אתיופיה לוועד האמריקאי למען הפלאשים בניו-יורק בבקשה שהוועד ייקח על עצמו את משימת החינוך בקרב קהילת יהודי אתיופיה. הזהרותו על פעילות המיסיונרים הפרוטסטנטים בקרב בני הקהילה לא הועילו וקריאתו: "אל תיתנו לפלאשים להעלים!" לא זכתה לתגובה¹⁵⁸. פעילותו של תאמרת מלבד הקנית ידע וחינוך בקרב יהודי אתיופיה, התמקדה ביצירת קשרים בין בני קהילתו ליהדות העולם ובכך המחיש את היכולת הגנוזה ביהודי אתיופיה לתחייה רוחנית. הוא חיזק ופיתח את קשריו עם יהדות אירופה המערבית שם גדל והתחנך, מיסד קשרים מיוחדים עם יהודי ניו יורק, במיוחד AFC.

תדסה יעקב-

תדסה יעקב, היה תלמיד בבית הספר היהודי באדיס אבבה, בעקבות הצטיינותו נשלח ללימודים בבית ספר יהודי בקהיר. בזכות הישגיו התקבל לבית הספר הצרפתי בקהיר "Lycee Francais Du Caire", שם סיים את לימודיו בשנת 1937. תדסה נלחם שלוש שנים בצפון אתיופיה עם כוחות הצבא הבריטי לשחרור אתיופיה מהכיבוש האיטלקי. עם שובו של היילה סלאסי לאתיופיה הוא שב לאדיס אבבה ומילא שורה של תפקידים בכירים בשלטון הקיסר. מעמדו הבכיר סייע לבני קהילתו והוא פעל יחד עם מנהיגים אחרים מתוך הקהילה כגון יונה בוגלה, מלסה טקלה ועוד פעל לשיפור תנאי חייהם של יהודי אתיופיה במיוחד

American pro Falasha Committee¹⁵⁵

ילמה ואחרים, על כנפי היונה, ע' 18¹⁵⁶

ילמה ואחרים, על כנפי היונה, ע' 17.¹⁵⁷

ילמה ואחרים, על כנפי היונה, ע' 19¹⁵⁸

בהקמת בתי ספר יהודיים. פעילותו התמקדה בהשגת רישיונות לפעילות בתי ספר יהודיים, סיוע לפעילות של ארגונים יהודיים בקרב יהודי אתיופיה, סיוע ותיווך בין יהודי אתיופיה לשלטונו של הקיסר היילה סלאסי¹⁵⁹.

מלסה טקלה -

מלסה טקלה התחנך בבית הספר היהודי באדיס אבבה. עם הכיבוש האיטלקי נסגר בית הספר ומלסה החל לעבוד כפקיד בחברה איטלקית לפרנסתו כבר בגיל 13. עם עזיבת האיטלקים חזר לבית הוריו שבאזור גונדר והתחיל לעבוד במשרד ממשלתי באתיופיה. ביום 13 באפריל 1943 מקבל מלסה מכתב מתדסה יעקב ובו מצוין כי ארגון הוועד האמריקאי למען הפלאשים - AFC חזר לפעול באתיופיה. ארגון זה רצה לסייע לקהילה היהודית בקידום החינוך היהודי והתנה את הסיוע בהקמת עשרה בתי ספר באזורים בהם חיים יהודים. באפריל 1949 הוקמו רוב בתי ספר, הודות לפעילותו וסיועו לקידום הנושא. בכל אזור נבחר מורה ומלסה היה אחראי על תשלום משכורותיהם של המורים, דאג לאספקת הציוד הדרוש לבית הספר ופיקח ודיווח לוועד על התנהלות בתי הספר. בנוסף לפעילותו החינוכית ניסה מלסה לפעול אצל הקיסר בתיווכו של תדסה יעקב כדי שיהודים יזכו לקרקעות ויוכלו לעבדם לפרנסתם. מאמציו אלו לא נשאו פרי. מלסה נשלח על-ידי ממשלת אתיופיה ללמוד בארצות הברית שם מצא את מותו בגיל 34¹⁶⁰.

יונה בוגלה -

יונה בוגלה נולד ב 1908 בוולקה, כפר יהודי שנמצא במרחק של חמישה ק"מ מהעיר גונדאר. בוגלה נשלח על-ידי ד"ר יעקב פיטלוביץ¹⁶¹ לרכוש השכלה בירושלים ולאחר מכן באירופה וחזר לאתיופיה ב-1931. בהגיעו לאדיס אבבה הצטרף לתאמרת עמנואל¹⁶² והחל ללמד בבית הספר היהודי הראשון שהוקם באדיס-אבבה על ידי על-ידי ד"ר פיטלוביץ בסיועם של ארגונים אמריקאיים American Pro-Falasha Committee ונוהל על-ידי תאמרת עמנואל. בית ספר זה פעל בין השנים 1924-1936 עם הכיבוש האיטלקי הוא נסגר¹⁶³. במקביל להיותו מורה בבית הספר ביום 5 באוגוסט 1934, עשר שנים אחרי פתיחת בית הספר

¹⁵⁹ ילמה ואחרים, על כנפי היונה, ע' 53-56

¹⁶⁰ ילמה ואחרים, על כנפי היונה, ע' 57-62

¹⁶¹ ד"ר יעקב פיטלוביץ 1881-1955, תלמידו של יוסף הלוי, היהודי האירופאי הראשון שביקר את יהודי אתיופיה. פיטלוביץ פעל כל חייו למען הכרת העולם היהודי בתפוצות בקיומה של קהילה יהודית זו וגיוס סיוע כלכלי וחיזוק החינוך היהודי בקרב יהודי אתיופיה. בתי הספר שייסד ד"ר פיטלוביץ היוו אלטרנטיבה לבתי הספר המסיונרים שהיו באתיופיה. בתוך מיכאל קורינאלדי, יהדות אתיופיה זהות ומסורת, ירושלים: הוצאת ראובן, ע' 18-19

¹⁶² תמראת עמנואל 1886-1965, תלמידו של ד"ר פיטלוביץ, בעזרתו של ד"ר פיטלוביץ רכש השכלה בפריז ובאיטליה והיה בהכשרתו רב ושוחט. מונה למנהל בית הספר היהודי שהוקם באדיס אבבה. יצחק גרינפלד תאמרת עמנואל- מבשר התחיה של יהודי אתיופיה, בתוך פעמים 22 תשמ"ה 1985, עמ' 59-74

¹⁶³ וייל, יונה בוגלה ממנהיגי ביתא ישראל, בתוך פעמים 33, ע' 141

נפגש יונה בוגלה עם שמונה נציגים אחרים בבית הספר של ביתא ישראל והם הצטרפו לוועד יהודי אדיס אבבה לקידום ענייני הקהילה והחינוך¹⁶⁴. לאחר גירוש האיטלקים מאתיופיה ושובו של הקיסר הילה סלסיה לשלטון, מונה יונה בוגלה שהיה בקיא בשפות רבות למתרגם הראשי של משרד החינוך האתיופי, בתפקיד זה כיהן עד לשנת 1953¹⁶⁵. במשרה זו נפלו לידי מכתבים שנגעו לנושא יהודי אתיופיה – בקשות מארגונים מיסיונרים, במיוחד המיסיון האנגליקני בבקשה מהשלטון לפעול להמרת דתם של יהודי אתיופיה. בוגלה שראה את הצפוי ליהודי אתיופיה יצר קשר עם ד"ר פייטלוביץ ודיווח לו על כוונות המיסיונרים.

בשנת 1952 בעקבות ההתכתבויות של בוגלה על כוונת המיסיונרים נשלח ד"ר אלכסנדר רוזנפלד על ידי הסוכנות היהודית לבדוק את מצב יהודי אתיופיה ולהגיש את המלצותיו¹⁶⁶. בוגלה ליווה את דר' רוזנפלד בסיורו בכפרים השונים באזור גונדאר, והציג בפניו את השפעת פעילותם של המיסיונרים- צמצום מספר היהודים באתיופיה. בעקבות הדיווח של דר' רוזנפלד הוחלט על ידי הסוכנות היהודית, המחלקה לחינוך ותרבות בגולה ובלחץ של ה-וועד למען נדחי ישראל¹⁶⁷ שבראשו עמד הנשיא יצחק בן צבי, להקים בית ספר יהודי באתיופיה. בשנת 1953 הסוכנות היהודית שלחה את הרב שמואל בארי לאסמרה וביחד עם בוגלה הקימו את בית הספר הראשון של הסוכנות היהודית באתיופיה¹⁶⁷. בבית ספר זה רוכזו 57 מבני הקהילה כולל קייסים מאזורים שונים ולמדו עברית לימודים כלליים ודיני ישראל. כך חודשה הפעילות החינוכית שהופסקה ב-1936 כתוצאה מכיבוש האיטלקי, בשיא פעילותה של הסוכנות היהודית היו בכפרים שונים באתיופיה 27 בתי ספר יהודיים. בתי ספר אלה נסגרו עד שנת 1958 למעט זה שהיה באמבוס. בוגלה המשיך לפקח על מפעלים חינוכיים ולפתוח מחדש בתי-ספר כפריים כל אימת שהתאפשר הדבר. בשיתוף פעולה עם האגודה הבריטית לסיוע לפלשים ועם ארגון אורט העולמי, נפתחו מחדש 19 בתי-ספר כפריים עד שלהי שנת 1970, אך הם נסגרו שוב כעבור זמן קצר¹⁶⁸.

יונה בוגלה היה מנהיג קהילתי מודרני בקרב קהילת יהודי אתיופיה, הוא עודד פיתוח ומודרניזציה וייצג השקפת עולם משכילה ואוניברסאלית. אומנם הוא הגיע לעימות עם המנהיגות הדתית הבכירה של הקהילה ובשנת 1975 ערער הקייס אורי בן ברוך בגלוי על סמכותו. ואולם למרות חילוקי דעות אלו, פעל

¹⁶⁴ שם, שם.

¹⁶⁵ שם, שם.

¹⁶⁶ מכתבו של יונה בוגלה לד"ר א רוזנפלד מיום 30 אפריל 1952, בתוך הגנזך ח-3/3406/8.

¹⁶⁷ וייל, יונה בוגלה ממנהיגי ביתא ישראל, בתוך, פעמים 33, ע' 141.

¹⁶⁸ שם.

בוגלה לחיזוק סמכות הקייסים, כדי שיהוו מנהיגות רוחנית מקומית¹⁶⁹. יחסו כלפי עליית אחיו יהודי אתיופיה היה מעורב, אולם הוא מעולם לא התנגד לעלייה והאמין בהגשת סיוע ליהודים באתיופיה עצמה, על-ידי חינוך ויישוב מחדש, בנושאים אלו הייתה גישתו מכוונת לאתיופיה עצמה. עם זאת הוא גם שאף להכין תשתית תרבותית וחברתית בתוך מדינת ישראל שתהיה מתאימה לקליטת יהודי אתיופיה¹⁷⁰. בתקופות שנות פעילותו של בוגלה, התרחב והתחזק הקשר עם העולם היהודי. בוגלה פעל למען יהודי אתיופיה בקרב מנהיגים בעולם היהודי, ראשי ממשלות בישראל וקהילות יהודיות.

במכתבו מיום 16 באוגוסט 1962 לחיים בן-אשר¹⁷¹, שוטח בפניו את תחושת האכזבה והדחייה שהוא חש לאור סירובה של הרבנות הראשית להכיר ביהדותם של יהודי אתיופיה. לדידו של בוגלה אי ההכרה נובעת מגזענות ולא מסיבות דתיות. בנוסף מצרף בוגלה מכתב מכוהני העדה ומגולל את הקשיים וההתעמרויות של אזרחים ונציגי ממשלה אתיופים ביהודי אתיופיה על רקע מחסור קרקעות באזור גונדר¹⁷². ביום 23 במרץ 1973 כותב בוגלה לגולדה מאיר, ראש ממשלת ישראל מכתב ובו מפרט על אירועים שפקדו את הקהילה וגרמו לירידה משמעותית במספרם. כמו כן מציין בוגלה את כמיהתם של יהודי אתיופיה לעלות לארץ האבות ולשוב ולהתאחד עם אחיהם שבישראל. בוגלה מציין את הקשיים שמערימה שגרירות ישראל על היהודים המבקשים לעלות והוא מוסיף ואומר כי לדעתו לא קיימת בעיה הלכתית ואם כן מוכנים בני הקהילה לעבור תהליך של גיור לחומרא ובלבד שיעלו ארצה. בוגלה מסיים את מכתבו בתקווה כי בימי ממשלתה של גולדה מאיר ישובו בני הקהילה לציון¹⁷³. בוגלה היווה גורם מתווך בין יהודי אתיופיה לבין הממסד בארץ ויהדות התפוצות, חשיבותו הייתה בהפצת סיפור יהודי אתיופיה לעולם היהודי בכלל ובמדינת ישראל בפרט. יחד עם זאת פעילות זו לא הובילה לעליית יהודי אתיופיה לישראל או להכרה ביהדותם על-ידי הממסד הדתי בישראל. ייתכן והיה בכך משום אופיו המתון והמנומס וייתכן שהיה זה מאחר והוא היה אדם יחיד שפעל מול הממסד, דבר שהקל ללא ספק על התעלמות ממנו ומקראותיו לפעול למען יהודי אתיופיה. בשנת 1979 עלה לישראל ופעל לעידוד העלייה מאתיופיה.

¹⁶⁹ שם, ע' 142

¹⁷⁰ שם, ע' 143.

¹⁷¹ חיים בן-אשר- פעיל ציבור וח"כ בין השנים 1949-1955 מטעם מפא"י, הפך לפעיל למען עלייתם של יהודי אתיופיה בעקבות ביקור שערך שם בשנות השישים והיכורתו עם יונה בוגלה.

¹⁷² מכתבו של מר יונה בוגלה למר חיים בן אשר מיום 2 במאי 1962, בתוך הגנזך ח3- 3406/8

¹⁷³ מכתבו של יונה בוגלה לראש הממשלה גולדה מאיר מיום 23 במרס 1973, בתוך גנזך המדינה ג- 6911/5

פרדה אקלום בוגר ללימודי הוראה במכללה למורים באדיס אבבה, לימד בבתי ספר רבים עד שמונה בשנת 1976 למנהל בית ספר באנדאבגונה שבמחוז סאריה שבטיגראי. בשנה זו, פנה אקלום לארגון "אורט" – רשת בתי ספר יהודיים ברחבי העולם, בבקשה לפתוח בית ספר יהודי בטגראי. ארגון "אורט" נענה לבקשתו בחיוב וכך הביא להקמתם של שני בתי ספר לקהילה היהודית בטגראי. שנה לאחר מכן ביקש אקלום ללמד בבית ספר יהודי השייך לארגון "אורט", באזור גונדר ונענה בחיוב. הוא שימש כמורה בטיגראי ובגונדר וכמנהל בית ספר באנדאבגונה במקביל. בתקופה זו הוא התמנה לשמש כראש המועצה של העיירה אנדאבגונה¹⁷⁴.

בין יתר הפעילות החינוכית שלו, אקלום היה אחראי לעלייתם של כ-200 יהודים מאתיופיה. אקלום היה זה ששלח את המשפחות מצפון אתיופיה אל עיר הבירה אדיס אבבה. בעקבות הודעתו שר החוץ הישראלי דאז משה דיין שישראל מספקת נשק לאתיופיה תמורת עלייתם של יהודים¹⁷⁵. בעקבות הודעה זו ניתקה אתיופיה את יחסיה עם ישראל וגירשה את הנציגים הישראליים משטח המדינה תוך הכרזה על כל היהודים האתיופים אשר היו פעילי עלייה, לרבות נציגי ופעילי "אורט" כלאומנים שיש להוציאם להורג¹⁷⁶. אקלום הבין ששקפת סכנה לחייו באתיופיה וברח אל מחוץ לגבולות המדינה לעבר חרטום בירת סודן. כאשר היה בסודאן שלח מכתב בהול לנציגות הישראלית של רשת "אורט" בז'נבה. במכתבו ציין אקלום שהוא חצה את הגבול מאתיופיה לסודן וכעת הוא צריך עזרה לצאת מחוץ לסודן. המכתב הגיע לגורמי המוסד בתל אביב. אנשי המוסד אשר חיפשו כל העת דרכים להעלאת יהודי אתיופיה שהייתה תחת מלחמת אזרחים אשר מנעה את העלאתם. מכתב זה עורר את אנשי המוסד לבדוק את אפשרות העלאתם של יהודי אתיופיה דרך סודן, במסווה של פליטי מלחמה, כחלק מגל הפליטים הנוצרים והמוסלמים שעברו גבול זה מדי יום על מנת להגיע אל מחנות הפליטים של הצלב האדום בסודאן, ומשם להעבירם לישראל.

בעקבות מכתבו, נפגש אקלום עם סוכן מוסד שהגיע לסודן. בפגישתם, הוחלט שמר אקלום יאתר יהודים נוספים בסודן וירכז אותם על מנת להעלותם לישראל. משלב זה אקלום גויס למוסד ונהפך לסוכן. לאחר מכן אקלום הצליח לשלוח שליח למשפחתו בטיגראי ולהביא את שני אחיו אליו לסודן. יחד עם שני אחיו הוא החל בחיפוש יהודים אחרים שהגיעו לסודן והצליח לאתר כ-30 איש. הקבוצה הזו שנמצאה נשלחה

¹⁷⁴ <http://www.2all.co.il/web/Sites/ethiostruggle/PAGE9.asp>

¹⁷⁵ עינור, מדריך לתייעוד נבחר ביחסי ישראל-אתיופיה ע' 19

¹⁷⁶ פרידמן וצבר-פרידמן, השינויים בקרב יהודי אתיופיה 1974-1983, בתוך: פעמים 33, ע' 131

לזינבה בעזרתם של סוכני מוסד ואנשי "אורט" ומשם למדינת ישראל. השמועה וההודעות על האפשרות של העלייה דרך סודן, הגיעה לכפרים יהודיים רבים במחוז טיגראי וכך החלה הנהירה הגדולה של יהודי טיגראי אל עבר הגבול הסודני, במסווה של פליטי מלחמת האזרחים האתיופית. אקלום היה איש הקשר שתיווך בין היהודים לבין אנשי המוסד בדרך זו עלו כמה מאות יהודים בעיקר מאזור טגראיי, יהודים אלו צעדו עד לסודן ושם הועברו לישראל במבצעים חשאיים¹⁷⁷. לאחר שנתיים נחשפה פעילותו ושמו של מר אקלום בידי השלטונות הסודנים והם החלו לנהל מצוד ללכידתו. אקלום שהיה בסכנת מוות עזב את סודן ועלה לישראל¹⁷⁸. יהודי אתיופיה שנחשפו לנתיב הבריחה לישראל החלו לנהור לסודן, משם במבצעים חשאיים עלו לישראל. בין השנים 1977-1984 עלו למעלה מ-6000, כאשר מרביתם עלו בין השנים 1981-1983¹⁷⁹.

פעילותם של צעירי הקהילה באתיופיה ובסודן

צעירי הקהילה היוו נדבך מרכזי במסע עלייתם של יהודי אתיופיה לישראל ואולם גם טרם עלייתם פעלו בתוך הקהילה בהקניית ידע חינוך וסיוע כללי. בלטו במיוחד חניכי כפר בתיה שחזרו לאתיופיה לאחר שנות השתלמות בישראל ולמרות האמצעים הדלים שהיו לרשותם וללא תמיכת הסוכנות היהודית (למרות שזו הובטחה) קיימו פעילות זו באתיופיה¹⁸⁰. כך מעיד יוסף זבדיה על פעילותו ופעילות חבריו:

" אני לא איש ביקורתי, ואני לא הולך להאשים, אבל עקרונית זה לא היה צריך כך. פשוט לא היתה תמיכה כספית להקמת בתי ספר. אולי לא רצו להכיר ביהדות שלנו או אולי חשבו ש"הם ישברו את הראש"... אני זוכר שבנינו בית ספר גדול בכוחות עצמנו, שנקרא טוקול גדול, היו בו שמונה כיתות. כל אנשי הכפר התגייסו...שלושה חודשים אחרי שהתחלנו לבנות באו אנשים ושרפו אותנו עם כל הציוד, זה היה באוזאובה... זה היתה תגובה לאומית או תגובה דתית עדתית- "אתם הקמתם על האדמה שלנו"- פשוט מקנאים...עזבנו את אוזאובה ועברנו לאמבובר, כך לאט לאט התחלנו להקים בתי ספר עד שיחסית התחלנו לגדול"¹⁸¹.

צעירים אלו שנשלחו על-ידי הסוכנות היהודית ללמוד בכפר בתיה בישראל מתוך ידיעה שיחזרו לאתיופיה כדי להיות המחנכים של בני קהילתם, מצאו עצמם לאחר שובם לאתיופיה לא תמיכת הסוכנות היהודית.

¹⁷⁷ בודבסקי ואחרים (עורכים) יהודי אתיופיה במעבר בין תרבותי: המשפחה ומעגל החיים, ירושלים 1994, ע' 68.

¹⁷⁸ <http://www.2all.co.il/web/Sites/ethiostruggle/PAGE9.asp>

¹⁷⁹ בודבסקי ואחרים (עורכים), יהודי אתיופיה במעבר בין תרבותי: המשפחה ומעגל החיים, ע' 68.

¹⁸⁰ שם, יוסף זבדיה בתוך הגשר הראשון, ע' 85.

¹⁸¹ שם, יוסף זבדיה בתוך הגשר הראשון, ע' 85.

המשכורות שהובטחו להם לא תמיד הגיעו בזמן וגם אם הגיעו היו דלות, לא היו להם אמצעים כגון ספרי לימוד וציוד בסיסי והם נאלצו יחד עם בני קהילתם לדאוג בעצמם להקמת בתי ספר והקניית הידע. הם בנו בתי ספר, מערכי שיעור, התמודדו עם התנכלות שכניהם הנוצרים ולא פעם סבלו חרפת רעב שכן משכורתם היחידה שהייתה מהסוכנות היהודית נעה בין 25-45 ב"ר אתיופיה, סכום זעום שלא כיסה את הוצאותיהם¹⁸². צעירים אלו יכלו לבחור בחיים נוחים באדיס אבבה שכן, עם חזרת הקבוצה הראשונה לאתיופיה בשנת 1957, הובאו בפני הקיסר היילה סלאסי שהציע להם משרות ממשלתיות וחיים נוחים באדיס אבבה ואולם הם סירבו וביכרו למלא אחר ייעודם, קרי הקמת בתי ספר בקרב בני קהילתם. כך מתאר יוסף דוד את המפגש עם הקיסר, "אנחנו בעצם אמרנו לו (לקיסר) - אל תיתן לנו כסף, אנחנו רוצים ללמד את אחינו היהודים... כן, כולם היו מחוברים למטרה הזאת אבל בסוף כשהגענו, היה קצת קשה... גם ממשלת הקיסר אמרה - עד שישה חודשים אנחנו נשמור לכם מקום עבודה... אבל אנחנו לא רצינו שום אינטרס ושום תנאים, התנאים שלנו היו - העדה שלנו"¹⁸³. צעירים אלו היו מודל חיקוי והשראה בעבור ילדי הקהילה, הם סימלו את יחידי הסגולה שהצליחו להגיע ל"ירוסלם", המפגש בינם לבין בני הקהילה הצית את דמיונם של צעירים רבים שהבינו כי חלום שיבת ציון הוא בר השגה. עם היוודע האפשרות להגיע לישראל דרך סודן החלו צעירים שהתחנכו כל חייהם על הכמיהה לשוב ל"ירוסלם" לקום ולנוע לעבר סודן. השמועה על הצלחתם של יהודי טגראיי להגיע לישראל, הגיעה במהירות לשאר קהילות יהודי אתיופיה ודרבנה גם אותם לצאת למסע שיובילם לארץ האבות. הצעירים שהיוו את הכוח המניע ליציאת משפחות למסע לסודן ומשם בתקווה להגיע לישראל לקחו חלק פעיל בסיוע ועזרה לבני הקהילה בדרך, במעברי הגבול עם סודן ובעיקר על אדמת סודן. צעירים אלו נטלו חלק משמעותי בהעברת מסרים, חלוקת כסף ותרופות ובתיווך בין אנשי המוסד שפעלו בסודן לבין קהילת יהודי אתיופיה. בחלק זה של העבודה אתיחס לחלקם של הצעירים בסיפור העלייה כפי שמתואר בספרם של רחמים אלעזר וברוך מאירי "חלום בן סורגים", ספר זה היווה בסיס משמעותי לניתוח והבנת פעילותם של הפעילים האתיופיים שחלקם הוכרו כאסירי ציון לאחר שנתפסו על-ידי שלטונות אתיופיה או סודן.

¹⁸² וייל, יונה בוגלה, *בתי הספר של ביתא ישראל באתיופיה*, בתוך *פעמים 22*, ע' 92.

¹⁸³ שם, יוסף דוד, בתוך *הגשר הראשון*, ע' 83.

א. רכישת השכלה

"תמוה היה בעייני שדווקא אני, הממוקם באמצע בין אחי ואחיותיי, אהיה חדור רצון עז ללמוד. אולי תשוקה ללימודים שלא ידעה שובעה, היא שדרבנה אותי ללימודים. ייתכן וזו הסיבה מדוע הסכמתי ללכת שלוש עד ארבע שעות ברגל לעיר אמבובר כדי ללמוד. הייתי יוצא מהבית ביום ראשון ושב ביום שישי, כך שלוש שנים תמימות. לאחר מכן המשכתי ללמוד במשך שלוש שנים נוספות, בעיר גונדר עצמה. וכאשר שמעתי שאחי משרת, כחייל בצבא אתיופיה, בכפר דרדואה, נסעתי לשם כדי להיות בקרבתו ולנצל את השנתיים במקום ללימודים. בניגוד לבתי הספר האחרים, בכפר היה בית ספר נוצרי ולכן לא למדתי עברית"¹⁸⁴.

"ברוח המסורת נחפזו הורי להשיא את בנותיהם הקטנות עוד בטרם החלו ללמוד בצורה מסודרת. אחי שנשאר בגונדר חילץ אותי מגורל דומה כשהזמין אותי לגור עימו בעיר. סיימתי את בית הספר התיכון והמשכתי ללמוד את מקצוע האחות, צעד נדיר באותם ימים. הורי שטענו תמיד כי אני נערה יוצאת דופן, נכנעו למהלכי זה"¹⁸⁵.

"בהיותי בן ארבע עשרה נטשתי את בית הורי ויצאתי למסע ארוך לאסמרה, מרחק 750 ק"מ מהבית. עזבתי את הבית כדי ללמוד. למה דווקא בעיר הגדולה הזו? כי שמעתי שבאסמרה לומדים יהדות. שכנעתי חבר נוסף לנסוע איתי, על אף התנגדות ההורים. וכך פתחנו פרק חדש בחיים"¹⁸⁶.

רכישת השכלה לא הייתה מנת חלקם של ילדים רבים באתיופיה, לרוב משפחות שלחו ילד אחד ללמוד בבית ספר וזאת מכמה טעמים: הראשון, בתי ספר לא היו בנמצא והילדים נדרשו ללכת שעות רבות עד לבית הספר או ללון אצל קרובי משפחה החיים בסמיכות לבתי הספר. שנית, הילדים היוו כוח עבודה משמעותי והורים לא יכלו לוותר על עזרתם בעבודות השונות. שלישית, נחיצות ההשכלה בחיי היומיום בקרב יהודי אתיופיה הייתה נמוכה שכן רוב היהודים היו חקלאים או עובדי כפיים. לרוב, הילדים שנשלחו לרכוש השכלה היו אלו שבלטו בכישרונם דבר שדרבן את הוריהם לוותר על עזרתם בפרנסת המשפחה מתוך ידיעה ששליחתם ללמוד תניב תועלת גדולה יותר. ילדים שנשלחו לבתי ספר היוו אליטה מסוימת

¹⁸⁴ יצחק מלקו, *עין אחת בשביל המדינה*, בתוך ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), *חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה*, הוצאת גפן: ירושלים, 1998. ע' 12.
¹⁸⁵ חרות טקלה, *אשה בודדה בצינוק*, שם, ע' 20.
¹⁸⁶ חיים ביינסן, *דקירת הקומנדו*, שם, ע' 66.

בכפר שכן יכלו לקרוא ולכתוב מכתבים, יכלו להתמודד על משרות ממשלתיות, ללמד בבתי ספר ועוד ולרוב היו מנהיגות בקרב האוכלוסייה היהודית. מקריאת סיפוריהם של אסירי ציון עולה כי רובם רכשו השכלה, חלקם השכלה יסודית, אחרים תיכונית ואחדים אף למדו במכללות¹⁸⁷. היותם של אסירי ציון בעלי השכלה מעידה על מעמדם האיתן בקהילה היהודית באתיופיה ורבים מהם מספרים שהיו פעילים בקהילה גם טרם פעילותם הציונית שהובילה לתפיסתם על-ידי שלטונות אתיופיה או סודן.

ב. פעילות בקהילה

"הפרידה מכפר בתיה, לאחר שהות של כמעט ארבע שנים, היתה כואבת. לא רצינו לעזוב אולם לא יכלנו להתכחש ליעד שלנו, לחזור לאתיופיה וללמד עברית. עם בואי נשלחתי לעבר אזובה בחבל גונדר. שם למדתי עברית במשך שלוש שנים, עד לשנת 1961, כאשר שרפו לנו את בית הספר ואת בית הכנסת בכפר. זה היה לא רק מראה עצוב אלא גם מראה מדכא מאוד. עמדנו בשקט, מול ענני העשן השחורים המתאבכים ובכינו"¹⁸⁸.

"טדסה ואני פיתחנו תכנית לימודים משלנו. מספר התלמידים היהודים בבית הספר, הלך וגדל. במבחנים הרשמיים הממשלתיים זכו התלמידים להצלחה גדולה. היינו מאושרים. הקשרים שלנו עם ישראל, כלומר עם השליחים שהגיעו מטעמה, הלכו והתהדקו. מספר בתי הספר היהודיים בכפרים אף הוא הלך וגדל... תקופת החושך של יהודי אתיופיה החלה עם עלייתו של מנגיסטו לשלטון. שבע השנים הטובות חלפו ובמקומן החלו השנים הרעות"¹⁸⁹.

"שמונה שנים תמימות לימדתי בבית הספר. אבל הדחף להוסיף ולקנות השכלה לא הרפה ממני. נטשתי את בית הורי ונסעתי לאסמרה. המטרה: לימודים גבוהים לקבלת תעודת מורה מוסמך. בנתיים פרצה באתיופיה בשנת 1974 המהפיכה נגד הקיסר היילסי. מבוכה רבה ואי ודאות שררו במדינה הגדולה הזו. במשך שנתיים "שוטטתי" בכפרים ובמדבריות. מעין מסע פרטי לביעור הבערות. נכון יותר יהיה לומר הנחלת הלשון העברית בקרב הילדים היהודים הרכים"¹⁹⁰.

¹⁸⁷ מאירי ואלעזר, שם, ע' 84-12

¹⁸⁸ חיים ביינסן, *דקירת הקומנדו*, שם, ע' 67

¹⁸⁹ יוסף זבדיה, *עדיף למות בגבורה*, שם, ע' 32

¹⁹⁰ מהרי ראובן, *פחד משתק*, שם, ע' 42

מסיפוריהם של אסירי ציון עולה כי רובם היו פעילים בקהילה חלקם לימדו בבתי ספר, אחרים היו מנהיגים בעלי מעמד בקהילה, הובילו ונרתמו בחינוך צעירים, לימוד עברית או סיועו לקבוצות יהודים לעלות לישראל דרך סודן תוך שימוש בידע, ניסיון או קשרים שהיו להם.

ג. עצמאות

"עד גיל תשע חייתי בחיק המשפחה. אבי החליט כי זה המועד לצרפני לתכנית פייטלוביץ, הנקראת על שמו של אחד מחלוצי החוקרים של יהדות אתיופיה, להישלח לישראל. מטרת התכנית- ללמד צעירי העדה מספר שנים בארץ כדי שישבו לארצם ללמד בה עברית ויהדות. הרב שמואל בארי יחד עם יונה בוגלה, מראשי הקהילה באתיופיה, הקימו בשנת 1954 פנימייה מיוחדת באסמרה. למעלה משלושים ילדים ונערים, מתוכם תשעה קייסים צורפו לפנימייה. כחניך בפנימייה אני מעיד כי התנאים בה היו קשים ביותר. לעיתים מוזמנות חסר לנו מזון...לאחר שמונה חודשי לימוד נבחרו תריסר ילדים ואני בתוכם לנסיעה לישראל. הפרידה ממהורים ושאר בני המשפחה לא הייתה קשה במיוחד, הייתי ילד כבן עשר. חשבתי לתומי כי מדובר בטיול נחמד לארץ חדשה ובעוד מספר ימים אשוב לחיק המשפחה"¹⁹¹.

"הדיבורים הפכו מהר מאוד למעשים: באחד הלילות התארגנו, חמישה צעירים יהודים, והחלטנו להגיע לארץ ישראל. את הדרך המדברית הקשה, כך ידענו, ניתן לעשות רק בחורף. בלי מים במדבריות, המסע הקשה נדון לכשלון חרוץ. המתנו לחורף. זה היה בשנת 1981. יצאנו לדרך מבלי לדעת את הכיוון. להזכירכם: אני הייתי בן 15 בלי כל ידע. לא פחדנו מאריות ונמרים. ידענו שאלוהים במרומים שומר עלינו ויציל אותנו"¹⁹².

מסיפוריהם של אסירי ציון עולה כי כולם היו עצמאיים מגיל צעיר, רובם בשל מעבר לעיר או כפר מרוחק מבית הוריהם במטרה לרכוש השכלה. ההתמודדות וההתבגרות הרחק ממשפחתם הראשונית מהווה נדבך משמעותי בעיצוב אישיותם וחוסנם של אסירי ציון. עדות לחוסן זה ניתן לראות בהתמודדותם במסגרת הפעילות למען יהודי אתיופיה ובשהותם בכלא האתיופי או הסודני בשל פעילותם הציונית.

ד. אירוע מכונן

"באסמרה פגשתי, לראשונה בחיי, את המנהיג האגדתי שלנו, יונה בוגלה. המנהיג הנערץ התבונן בי ארוכות ולאחר מכן שאל: "מי מכיר אותך פה?" הוא רצה ככל הנראה להיות בטוח שאכן אני נער יהודי

¹⁹¹ טדסה באיוך, ילדים בוכים בלילה, שם, ע' 50
¹⁹² נתן ונדום, מיכיתי לירייה, שם, ע' 74

שבא ללמוד יהדות. פרטתי בפניו את שמות קרובי המשפחה. הוא השתכנע אך הוסיף לתבוע תשובות: "ולא פחדת לעשות את כל הדרך הארוכה הזאת, לכאן לבד?" ואני נער נפחד למדי, עמדתי וגמגמתי בפני יונה בוגלה: "באתי ללמוד עברית ולנסוע לארץ ישראל. זה החלום שלי"... בשנת 1955, כשחלום ארץ ישראל היה עדיין מרוחק מאוד, אנו מתבשרים כי קבוצת בני נוער, ואני בתוכם, אכן עומדת לעשות דרכה לארץ ישראל, לכפר בתיה"¹⁹³.

"...בכיתי על מות אבי במשך שלושה ימים רצופים. לא יכולתי לעמוד בסבל על האבידה הקשה. אני חייב לעשות משהו עם עצמי. מה היה אבא רוצה שאעשה? חזרתי ושאלתי את עצמי. התשובה לא איחרה לבוא: ארגנתי קבוצה של 17 צעירים, אותם הצלחתי להבריח לסודן"¹⁹⁴.

אירוע כגון אובדן בן משפחה אהוב או אירוע משמעותי אחר, מהווים גורם מדרבן לתחושת שליחות שהובילה אנשים אלו לפעול, לסכן את חייהם וחיי יקיריהם. בסיפורים מוזכרים אובדן אב, אם, בעל, שהובילו לעשייה אקטיבית. אירועים נוספים המהווים זרז לפעילות הם: ביקור בישראל, מפגש עם אדם משמעותי מישראל או כזה שביקר בישראל. בנוסף, מפגש עם המציאות הקשה איתה התמודדו יהודים במחנות פליטים ותחושת חוסר אונים מאובדן קשר עם המשפחה הגרעינית, הובילו לפעילותם של צעירים אלו.

בסיכום סוגיות אלו בולטת התחושה המשותפת לכולם והיא שליחות וההבנה כי הם מסייעים ושותפים לדבר גדול ומשמעותי. בכל הראיונות והסיפורים עולה בעיקר דמותם של הפעילים האתיופיים ששימשו כאנשי הקשר והזרוע הביצועית של אנשי המוסד. צעירים אלו שחיונותם להצלחת העלייה הייתה קרדינאלית הם היו אחראים על זיהוי משפחות יהודיות, העברת כספים, תרופות ומידע על מקום ומועד פגישה ממנו יוטסו העולים. לאורך המסע עד לסודן, ראשי המשפחות הם שהובילו, יזמו, פתרו בעיות שהתעוררו. בסודן הדבר השתנה, הצעירים שהסתגלותם לאורח החיים מהירה יותר הם שלקחו את היוזמה, היו בקשרים עם אנשי המוסד ולמעשה החליפו במידה מסוימת את מקומם של ראשי המשפחות והמנהיגים הוותיקים שהיו אקטיביים יותר לאורך המסע.

לא אחת נשמעה ביקורת על תפקודם של הפעילים, חלק מהטענות היו כי הם העדיפו לסייע לבני משפחותיהם ולא פעם על חשבון משפחה אחרת שנזקקה יותר לסיוע או לתרופות. כמו כן התגלעו מדי פעם חילוקי דעות בינם לבין עצמם אשר יצרו מתיחות שהתלקחותה הייתה עלולה להוביל לחשיפתם, כליאתם

¹⁹³ חיים ביינסן, דקירת הקומנדו, שם, עמ' 66-67.
¹⁹⁴ יצחק מלקו, עין אחת בשביל המדינה, שם, ע' 14.

והתנכלות מצד חיילים סודנים לשוהים באותו מחנה פליטים. למרות הביקורת הרבה, רבים מבני הקהילה מכירים ומוקירים את פעילותם של צעירים אלו למען בני קהילתם.

”עבודתם ומסירותם של שליחי המוסד שפעלו בסודך ללא לאות להצלת יהודים שאינם דוברים את שפתם ואף לא נראים כמוהם היא מרגשת ומרוממת בכל מובן ואולם פעילותם של אנשי מוסד אלו התאפשרה הודות למאות ואלפי צעירים יוצאי אתיופיה שלקחו חלק פעיל וסייעו לאנשי המוסד תוך חירוף נפשם וסיכון מתמיד להיתפס על-ידי שלטונות סודך להיכלא במקרה הטוב כשרוב הסיכויים היו להיהרג. צעירים אלו לא למדו בשום קורס את רזי מקצוע הסוכן הסמוי והיו במעמד שברירי של פליט כך שחייהם היו שווים כקליפת השום. רבים לא ידעו קרוא וכתוב לא עברו הכשרה או ידע כיצד להתמודד במצב של תחקור שבי ושהייה בכלא, חסרו להם גם האמצעים הכספיים וגיבוי של מדינה במידה ויכלאו. למרות זאת הסתכנו צעירים אלה והכול בכדי לסייע לבני קהילתם השוהים במצוקה”¹⁹⁵.

פעילות יהודי אתיופיה בישראל –

התאחדות יהודי אתיופיה בישראל

במקביל לפעילות הועד למען יהודי אתיופיה, התארגנו מאות מיהודי אתיופיה שעלו זה מכבר לישראל והקימו את ארגון ”התאחדות יהודי אתיופיה” שהחל לפעול בשנת 1974. ארגון זה פעל בעיקר לצורך גיוס תמיכה בארץ ובחו”ל במטרה להפעיל לחץ על מדינת ישראל ולגרום לה למלא את חובתה, קרי עליית יהודי אתיופיה ארצה. שנים רבות הונחו פעילי ההתאחדות על ידי גורמים ממשלתיים, שלא לפנות לתקשורת מחשש שפעילות מעין זו תפגע בניסיונות להציל את יהודי אתיופיה. פעילותם העמיקה בשלהי שנות השבעים זאת לאור החרפת מצבם של יהודי אתיופיה ולאחר שהתאכזבו מהבטחות המוסדות כי נושא העלאת יקיריהם ובני הקהילה בטיפול. הם יצאו למאבק שכלל ראשית, תכתובות עם גורמים ממשלתיים, חברי כנסת ועוד שעיקרן היה בדבר צורך השעה בעליית יהודי אתיופיה. מאבקם החרף בדמות הפגנות נגד הממשלה ובדרישה פומבית וקול זעקה למילוי חובת המדינה להעלות את יהודי אתיופיה.

¹⁹⁵ מתוך ראיון דוד יאסו

ביום רביעי ביוני שנת 1978 כתב מר אברהם ירדאי, יו"ר התאחדות יהודי אתיופיה מכתב לחברי הכנסת בו הוא פונה לעזרה להצלת יהודי אתיופיה הסובלים תחת שלטון המהפכה באתיופיה¹⁹⁶. בחמישי בספטמבר שנת 1978 פונים חברי ההתאחדות ישירות ליגאל ידן, שהיה לסגן ראש הממשלה, בבקשה שיפעל להצלת יהודי אתיופיה שכן מצבם הולך ומחמיר¹⁹⁷. ב-14 דצמבר 1978 במכתב לראש הממשלה מר מנחם בגין, שוטחים ראשי התאחדות יהודי אתיופיה את סבלם של יהודי אתיופיה ואת אי העשייה של מדינת ישראל למען הצלתם במשך 4 שנים מאז החלת חוק השבות על יהודי אתיופיה. הכותבים מציינים: "לאחרונה חלה החרפה בביטחונם האישי של היהודים באתיופיה וכי מעשי ההתנכלות אליהם גוברים. מצב זה הוביל כ-7000 איש לעקור ממקום מגוריהם בתקווה להימלט מהתנכלויות, ממעשי שוד, אונס ואף מעשי רצח. יש חשש לחייהם של הפליטים ונדרשת פעילות אקטיבית להצלתם"¹⁹⁸. הכותבים מציינים כי מצבם של יהודי אתיופיה ידוע לגורמים ממשלתיים, ובפרט במשרד ראש הממשלה, לשכת נשיא המדינה, משרד החוץ, ועדת העלייה והקליטה בכנסת והסוכנות היהודית. במכתבם הם טוענים כי במשך השנים נדרשו על-ידי הדרגים הבכירים במדינת ישראל לשמור על שקט בטענה שלא יזיקו למאמצים הנעשים להעלאתם ואולם בימים קשים אלו הם חשים כי הם לא יכולים להמשיך ולשתוק נוכח מצוקתם הגוברת של אחיהם ושתיקתה של המדינה. לנוכח הסכנה הקיומית לבני משפחותיהם ולקהילה היהודית באתיופיה הם מצהירים כי בכוונתם לפעול להשמעת קולם ופרסום מצוקות אחיהם.¹⁹⁹

הארגונים שפעלו למען יהודי אתיופיה בין אם היו אלו ארגונים שהוקמו על-ידי עולים מאתיופיה ובין אם ארגונים שהוקמו על-ידי תומכי העדה, השתמשו בלית ברירה בנושא המצוקה של יהודי אתיופיה בכדי להעלות את הנושא על סדר היום הציבורי ובכדי לקדם את הנושא בפני מקבלי ההחלטות. זאת לאור העובדה, שיהדותם לבדה לא הספיקה בכדי שהמדינה תפעל להעלאתם ארצה. הדגשת מרכיב המצוקה כמניע עיקרי להעלאתם של יהודי אתיופיה היווה בסיס לתפיסה שבה נקטה המדינה כאשר החלה במבצעים השונים להעלאת יהודי אתיופיה. לפי תפיסה זו, נחשבה עליית יהודי אתיופיה כעליית מצוקה שללא עזרת מדינת ישראל סופה היה כליון. הדגשת היתר של המצוקה הכלכלית והקיומית של יהודי אתיופיה, על ידי המדינה, פעילי עלייה ישראלים, גורמי תקשורת ועוד, קיבעה את מעמדה של הקהילה כקהילה חלשה הנזקקת לסיוע. אמירה זו אין בה כדי להתעלם מהעובדה שיהודי אתיופיה עלו ממדינת עולם שלישי שבה הייתה מצוקה כלכלית וקיומית. לא זו בלבד שהמדינה החזיקה בתפיסה מעין זו, אלא

¹⁹⁶ מכתבו של אברהם ירדאי, יו"ר התאחדות יהודי אתיופיה ליגאל ידן, סגן ראש הממשלה מיום 4 יוני 1978, בתוך א-

מ8199/3מ.

¹⁹⁷ מכתב מחברי התאחדות יהודי אתיופיה לסגן ראש הממשלה יגאל ידן מיום 5 בספטמבר 1978, בתוך א- מ8199 / 3מ

¹⁹⁸ מכתב התאחדות יהודי אתיופיה לראש הממשלה מנחם בגין, מיום 14 דצמבר 1978, בתוך גנזך המדינה ג-8451/4

¹⁹⁹ שם.

שגם בציבוריות הישראלית השתרשה הדעה כי מדובר בעליית מצוקה עד כדי כך שהפכה לדעה הרווחת ביחס לקהילה האתיופית בישראל. תפיסה זו באה בראש ובראשונה על חשבון העובדה הפשוטה כי מדובר בקהילה יהודית בעלת זכות עלייה ארצה ככל שאר התפוצות היהודיות בעולם וזאת על פי חוק השבות. שנית, תפיסה זו העלימה את הפן האקטיבי והרצוני של יהודי אתיופיה באשר לכמיהה שלהם לעלייה ארצה ממניעים של שיבת ציון. בתוך כך נדחקו וכמעט נעלמו כל פרטי סיפור העלייה של קהילה זו.

סיכום

החלום והכמיהה לשוב לציון היוו חלק משמעותי בחייהם של יהודי אתיופיה. הסיפורים אודות "ירוסלם" היו מושמעים בכל הזדמנות והיוו חלק מהחינוך שהעניקו הורים לילדיהם. המפגש של יהודי אתיופיה עם יהודים מאירופה וישראל, פעילות הסוכנות היהודית בשנות החמישים ושובם של צעירים אתיופים שהתחנכו במזכרת בתיה, הפכו את הכמיהה הדתית והחלום לשוב לציון לבר השגה ומימוש. פעילים מקרב יהודי אתיופיה היוו כוח מניע בסיפור עלייתם של יהודי אתיופיה. יונה בוגלה היווה במובנים רבים את "קולה" של קהילת יהודי אתיופיה. עמידתו בחזית הקהילה ופעילותו מול ארגונים יהודיים ומול הממסד הישראלי תרמו רבות לשיפור מצבה של קהילת יהודי אתיופיה בייחוד בתחום החינוך. חליפת המכתבים והקשר האישי של בוגלה עם מנהיגים בעולם היהודי ובמדינת ישראל היוו מקור מידע משמעותי לפעילותם של ארגונים ויחידים בישראל ובעולם למען יהודי אתיופיה. פרדה אקלום היווה גורם השראה לפעילות המוסד, כאשר עבר את הגבול מאתיופיה לסודן בניסיון הימלטות מרדיפת השלטונות האתיופים על פעילותו הציונית- העלאת יהודים מאתיופיה לישראל שהייתה בלתי חוקית. פרדה גויס למוסד והיווה הגורם המתווך בין יהודים שהגיעו לסודן לבין אנשי המוסד שהיו אחראים להעלאתם לישראל. הצלחת משפחתו לעלות לישראל דרך סודן היוותה גורם מניע ליהודים מאזור טיגראיי ובעקבותיהם ליהודים מאזורים אחרים, להתחיל את המסע לעבר סודן במטרה להגיע לישראל.

התאחדות ועד עולי אתיופיה בישראל היוותה גורם מניע ומדרבן למען עלייתם של יהודי אתיופיה לישראל. פעילותה החלה בשנת 1974 כאשר נואשו מהבטחות ממשלות ישראל השונות לפעול לעלייתם של יהודי אתיופיה ארצה. הזעקה שהשמיעו בשם אחיהם הסובלים באתיופיה ובמחנות הפליטים בסודן יחד עם מאמצים של ארגונים אחרים בארץ ובחו"ל, הפעילו לחץ על ממשלת ישראל לפעול למען עלייתם של יהודי אתיופיה. צעירי הקהילה היוו את הכוח המניע והמדרבן ליציאתם של יהודי אתיופיה למסע לעבר סודן ומשם לישראל. הצלחתם של חלק מצעירי הקהילה להגיע לסודן ומשם לישראל היוו גורם השראה

לצעירים אחרים וכך החלה תנועה של יהודים לעבר סודן. בתחילה רובם היו צעירים ואולם עם הזמן הצטרפו גם משפחות למסע לעבר סודן. רבים מצעירי הקהילה שהגיעו קודם להגעת משפחות לסודן והסתגלו לחיים שם הפכו לגורם משמעותי בהשרדותם של יהודי אתיופיה במחנות הפליטים בסודן ולעלייתם ארצה. צעירים אלו היוו גורם מקשר בין הקהילה לבין אנשי המוסד שפעלו בסודן. הם עזרו בהברחת היהודים מגבול אתיופיה לסודן, זיהו את המשפחות היהודיות בסודן, חילקו כסף ותרופות ויידעו את הקהילה אודות מקומות המפגש הסודיים שמשם עלו ארצה אם דרך הים ואם באמצעות מטוסים. צעירים אלו פעלו למען קהילתם למרות שהיו מודעים לעובדה שהם עלולים להיעצר ואפילו להיהרג באם פעילותם תיחשף לשלטונות האתיופים או הסודניים. לולא הירתמותם של צעירים אלו ספק אם אנשי המוסד שפעילותם ראויה להערכה רבה היו מצליחים במשימתם, שעיקרה היה הוצאת היהודים מסודן לישראל.

פרק זה, קרי פעילותם של יהודי אתיופיה למען עצמם בכל הקשור לעליה לארץ ישראל, אינו זוכה להתייחסות משמעותית בספרי ההיסטוריה ובספריה הרשמיים של מדינת ישראל. פעילותם של יונה בוגלה, פרדה אקלום, חברי התאחדות עולי אתיופיה בישראל וצעירי הקהילה, נעדר מהסיפור הרשמי. הדרת פרק זה של יהודי אתיופיה מההיסטוריה של עם ישראל יש בה משום גרימת עוול למהלך ההיסטוריה עצמו ובטח לאלו שפעלו והנהיגו את קהילתם לאורך השנים ועד להגעתם לישראל. לעובדה זו קיימות השלכות רבות מעבר להשלכות האובייקטיביות של הצגת ההיסטוריה. הדגשת חלק אחד של סיפור העלייה שבו המדינה הייתה אקטיבית יוצרת מציאות שבה עליית יהודי אתיופיה נתפסת כעליית מצוקה שהצליחה לעלות ארצה בסיועה הבלעדי של מדינת ישראל. עובדה זו לא רק שאיננה נכונה, אלא שהיא גם קיבעה את תדמיתם של יהודי אתיופיה בישראל כקבוצה מצוקה חלשה, היות שהציבור הישראלי לא נחשפה לחלק הלא מסופר של סיפור העלייה שמציג תמונה אחרת. בכך למעשה נגרם נזק ליכולת של הציבור הישראלי וממשלותיו להכיל ולקלוט את יהודי אתיופיה בארץ כשווים בין שווים.

דבר נוסף, נגרם נזק גדול מאוד לקהילת יהודי אתיופיה, באותה מידה שנעדר מפרקי ההיסטוריה של מדינת ישראל, החל להיעלם גם בקרב הקהילה עצמה ובעיקר בקרב הדור הצעיר שהתחנך במוסדות החינוך של המדינה. הסיפור ברובו אינו מועבר מדור ההורים לדור הילדים וזאת מכמה סיבות. פערי שפה הקיימים בין דור ההורים לדור הילדים מונעים את העברת הסיפור במסורת שבעל פה. זאת ועוד, רבים מהעולים הדחיקו את סיפור העלייה בשל קושי להתמודד איתו. העובדה שהסיפור לא היה נפוץ בציבוריות הישראלית תרמה להדחקה זו שהתעצמה במהלך השנים. לסיכום פרק זה חשוב להדגיש כי מאבקה של

קהילת יהודי אתיופיה לעלות ארצה מרגע הקמת המדינה הינו יחיד במינו שכן ככל הידוע לא נאלצה אף קהילה להיאבק על זכותה לעלות ארצה מרגע החלת חוק השבות. קהילת יהודי לא רק שנלחמה על זכות זו והביא למימוש חלומה אלא שמקומה בתהליך העלייה נפקד מהסיפור הכללי. את תהליך עלייה זה שהתקיים עשרות בשנים, מטיבים לתאר העולים עצמם כפי שעולה משורה של ראיונות שנערכו לצורך עבודה זו ויבואו לידי ביטוי בפרק הבא. כמו כן הפרק הבא יציג סיפורים של עולים מאתיופיה כפי שנכתבו או סופרו בספרות העוסקת בסיפור עלייתם של יהודי אתיופיה.

פרק רביעי - סיפור העלייה מתוך ראיונות וסיפורים אישיים

הקדמה

בחלק זה של העבודה אתיחס לסיפור העלייה כפי שמתואר על-ידי העולים. בעבודה זו בצעתי עשרה ראיונות עומק שמטרתם להשמיע את "קולם" של יהודי אתיופיה ולהבין את משמעותו של סיפור העלייה עבורם כחלק מרכזי בעקרונות המחקר הנרטיבי. בנוסף עשיתי שימוש בפרק זה גם בסיפורים שנכתבו על-ידי בני הקהילה בשנים הסמוכות לעלייתם ארצה, על מנת לקבל קשת רחבה יותר של סיפורים על ציר הזמן. טווח הגילאים של המרואיינים כיום נע בין סוף שנות השלושים עד לתחילת שנות החמישים לחייהם. הבחירה בטווח גילאים זה נבעה מהעובדה שמדובר בחתך אוכלוסייה שחוה בחלקו העיקרי את מסע העלייה ובחלקו את הפעילות רבת השנים שקדמה למסע. דרך חתך אוכלוסייה זה אני סבורה כי ניתן להתחקות אחר התהליכים ההיסטוריים שנחקרו במהלך השנים מהסיפור הכללי. ככלל בחרתי להציג את נושא העבודה ולאפשר למרואיין לגולל את סיפור חייו וזאת כדי לבחון ולהבין את מקומו של סיפור העלייה בחייו של המרואיין דרך הנושאים שבחר לספר או להדיר מסיפורו. צירוף הראיונות וחילוץ מוטיבים מרכזיים יסייעו לי בהמשך לזהות את מקומו וחשיבותו של סיפור העלייה בקרב הקהילה האתיופית. בדרך זו אוכל לקבוע ולתת מענה להשערה שהצגתי בתחילת העבודה כי סיפור העלייה הוא אירוע מכונן בעבור קהילת יוצאי אתיופיה.

את המרואיינים בחרתי בצורה אקראית ובלבד שגילם היה מעל שבע שנים בעת התרחשות המסע וזאת מהסיבות שפרטתי לעיל. הקפדתי שיהיה ייצוג הולם לנשים ולכן ארבעה מתוך המרואיינים הן נשים. היה קושי מסוים להגיע לנשים שהסכימו לחשוף בפניי את סיפורן, ייתכן והיה זה משום חוויות קשות שעברו ואשר לא היו מעוניינות לחשוף אותן. ארבעה מתוך המרואיינים למדו בבתי ספר באתיופיה לפחות מספר שנים. רובם הגיעו בגיל צעיר ולכן הצליחו להשתלב במוסדות החינוך בארץ בין אם תיכוניים ובין אם במוסדות להשכלה גבוהה כך ששישה מתוך המרואיינים למדו במכללות שונות בארץ. המרואיינים ללא יוצא מן הכלל עובדים במקומות עבודה שונים. ביחס לאוכלוסייה האתיופית בארץ הם מהווים מעמד בנוני ומעלה שכן כולם יודעים קרוא וכתוב, למדו במוסדות להשכלה גבוהה בארץ ועובדים במקומות עבודה יציבים. אולם ביחס לאוכלוסייה הכללית הם מהווים מעמד בינוני נמוך. רובם שיתפו פעולה והראו נכונות רבה לספר ולשתף את אשר חוו במסע מאתיופיה דרך סודן לישראל (למעט מרואיין אחד שחש חוסר נוחות ולכן גם קיצר בתיאוריו וטען כי אינו זוכר).

ראיון פתוח כשיטת עבודה מחקרית

סיפור העלייה של המרואיינים נחשף באמצעות ראיונות עומק, שבמהלכם הייתה שאלת פתיחה מובנית וקבועה לכל המרואיינים ללא התערבות מצידי. היו מספר ראיונות בהם נדרשה התערבותי שכן המרואיינים התקשו להתחיל בסיפורם ולכן בקשו את עזרתי בהכוונתם ובמיקודם. הבחירה שלא לקטוע את הראיון נבעה מהרצון לאפשר למרואיין לספר את הסיפור ברצף ודרך האירועים שהמספר בוחר לספר או לאו, ניתן יהיה להבין את המשמעות שמייחס המרואיין לחלקים השונים בסיפור. בהמשך נותבו המרואיינים באמצעות שאלות שנוסחו, בין אם בנושאים שהיה חשוב לי להתמקד בהם בכדי להבין את מהלך המסע ובין אם בהצגת שאלות שמטרתן להבין את מרכזיות המסע בחייהם. רוב הראיונות נערכו בפגישה אחת והתקיימו בבתיים של המרואיינים.

מהלך הראיון

שיטת הראיון כללה שני שלבים: שלב ראשון, פתיחת הראיון שבו התבקשו המרואיינים לספר את סיפור חייהם תוך התייחסות למסע עלייתם ארצה, זאת לאחר שהצגתי את המטרה הכללית של המחקר: הנרטיבים השונים של סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה לישראל והנכחת סיפור העלייה כפי שמסופר מפי העולים. בשלב השני לאחר עיון בתוכן הדברים שעלו מסיפור החיים נשאלו המרואיינים מספר שאלות שנועדו לעמוד על נקודות קריטיות בסיפור החיים כמו זיכרון ילדות מוקדם, מניעים לעלייה, זיכרונות משמעותיים במהלך המסע, נקודות מפנה במהלך המסע, זיכרון השהות בסודן וכן נושאים שמצאתי כי הם בעיתיים או בלתי מושמעים. ניתוח הראיונות מבוסס על חומר הראיונות ועל רישום הערות פרשניות במהלך העבודה.

שיטת העבודה

אופי הניתוח הפרשני שבו בחרתי יהיה מורכב משתי רמות שונות. ברמה הראשונה הפרשנות תתמקד בכל סיפור כשלעצמו מתוך כוונה להבינו על מנת שאוכל לאתר את התמות המרכזיות האופייניות שעולות מתוך כל סיפור. הרמה השנייה תכלול ניתוח של כלל הסיפורים על-פי התמות המרכזיות האופייניות שחזרו על עצמן בסיפורים השונים. הסיפורים נותחו בהקשר החברתי-תרבותי של המרואיינים כיום, מתוך הנחה הקיימת במחקר הנרטיבי שהסיפורים אינם מושמעים בחלל ריק ויש חשיבות רבה להקשר בו הם מסופרים. משכך הניתוח בוצע תוך התייחסות למעמדם הנוכחי של המרואיינים, למידת חשיפתם לפוליטיקה הפנים קהילתית ולצורך לספר את סיפורם לנוכח מצבה של קהילת יהודי אתיופיה היום. המרואיינים שחלקם פעילים בקרב הקהילה ומודעים לחשיבות הנכחת הסיפור, התייחסו בעצמם לנקודות

החוסן, היוזמה והפעילות של העולים. אחרים סיפור כפי שהם זוכרים ואולם גם הם מיעטו להשמיע דברי בקורת על עצמם או על בני משפחתם בהתייחסות לתקופת המסע ולרוב התייחסו בצורה חיובית להתנהלותם או להתנהלות בני משפחתם. היו פעמים ששאלתי בצורה מפורשת האם היו דמויות בולטות במהלך המסע? האם זכורה להם הנהגה פעילה? התארגנות יזומה? וזאת בהמטרה לחשוף את הנקודות המשמעותיות במהלך המסע והשהות בסודן כפי שעולה מהראיונות. הבנת הפרקטיקה של המסע כמו גם בחינת הנושאים אליהם התייחסו מרבית המראיינים יש בכוחה להבין את משמעותו של המסע בעבור העולים ומאפשרת הצצה לתפיסתם של העולים את עצמם דרך סיפורם. בעבודה זו בחרתי להתייחס לסיפור העלייה על-פי סדר כרונולוגי של המסע ולשזור ציטוטים או קטעים מתוך הראיונות, תוך התייחסות לנושאים שחזרו על עצמם והיוו אבני דרך בכל הראיונות אותם ביצתי. הראיונות לא יוצגו במלואם וכסדרם, אלא הם יופיעו תחת הקריטריונים והמוטיבים המופיעים ברוב הסיפורים ושדרכם בחרתי לנתח את סיפורי העלייה.

סיפורים אישיים

חלום "ירוסלם" – שיבת ציון

"במהלך כל הגלות הזו הקפדנו לשמור על יהדותנו. זקני העדה והקייסים היטיבו להרצות לנו על שבת וחג, ודאגו שנשמור על המידות שבתורה. על כולם חלה חובת השמירה ולא היה פילוג של דתיים וחילוניים. זו פשוט הייתה דרך חיים. אחד הדברים שהקייסים הקפידו לשנן לנו היה שיום יבוא ונגיע לירושלים הקדושה ועלינו להיות מוכנים ליום הזה. וכך קיומה של ירושלים הלך ונהיה יותר מוחשי, ואנשים התחילו להבין שזה לא רק באגדות אלא אכן היום הזה הולך וקרוב"²⁰⁰.

"שמי גסטה גטהון. נולדתי בשנת 1928 לפי התאריך האתיופי. מאז שנולדתי ובעוד היותי קטון שמעתי מפי הוריי את רצונם הרב לעלות לארץ ישראל- לירושלים. כאשר התבגרתי גם אני התפללתי ורציתי מאוד לעלות לירושלים. גם בבית הכנסת שם הקייסים (הרבנים של העדה שלנו) וכל האנשים התפללו להגיע לירושלים. אלוהים שמע את תפילתנו, עורר את כולם לצאת לדרך. לאחר מכן שמענו שמועה שנפוצה בכל היישובים היהודיים שהדרך לסודן פתוחה ואנו יכולים להתחיל במסענו לירושלים"²⁰¹.

²⁰⁰ גדי מלקו, בתוך ארנון אוחנה יובל, (עורך), הגדת יציאת אתיופיה, משרד הביטחון: ישראל, 2005. ע' 146.

²⁰¹ גסטה גטהון, הגדת יציאת אתיופיה, ע' 135.

”מאז שאני זוכר את עצמי שמעתי רק על העיר ירושלים, לא הייתה משמעות לארץ ישראל אלא לירושלים. אותם אנשים שעברו את המסע לירושלים שואלים את עצמם האם הם חלק מירושלים שלמענה התאמצו כל כך ואיבדו רבים ויקרים. יש פער בין הכמיהה לבין המציאות”²⁰².

”כמעט כל הורה היה מספר על ירושלים. כל ארץ-ישראל היא ירושלים. הם היו מספרים לנו שאנחנו נמצאים כרגע בארץ זרה, זו לא ארץ שלנו ויבוא יום שאנחנו נחזור לירושלים...ובירושלים, שם לא צריך לחרוש ולעבוד קשה, שם אפשר לקבל יבול פי כמה מאשר באתיופיה, כי שם ברכת אלוהים על האדם ועל הארץ. שם לא צריך לגדל ירקות, שם אם אתה רוצה דבש אתה הולך לנהר הדבש ואם אתה זקוק לחלב לא צריך לגדל פרה, הולכים לנהר החלב. שם לחם אחד מספיק למשפחה שלמה שאינה מסוגלת לגמור אותו כי ברכת אלוהים עליה... כילד, רציתי להגיע כמה שיותר מהר לירושלים. הקייסים תמיד אמרו: עוד מעט נגיע. או להבדיל, אחרי לוויה, בסיום כל תפילה מוזכרת ירושלים... בשנה הבאה בירושלים...”²⁰³.

”היו לנו חיים טובים באתיופיה. לא היה חסר לנו שום דבר, היו יחסים טובים עם השכנים הנוצרים. היה לנו אדמה, התפרנסנו בכבוד. לא עלינו כי חשבנו שבישראל אנחנו נתעשר או שנשפר את איכות החיים שלנו. לא ידענו מה יש בישראל, מה שהניע אותנו זה חלום רב שנים להגיע לירושלים ושהנה יש הזדמנות לממש אותי”²⁰⁴.

”מאחר והמשפחה שלי כבר הייתה בארץ הייתה לי כמיהה להגיע אליהם. וסבי שחזר מארץ הקודש סיפר לנו על ירושלים ועל ארץ הקודש והבנתי שירושלים זה עיר בישראל ולא כל ישראל כפי שחשבתי בתחילה”²⁰⁵.

”היה חלום שלנו, יהודי אתיופיה חלמו להגיע לארץ ישראל. יהודים שמעו על הקשיים ושיש רבים שלא שרדו אבל הייתה אמונה. אני לא חושב שאף אחד היה עושה את מה שעשינו כדי לעלות ולזכות ולראות את ירושלים. בחרנו ללכת לירושלים למרות הסכנות והאיסורים כי האמונה היא שדרבנה... זאת הקהילה היחידה שלא חיפשה עושר, אנחנו בחרנו. היה לנו טוב בכפר, היו אדמות והתפרנסנו בכבוד מחקלאות, ובכפר שלנו (אוזזאובה) גם היו משכילים רבים כי היה שם בית ספר שאחר כך עבר לאמבובר”²⁰⁶.

²⁰² מתוך ראיון דוד י.

²⁰³ יעקב אליאס, בתוך קמון עזריאל (עורך), הגשר הראשון: עדותם של חניכים יהודים יוצאי אתיופיה מכפר בתיה 1955-1995, יד טבנקין: ישראל, 1996. ע' 9.

²⁰⁴ מתוך ראיון סמדר פ.

²⁰⁵ מתוך ראיון תמיר א.

²⁰⁶ מתוך ראיון יצחק א.

"היה לי חזון אז הייתי בן 17 והיו שמעות והמשפחה שלי תמיד כולם דיברו על ירושלים. משמעות ירושלים עבורי היא סמל ליהדות באתיופיה, לא ידעתי מה זה ירושלים בדיוק, עיר שאין כמותה יפה והיא בגובה כמו שאלוהים רצה. מרגש אותי עד היום שאני מגיע אליה...היינו חקלאים, היו שמעות שהולכים לירושלים דרך סודן, השמועה הגיעה דרך היהודים בטגראיי, דרך סוחרים שהגיעו לעיר גונדר. מכאן התחיל המידע"²⁰⁷.

ירושלים היוותה מושא כיסופים וערגה ליהודי אתיופיה. נושאים כמו גאולה ושיבה לציון העסיקו את בני הקהילה והיו שזורים ומוטמעים עמוק באורח חייהם. נושא זה ייחד את יהודי אתיופיה משאר האזרחים באתיופיה, שכן נאמנותם של יהודי אתיופיה הייתה בראש ובראשונה לדתם, והערגה והרצון לשוב לציון היוו ביטוי לנאמנות זו. בנוסף חלום השיבה מגלות אתיופיה לירושלים סייע למנהיגים הדתיים ללכד את הקהילה, למנוע התבוללות ולנטוע בלבבות האנשים תקווה לגאולה גשמית ורוחנית. לאורך השנים ירושלים הייתה בגדר חלום בלתי מושג, סמל לדבר נשגב שכמהים לו אבל מודעים לעובדה שהאפשרות למימוש קלושה. למרות זאת, חלום זה היה למוטיב המרכזי בחייהם של יהודי אתיופיה. מתוך הסיפורים המובאים לעיל עולה, כי נושא זה היה כה מושרש ועמוק בקרב יהודי אתיופיה עד שקריאה פשוטה: "הדרך לירושלים פתוחה דרך סודן" הציתה את דמיונם של צעירים שהחלו עוזבים את בתיהם תוך סיכון עצמי. זוהי תקופה של הפיכות צבאיות באתיופיה, יציאה מגבולות אתיופיה ללא אישור נחשבה לבגידה שהעונש עליה במקרה הטוב היה מעצר ובמקרים רבים הוצאה להורג. נוסף היה חשש להיתקלות בשודדים, חיילים או מורדים אתיופים שכל מפגש שכזה טמן בחובו סכנת חיים. למרות הסכנות בחרו צעירים אלו ובעקבותיהם משפחות ורבים מבני הקהילה לקחת סיכון ולצאת למסע מתוך תקווה ואמונה שבסופו יגיעו לירושלים שם ברכת אלוהים על האדם ועל הארץ. בראיונות ובסיפורים שנכתבו עולה כי הייתה בשלות רבה בקרב יהודי אתיופיה ונדרש רק זרז כדי לממש חלום שיבת ציון. כאשר נודע ליהודים כי ישנה אפשרות של עלייה ויש כאלו שהצליחו בכך החלה נהירה לעבר סודן.

היציאה למסע לעבר סודן לוותה בהכנה והתארגנות שכללה מציאת מדריך שיוביל אל הגבול, מכירת רכוש בסתר כדי שהשכנים הנוצרים לא ידווחו לשלטונות, החלטה על מועד יציאה תוך התחשבות במזג האוויר ויידוע קרובי משפחה על מועד יציאה בכדי שיתכוננו באם הם רוצים להצטרף או להיפרד. המעבר מירושלים כרעיון אידילי ונשגב לירושלים כמקום ממשי שניתן להגיע אליו הוא במובנים מסוימים חד ובלתי נתפס ואולם לעניות דעתי מוכיח כי קהילה זו הפנימה בצורה יסודית ומעמיקה את רעיון שיבת ציון ומשום כך הדרך למימוש הרעיון היה קצר.

²⁰⁷ מתוך ראיון פרדה ג.

פרקטיקה של היציאה למסע

הידיעה בדבר האפשרות לעלות לישראל דרך סודן עברה בין יהודי אתיופיה מפה לאוזן. יהודים שהצליחו להגיע לסודן ומשם לעלות לישראל, כתבו לקרוביהם שנשארו באתיופיה וסיפרו להם על הצלחתם לעלות לישראל. בנוסף, היו גם צעירים שהצליחו להגיע לסודן וחזרו בעצמם או שלחו שליחים לקרוביהם שנשארו באתיופיה כדי שידרבו אותם להתחיל את המסע לעבר סודן כשתכליתו היא עלייה לארץ ישראל. שתי עובדות אלו היוו זרז לרבים להתארגן ולצאת למסע.

"סבי עלה לארץ בשנת 1977 התגורר באשדוד עם אישתו וחלק מילדיו שעלו עמו. לאחר תקופה מסוימת חזר לאתיופיה לקחת את אמו הישישה לישראל. סבי החליט לקחת את אחי ואותי אז הינו בני 7 ו-9 עמו לכיוון ארץ ישראל. ההחלטה הייתה כרוכה בחשש של סבי שאבי לא יעלה ולכן הוא לקח אותנו כדי שזה ישפיע על אבי לעלות גם הוא. הלכנו ברגל כמה שבועות הדרך הייתה ארוכה ומפרכת היינו קבוצה של כ-60 נפש בעיקר משפחה המורחבת והיו 2 מורי דרך. זכור לי שילד של קרובת משפחה שלי מת מעקיצת עקרב בדרך. בדרך זכורה לי ששטפתי את רגליי במים ונעל אחת נפלה ונעלמה לי וכל הדרך החלפתי את הנעל שנותרה לי בין רגל ימין לרגל שמאל. לקראת הסוף גם הנעל היחידה שלי נקרעה וזרקתי אותה"²⁰⁸.

"פרדה אקלום שהיה מורה באזור זה (טיגראי) ובגונדר עיר מחוז, היה קרוב משפחה שלי והגיעה שמועה לכפר שהוא הצליח להגיע לארץ ישראל דרך סודאן. שמועה זו הגיעה ליהודים רבים בכפר הולדתי ואבי החליט שהגיעה העת לצעוד לעבר ירושלים. אני לא האמנתי שנצליח לעשות זאת, זוהי תקופה בה יש מרידות באתיופיה ומורדים רבים הסתובבו בדרכים. בני משפחתי פנו למורדים ששלטו באזור מגוריהם וביקשו את אישורם להחליף את אדמותיהם בתמורה לקרקע חלופית באזור וולקייט. (החלפת הקרקע הייתה סיבה מספיק טובה לנדידה המתוכננת) מצוידים באישור מהמורדים החלו את המסע"²⁰⁹.

"אבי שהיה חייל באותה התקופה לא הצטרף אלינו. שלחנו לו מכתב ורמזנו לו שאנחנו עוזבים לירושלים. הצטרפנו למשפחה של אבי ויצאנו אני, אימי ושתי אחיותיי. אני זוכרת איך האנשים שבאו להצטרף למסע התרגשו, בכו ונפרדו ממשפחה שנשארו באתיופיה. יצאנו בחשכה, כי פחדנו שהשכנים יראו אותנו ויגלו לשלטונות"²¹⁰.

²⁰⁸ מתוך ראיון תמיר א.

²⁰⁹ מתוך ראיון דוד י.

²¹⁰ מתוך ראיון דינה ג.

"יצאנו כי אבא החליט, האחים הגדולים שלי עזבו את אתיופיה וגם אחי יאיר רצה לעזוב, אבי חשש שהמשפחה תתפרק ולכן החליט שגם אנחנו נעזוב. ידענו שהדרך לישראל דרך סודן פתוחה כי הרבה מאזור טגראיי עזבו החל משנת 1972 שני אחים שלי היו בארץ משנת 1977, היו גם אחרים שהצליחו להגיע לסודן וחזרו לאתיופיה כדי לקחת את המשפחה שלהם והידיעה על כך גרמה לאבא לקחת שני מורי דרך שהוא הכיר ודיבר איתם, מתי כדאי לעלות? באיזה דרכים ללכת? איזה עונה עדיפה? כי יש ימים חמים ויש חשש שלא יהיה מים אז עדיף היה לצאת למסע בסתיו כי יש יותר מים והימים פחות חמים"²¹¹.

"אימא שלי הייתה בהריון והיו לה עוד 3 ילדים קטנים. והקושי שלה רק עכשיו אני מבינה אותו. להיות שם עם שלושה ילדים קטנים, עם כל המחלות וכל הקשיים שהיו בדרך, בלי יותר מידי עזרה זה ממש קשה. אני מניחה שאימא שלי דאגה מאוד שמא יקרה לנו משהו. אנחנו כילדים היינו פחות מודעים לקשיים ולסבל ולמה שקורה סביבנו. הרבה פעמים אני לא מבינה איך הם הצליחו לעשות את זה. ללכת ככה אל הלא נודע"²¹².

"משפחתי פנתה למורדים ששלטו באזור מגוריהם וביקשו את אישורם להחליף את אדמותיהם בתמורה לקרקע חלופית באזור וולקייט. מצוידים באישור המורדים החלו את המסע אחרי שלושה ימי הליכה חיכו לקרוב משפחה, הם התאחדו בוולקייט ושם המתינו כשלושה שבועות וזאת במסווה של חיפוש אחר אדמה חלופית. בזמן ההמתנה חיפשו מורה דרך שיוביל אותם לעבר סודן, ברגע שמצאו מורה דרך ברחו מוולקייט לאזור סודן. מורה הדרך הוביל אותם עד ליישוב הנקרא מורה הגובל בסודן, המסע ארך שלושה ימים. את המסע לעבר סודן החלו עשרים ואחת איש, חמורים וסוס. הדרך הייתה קשה ביום הם נחו ובלילה התקדמו מחשש להיתקל בשודדים, מורדים או אנשי צבא אתיופים או שומרי גבול מצבא סודן"²¹³.

"אחרי שאבא הכין את כל מה שהיה צריך הוא שאל את האחים שלו והדודים שלי מי רוצה להצטרף, הצטרפו אחים של אבי עם המשפחות שלהם, אח של אימא שלי וסבא שלי מצד אבא ועוד קרובי משפחה בעיקר מצד אבי סך הכול היינו כ-70 איש. אימא הכינה אוכל מיובש שמתאים למסע, אבא מכר את הבקר והצאן, קנה חמורים ויצאנו למסע"²¹⁴.

"היציאה שלנו מאתיופיה התחילה מיד לא טוב. אבא שלנו החליט שהוא יישאר עדיין באתיופיה בכדי לחסל למכור את הרכוש, היינו עשירים- וכך אימא עם שישה ילדים יצאנו, כאשר אני הגדולה בת עשר.

²¹¹ מתוך ראיון אביטל ש.

²¹² מתוך ראיון סמדר פ.

²¹³ מתוך ראיון דוד י.

²¹⁴ מתוך ראיון אביטל ש.

אימא הלכה כל הדרך עם תינוק בן חודש על החזה, צמוד צמוד אליה, תינוק בן אחד עשרה חודשים על הגב שלה, ואני הגדולה, הייתי צריכה לעזור לה. וכמובן האחים שלה, הדודים שלי ובני דודים. אבל כאשר היו בעיות בדרך והיו, עוד איך היו! הדודים אמרו, למה הבעל שלך נשאר בבית?"²¹⁵.

השמועות על הצלחתם של בני משפחה ושכנים לעלות לישראל היוותה זרז בעבור רבים בקהילה. המניע הראשוני לרצונם לעלות היה הרצון לשוב לציון, נושא שהיה מרכזי ומשמעותי באורח חייהם באתיופיה. צעירים שהתחנכו על אהבת ארץ ישראל והכמיהה לציון היו הראשונים שהעזו לצעוד לעבר סודן כשהמטרה הסופית היא ארץ ישראל. עזיבתם של הצעירים הובילה לזרם בלתי פוסק של בודדים וקבוצות אל עבר הגבול עם סודן ובעצם היוותה גורם מניע לעלייתם של יהודי אתיופיה.

מהראיונות והסיפורים עולה כי ההתארגנות לקראת היציאה למסע הייתה מוקפדת. העולים מכרו את רכושם הצטיידו בחמורים וסוסים בחנו את הדרכים הכדאיות, שכרו מורי דרך שילוו אותם ויובילו אותם עד לגבול עם סודן. ההחלטה בדבר מועד היציאה למסע נקבעה בהתאם לעונת השנה, ואולם היו אילוצים נוספים שהכריעו, חשש מפני חשיפה על-ידי השלטונות, המתנה לבני משפחה, מצב ביטחוני מעורער באזור, אי מציאת מדריך שיוביל לאתיופיה ועוד. היציאה למסע לא הייתה מקרית וקדמה לה התארגנות מקיפה ויזומה. היוזמה ליציאה למסע, ההכנות וההתארגנות לקראתה, מעידים כי בני הקהילה לקחו אחריות על גורלם ועל גורל יקיריהם ופעלו לצמצום הסיכונים הצפויים בדרך. המניע אצל רוב המרואיינים ליציאה למסע היה הרצון להביא לכדי מימוש את חלום שיבת ציון. ההזדמנות לממש כמיהה דתית זו יחד עם העובדה שצעירים מבני המשפחה עזבו והרצון לשמור על לכידות המשפחה גרמו לרבים לקום ולהתחיל מסע רגלי לסודן בשאיפה להגיע לישראל.

בולטת במיוחד הלכידות המשפחתית המאופיינת ברוב הראיונות ורצונם של בני הקהילה לעלות התנגש לא פעם במחייבות כלפיי המשפחה. העולים ניסו לעשות כל שבידם לצאת למסע עם כל בני המשפחה גם אם המשמעות היא להתעכב בגלל אילוצים כגון, מצב משפחתי שבו יש סבא זקן או בת משפחה הרה. כך עזרא פ. מספר: "בעקבות בריחת האסירים נתפסו כלל הסוהרים כולל אבי ונכלאו בעצמם על ששיתפו פעולה עם האויבים. במצב זה לא יכולתי לברוח ונאלצתי לחזור הביתה בכדי לעזור. פעם בשבוע הייתי לוקח אוכל לאחי דוד שהיה בכלא בגונדר באשמת ניסיון בריחה מאתיופיה ובכל יום הייתי מביא אוכל לאבי שהיה בטדה, כפר גדול בסמוך לכפרנו"²¹⁶. מהראיון עולה כי כבר בשלב ההכנות לצאת למסע ועם היוודע ל עזרא דבר מעצרים של אחיו ואביו הוא חזר לכפר הולדתו לעזור למרות שידע שבכך מגביר את סיכוייו להילקח

²¹⁵ בלה, בתוך, ...אל ארץ ירושלים, ע' 40
²¹⁶ מתוך ראיון, עזרא פ.

לצבא ולהסתכן בכך שאולי לא יצליח לעלות. נוסף אנו עדים לעזרה ההדדית ולערבות הקהילתית שיש בקבוצה, כך לא נזנח אף אדם חולה או תשוש אלא אם כן נשאר איתו אדם אחר או שהגיעו לכפר יהודי בו היו קרובי משפחה אצלם יכול היה להישאר. הלכידות הקהילתית והעזרה ההדדית באה לידי ביטוי גם בהגנה לפעמים עד כדי חירוף נפש בחברי הקבוצה מפני שודדים, אנסים ועוד. הצלחתם של אחרים לצאת את אתיופיה בנתיב הבריחה דרך סודן והחשש לאבד את המרקם המשפחתי, הניעו אנשים לעזוב את המוכר והאהוב ולצאת למסע שסופו ותוצאותיו לא ברורים ולא ודאיים.

מפגש עם שודדים

חווית המפגש עם השודדים חוזרת על עצמה ברוב הסיפורים והראיונות. החוויה הטראומטית והמפגש עם הנוצרים המקומיים שפגעו בהם לאורך המסע מופיעה כמוטיב מרכזי בקרב עדויות העולים. זהו אירוע שהופיע שוב ושוב בכל הראיונות והסיפורים, דבר המעיד כי היה זה מקרה שכוח כמו גם המפגש עם השודדים שהיה אירוע טראומאטי הפריע למהלך התקין של המסע. המפגש עם השודדים מלבד היותו חוויה לא נעימה כשלעצמה טמן בחובו סכנה נוספת והיא החשיפה וההסגרה של הקבוצה לשלטונות באתיופיה. עובדה זו הייתה ידועה גם לשודדים עצמם והם ניצלו זאת שכן ידעו כי קבוצות אלו לא יתלוננו או יפעלו נגדם ולכן היו יהודי אתיופיה למטרה מועדפת לשודדים וגנבים. היו מקרים בהם מורי הדרך והשודדים שיתפו פעולה ולאחר מכן התחלקו מורי הדרך ברווחים עם השודדים. לא פעם המפגש נגמר בתוצאה חמורה יותר כגון היחשפות הקבוצה לשלטונות או חטיפה של נשים צעירות או מוות של חברים בקבוצה.

המפגש עם השודדים מוזכר במרבית הסיפורים מאחר וזהו המצב הראשון בו נחשפים העולים לסכנה מוחשית. חוסר האונים במצב נתון זה, שבו מחד נחשפים העולים לשוד ופגיעה בהם ומנגד לא יכולים להתגונן או לדווח לשלטונות והידיעה כי חייהם מופקרים והם תלויים בחסדיהם של השודדים, הפכו את המפגש לאירוע משמעותי עבור העולים. לכן אירוע זה חוזר על עצמו בכל הסיפורים והראיונות כאירוע מרכזי שנחרט בזיכרון של כל אחד מהמספרים ושל הקהילה בכלל.

"בדרך היו שודדים רבים שעצרו אותנו ורצו לקחת את כספנו היה פחד שיפגעו באנשים. הייתה פעם שכמעט היה רצח בגלל שודדים שרצו לקחת את הרובה של אבא שלי והוא סרב לתת להם אותו והתחיל

ויכוח שבסופו תמורת סכום כסף הם ויתרו על הרובה, אבי טען שהרובה לא שלו אלא של אחד המלווים וככה נמנע האסון”²¹⁷.

”מחומרה (יישוב) ניסו לחצות את הגבול לסודן ואולם מורה הדרך שאיתו תיאמו הסגיר אותנו לקבוצת שודדים. השודדים הכו את אבי ודודי והצליחו לגנוב 80 ביר ואולם השודדים לא הסתפקו בכך הם הכריחו את הקבוצה לחזור לחומרה ולמכור את החמורים ואת הכסף להפקיד בידי מורה הדרך. לאחר שמכרנו את החמורים והפקדנו את הכסף בידי מורה הדרך מצאנו 2 מורי דרך אתיופים מוסלמים ויצאנו שוב לדרך מתוך כוונה לחצות את הגבול לסודן”²¹⁸.

”הגענו ליד כפר שקוראים לו ריפאל. שמה אנשי הכפר התחילו לחשוד בנו שאנחנו עברנו לידם... ואז הם תבעו כסף מאיתנו. אז אבי לא הסכים בשום אופן לתת להם. ברגע שמורה הדרך ראה את הדברים שקורים הוא ברח בדרך ערמומית ואפילו שאבי לא שם לב שהוא ברח ורק אחרי שהוויכוח התחיל להחרף אבא שלי הבחין שהוא ברח ואז ידע אבי, שאין לנו יציאה משם וכבר היה לילה ואז הם עצרו אותנו, והם לקחו אותנו לשדה פתוח ואמרו שלילה נישן פה ומחר הם ייקחו אותנו לאזוזה לבית הסוהר ואז הפחד התחיל בליבות אנשים...הכוונה שלהם הייתה לשדוד אותנו. אבל בגלל שהיינו רבים ולא היה ביער אלא בשטח פתוח ליד הכפר לא הצליחו לשדוד אותנו. ומה שהם ניסו לעשות הוא לגנוב מאיתנו כסף שהיה לנו בכיסים”²¹⁹.

”ביום א' לפנות בוקר יצאנו לכיוון כפר יהודי, שם היינו אמורים לפגוש את המדריכים. בשלב זה מנתה הקבוצה כ-130 איש. בגלל קרבות שהיו בין המורדים לממשלה באזור נאלצנו לחכות כשבועיים יחד עם מורי הדרך. במהלך כל תקופת שהותנו בכפר נאלצנו להלחם בצעירים מקומיים שבאו ורצו לקחת נשים מהקבוצה, המאבקים היו קשים ולא פעם נגמרו באלימות קשה”²²⁰.

מעבר הגבול לסודן

נושא נוסף אשר מודגש ברוב הסיפורים הוא מעבר הגבול מאתיופיה לסודן. חציית הגבול סימנה במובנים רבים את הצלחת המסע, שכן העולים הצליחו להתגבר ולשרוד את תלאות הדרך, את פרעות השודדים, המורדים ולעיתים גם אוכלוסייה נוצרית עוינת. רבים האמינו כי עם בואם לסודן הדרך לישראל היא עניין

²¹⁷ מתוך ראיון אביטל ש.

²¹⁸ מתוך ראיון דוד י.

²¹⁹ נתנאל א' "דע מאין באת ולאן אתה הולך" בתוך משה פ' טואיטו אני זוכר, ע' 118.

²²⁰ מתוך ראיון עזרא פ.

של מה בכך. העולים חשבו שעם הגעתם לסודן הם יעלו מיד לישראל ולכן ברוב הסיפורים בולטת ההכנה, ההתארגנות והירידה לפרטי המסע עד ההגעה לסודן. עד ההגעה לסודן העולים חשו העולים תחושה של שליטה חלקית במתרחש סביבם, הם יזמו את היציאה למסע, הם התארגנו לקראתו, הם עברו את תלאות הדרך ולבסוף הגיעו לסודן. ואולם כשהגיעו העולים לסודן נחשפו לעובדה שהמסע שלהם לא תם ושפתרון מידי לעלייתם ארצה אינו בנמצא. מרגע זה ואילך נזכר האירוע הזה כאירוע משמעותי עבור העולים שבו הם גילו כי צפייתם לסיום המסע התחלפה בשהות קשה במחנות הפליטים בסודן. כתוצאה מכך, היוזמה שאפיינה את העולים עד רגע ההגעה לסודן הלכה ודעכה ובמחנות הפליטים בולטת העובדה שגורמים חיצוניים הם שהכתיבו את ההתנהלות העולים בסודן, בין אם פעילים אתיופים, אנשי מוסד ובין אם סודנים.

"לקראת הסוף קרוב לסודן, המדריכים ברחו, נשארנו בלי מים ובמדבר אש, אש! אנשים, ילדים נפלו שמה מתים, ושוב תמונה שלא אשכח! לאם אחת נפל מהידיים תינוק שהתייבש- מת, והאם התכופפה ולא קמה יותר. המבוגרים שעל ידה אמרו שהיא מתה. הלכנו הלאה ושוב תמונות זוועה, כנראה מהאתיופים היהודים שעברו לפנינו, ילדים, נשים, זקנים, שוכבים מתים בבגדים, ציפורים סביבם אוכלות מהגופות. היום, כשאני מידי פעם נזכרת בתמונות האלה, אני חושבת, איך יכולתי להסתכל, ללכת הלאה ולא לשאול את אימא, או לבכות, שאני מפחדת. כנראה, האחריות, שאני גדולה, ואסור להפחיד את האחים הקטנים השפיעה עלי. כך הלכנו בלילות חודש במדבר, ואת היום העברנו בין השיחים, בכדי שלא יגלו אותנו"²²¹.

"עזבנו את אתיופיה והתחלנו ללכת בלילה. ארבעה שבועות הלכנו ברגל, הייתי כבר נער גדול בן 16 ועזרתי לאמהות המסכנות שסחבו את ילדיהם על הגב. אבל הכי עצוב היו התמונות, שעד היום מלוות אותי- ילדים שמתים מצמא, מחום. כיום, שאני מבוגר כבר, אני יכול להבין יותר את האמהות, כאשר היו נאלצות להשאיר את הילד המת על יד שיח, לכסות אותו בעשב וללכת הלאה. כמה כמה, הן סבלו!!! או מקרים אחרים, כאשר אישה יולדת באמצע המדבר, איך לעזור, ובלילה נחשים, חום, חוסר מים, וכך 500 איש הגענו לסודן. אמרתי שהיינו חודש במדבר, נכון? אבל להגיד את האמת אולי כמעט חודש... בדרך לא היו לנו תאריכים"²²².

"כמה קלומטרים לפני הגבול עם סודן, מורי הדרך נפרדו מאיתנו, הראו לנו את הכיוון הכללי לסודן ואנחנו המשכנו בדרך. אני זוכר שהגיעו פרות בדהירה לעברנו ממש כמעט נגחו בנו, התחלנו לרוץ ולטפס לעבר הגבעות והרועה שרק לפרות והן חזרו. הגענו לנחל וזכור לי שהאדמה הייתה חמה אש ושרפו לי הרגליים,

²²¹ בלה, בתוך, ...אל ארץ ירושלים, ע' 41
²²² הלל בתוך, ...אל ארץ ירושלים, ע' 16

צעקתי והרימו אותי אני לא זוכר מי. לאחר שחצינו את הגבול לסודן שמענו שיש שודדים וגנבים ולכן סבי תפר בחולצתי כיסים ובהם החביא כסף. ובאמת נתקלנו בשודדים והם דרשו כסף וסבי נתן להם שעון דהיה לו והם לקחו גם את החמורים והסוסים שהיו איתנו"²²³.

"המשכנו ללכת לאורך נהר הבהר-סאלם.²²⁴ בנקודה שחצינו אותו לראשונה, פרקנו את משאנו והחלטנו ללון יחד עם קבוצה של רועי צאן שפגשנו בגדה השנייה- על אדמת סודן...כאשר פגשנו בשלישית את בהר-סלם ישבנו לאכול ארוחת צהרים. ישבנו על שפת הנילוס, והפעם צחקו כולם ודיברו בקולי קולות. עלינו הילדים אף לא צעקו עוד כאשר רצנו ורכבנו על חמורים וסוסים הנה והנה. ניכרה בנו אוירה של השתחררות מהלחץ, מהפחד, מהחיפזון ומן הערפל הכבד של אי-הוודאות שליווה את הקבוצה במהלך המסע עד הלום"²²⁵.

"בגבול סודן נעצרנו על-ידי משמר הגבול של הסודנים, במשך שבוע לא נתנו לנו להתקדם. נתנו לקצין שלהם סכום של 300 ביר והוא שחרר אותנו, לא רק זאת הוא גם הסיע אותנו בגייפ הצבאי לאמרקובה בסודן. התירוץ שבגיניו הגענו לאתיופיה היה ניסיון לברוח מהשלטון של מנגיסטו היילה מרים שהיה רודן ורצה לרצוח את האינטלקטואלים הצעירים מחשש שנתנגד לשלטון. הסודנים ידעו על המצב באתיופיה ולכן לא הקשו עלינו וכך היה גם לגביי פליטים אחרים"²²⁶.

לרבים ההגעה לגבול והמעבר לסודן סימלו את סוף המסע והתחושה בקרבם הייתה שמכאן הדרך לירושלים קצרה. אולם רבים מצאו עצמם שבועות וחודשים רבים בסודן, במדינת אויב, חששו להזדהות כיהודים, חיו בחוסר ודאות לגביי מועד עלייתם והתקשו להסתגל ולפתח סדר יום. כל אלו השפיעו על חוסנם הפיזי ובעיקר הרגשי.

השהות בסודן

עם הגעת היהודים לסודן היה עליהם להגיע בדרכים כלשהן לעיר הבירה חרטום ולמקומות אחרים. שם התרכזו פעילי עלייה ואנשי מוסד שתפקידם היה לאתר ולהיענות לקריאותיהם של היהודים לעלות ארצה. מרגע המפגש בין היהודים לפעילי העלייה נמצא פתרון של הטסת העולים למדינת מעבר אירופאית שממנה עלו העולים לישראל. תהליך עלייה זה לא היה ידוע למרבית העולים ולכן כשהגיעו לסודן רבים מהם

²²³ מתוך ראיון תמיר א.

²²⁴ בהר סלם- ים השלום, שמו של הנילוס הכחול שנחליו חוצים את אתיופיה לכיוון סודן.

²²⁵ שלמה ילמה הדרך לירושלים ראשית העלייה מאתיופיה וקליטתה (1980), תל אביב: הוצאת רשפים, 1995, ע' 60

²²⁶ מתוך ראיון פרדה ג.

נשארו במחנות הפליטים במצב של חוסר ידיעה לגבי המשך ולכן גם במצב של חוסר אונים. הידיעה בדבר האפשרות להגיע לחרטום הבירה ולמקומות אחרים אפשרה לאלו שהגיעו למחנות הפליטים להיחלץ מהם על-ידי מתן שוחד לסודנים שהעבירו אותם בתמורה לחרטום הבירה. יהודיים רבים יצאו למסע עד סודן בלי הידיעה על הפרוצדורה של הגעה לעיר חרטום ו/או למקומות אחרים שדרכם יעלו ארצה, באמצעות מתן שוחד לסודנים. לכן רבים מן העולים סיימו את המסע עד סודן מחוסרי אמצעים, היות והם לא נערכו לכך טרם יציאתם. דבר נוסף הוא, כמו שכבר הוזכר, רבים מן העולים היו חשופים לפורענות השודדים בדרך שהותירה אותם מחוסרי כול. זאת ועוד, יש לזכור כי המסע עצמו היה כרוך בעלויות רבות שכיסו את מורי הדרך, שוחד, והצרכים הקיומיים הבסיסיים לאורך המסע.

עם ההגעה לסודן נוצר ואקום שבו מצד אחד לעולים רבים היה חוסר של הידע הנדרש שמנע מהם להיערך לתחנה הבאה שתוציא אותם מסודן. מצד שני, גם אלה שידעו הגיעו מחוסרי כל ולא יכלו לממש את המעבר מסודן לישראל. בתוך כך התאספו מספר רב של יהודים במחנות הפליטים בהמתנה לפתרון כלשהו. פעילי העלייה יחד עם אנשי המוסד היו אמונים על התארגנות בתוך מחנות הפליטים לקראת העלייה לארץ ישראל. חלק מפתרונות העלייה לישראל שעליהם היו אמונים אנשי המוסד והפעילים היו כפי שתואר לעיל, כללו רכישת כרטיסי טיסה עבור העולים שמימשו אותם בטיסות מסודן לאירופה ומשם לישראל. דרך נוספת הייתה העברה ימית שכללה שיט בסירות קטנות במטרה לחבור לאוניות חיל הים שהעלו את העולים דרך ים ארצה. במסגרות אלו עלו ארצה כ-6000 יהודים. צריך לזכור שארגון דרכי עלייה אלו היה כרוך בפרוצדורת מורכבות בתוך סודן, כך שפתרונות עלייה מסוג זה לא נתנו מענה גורף בזמן ובמקום לכלל העולים שהגיעו מאתיופיה לסודן. לפיכך, נוצר מצב שבו רבים מהעולים שהגיעו לסודן נאלצו לשהות במחנות הפליטים לתקופות ארוכות עד שימצא להם פתרון לעלות ארצה. כאן יודגש כי לאורך השהות במחנות הפליטים ולמרות הקשיים הרבים הקפידו היהודים לשמר את אורח החיים היהודי שנהגו בו באתיופיה, על-אף שהדבר הי כרוך בסיכון חייהם. השהות בסודן היא אחד מהפרקים הכואבים ביותר בהיסטוריה של יהודי אתיופיה. במהלך שהותם רבים הסתירו את זהותם היהודית עובדה שהקשתה על אורח חייהם בייחוד בסביבה עוינת.

"הגענו לסודן. כאן התחיל גיהינום חדש. קיבלנו אוהלים גדולים. עשרות אנשים בכל אוהל והחום, החום הזה! איך לתאר את החום הזה? אש, אש, ממש כך. אנשים מתים מהחום, מהמחלות המדבקות. לא מספיקים לקבור, והנה שוב מתים. אימא שלי הייתה חולה. דבר ידוע היה: ההולך לבית החולים לא ישוב כבר. אמי הבינה את שפתם- הטגרית – וכך היא שמעה שהן שמות לדייסות איזה אבקה, שהיא תביא מוות בטוח. כשאימי העירה להן, נורא השתוממו והתגובה שלהן? טיפלו יפה באימי ואפילו בנו הילדים. דאגו לנו

לאוכל. אומרים שבסודן מתו עוד יותר אנשים מאשר במדבר (בדרך). אני זוכרת שנכנסתי לאוהל אחד, שם גרה משפחה אחת, שכנים שלנו, איזה 12 נפשות. אני הסתכלתי וכולם שוכבים. רצתי מבוהלת, כי היו להם איזה עיניים מפחידות. קראתי לדודים והם אמרו לי: זה הסוף של כל המשפחה. עד היום אני חושבת, איך חיינו שם בין החיים למתים, אלה היו תמונות יום-יומיות. בסודן מתה דודה שלי ונשאר ילד יתום. גם שני בני דודים שלי מתו גם דודים"²²⁷.

"המשכנו והגענו לאמרקובה, היינו שם כמה שבועות אפילו חודשים. זכור לי שהיו אלונקות של מתים, כמעט כל יום הייתה לוויה, הלוויות היו שקטות ומאופקות מאוד. אני ומשפחתי גרנו בבית ולא באוהלים כמו רוב האתיופים שהיו איתנו במחנה, וסבי נתן הוראה חד משמעית שאנחנו לא נצא מהבית, נשארנו כל הזמן בבית עם בתא רבא שלנו. יום אחד יצאתי לקושש עצים וכמעט נתפסתי על-ידי קניבאל, הקניבאל רדף אחרי וברחתי בריצה"²²⁸.

"אני רוצה להגיד לך משהו שאף אחד מהאתיופים לא מדבר על זה, לא מגלה, פשוט כאילו זה היה חייב להיות סוד, מתביישים בזה. אז אני לא אתבייש ואספר לך. לא אספר לך על ההורים שלי, אלא על אותו סוד, שלא מדברים, והוא, החטיפות של בחורות צעירות בסודן. אני רואה, שאת מופתעת, אז אני אסביר לך. הסודנים כשראו בחורה צעירה, נערה בלי ליווי גבר- אח, דוד, בן דוד- היו חוטפים אותה. היו מקרים, שגברים מהמשפחה רצו אחריהם והצליחו להחזיר את הבת, אבל לא תמיד הצליחו. אסון כזה, קרה גם במשפחה שלנו. יום אחד, הבת-דודה שלי יצאה לבדה מהמחנה וחטפו אותה, היא לא חזרה. הזקנים במשפחה אמרו שהסודנים כישפו אותה, כי הקרובים הצליחו למצוא קשר איתה, אבל היא לא רצתה לחזור, וכך עד היום היא נשארה בסודן. לקח כמה שבועות, עד שהמבוגרים הבינו שאסור לבנו צעירות לצאת בלי ליווי גבר מבוגר. הרבה בנות נחטפו. כאן בארץ לא מדברים על זה, כי המשפחות מתביישות, אבל זאת עובדה"²²⁹.

בראיונות ניסית להתחקות אחר נושאים מודחקים, או נושאים שהמרואיינים העדיפו "לדלג" ולא לשתף. נושא השהות בסודן היה אחד מהם. אי רצונם של המרואיינים להיכנס לפרטים אודות סודן מעיד כי השהות שם הייתה קשה וטראומטית עבורם ואולי בהדחקה הם הקלו על עצמם. לא פעם שמעתי על חטיפה של בנות יהודיות או מקרים בהם נחשפו בנות יהודיות להתעללות מינית ואולם אף אחד מהמרואיינים לא התייחס לנקודה זו במהלך הראיונות. המקומות היחידים בהם מצאתי תיעוד היו

²²⁷ בלה, בתוך, ...אל ארץ ירושלים, ע' 42

²²⁸ מתוך ראיון תמיר א.

²²⁹ איריס, בתוך, ...אל ארץ ירושלים, עמ' 44-45

בספרים. מהקטע שמובא לעיל, ציטוט מדבריה של איריס, עולה שמדובר בנושא האסור בדיבור בקרב בני הקהילה אם משום ניסיון לשמור על כבודן של הבנות שחוו אירועים טראומטיים מעין אלו ואם זה ניסיון הדחקה של חוסר האונים של הקהילה וחוסר יכולתה להתמודד ולהגן על הבנות. בייחוד בחברה פאטריאכאלית בה הגברים מחויבים ומצופים להגן על הנשים והילדים.

”כדי שהשכנים לא ידעו שאנחנו יהודים, הינו מבערים אש (בשבת) בדרך כלל הילדים הם שהבעירו... אני זוכר שקרובת משפחה שלי הייתה אצל משפחה נוצרית ומחוסר ברירה אכלה בשר, היא הקיאה את כל האוכל ועד היום היא לא מסוגלת לאכול בשר”²³⁰.

”חששנו לצאת החוצה כדי לא לעורר את חשדנותם של הסודנים... באחד הימים עשתה בעלת הבית של האכסניה משתה והזמינה גם אותנו. הזמנתה הבהילה אותנו מאוד: מצד אחד לא רצינו לדחות את ההזמנה שלה, כדי שלא תחשוד בנו, ומצד שני הרי הם מוסלמים ואיך נעשה כדבר הזה לשבת במשתה של מוסלמים?... לבסוף יצאנו מהסבך בכך שסיפרנו לה שאנו נוצרים, ולא נוח לנו הדבר...”²³¹

”בסודן הצהרנו שאנו גויים, כמו הטיגרים וכך חסכנו לעצמנו את המכות והמאסרים. הצלב האדום קיבל אותנו ונתן לנו אוהל ומזון. באוהלים היה חם וצפוף, אנשים חיפשו את משפחותיהם ומכריהם שהגיעו לפנייהם... הארץ סודאן נראית כשכוחת-אל, ואנשיה היו מפחידים וגבוהים במיוחד. שפה זרה, וחום כבד מאוד. התנאים הסוציאליים הנוספים שאני זוכר היו מרפאה וחדר אוכל. במרפאה קשה לתאר כמה חולים היו בה, ובאיזו צורה הצטופפו. רבים לא מצאו כל תרופה, ויש האומרים שהתרופות שנתנו במרפאה הרגו יותר מאר הועילי”²³².

נושא שמירה על יהדות בכל מחיר מעיד אולי על הצורך להוכיח ולאשש את זהותם היהודית כנגד הממסד הישראלי שסירב לאפשר עלייתם והמשיך ופקפק ביהדותם גם בהגיעם לישראל. חיזוק ואישוש הזהות היהודית וההקפדה על שמירה על אורח חיים יהודי בסודן למרות הקושי והסכנה הטמונה בהיחשפות היא משמעותית וחשובה בזהות של יהודי אתיופיה. ייתכן ומקרים אלו מודגשים ביתר שאת על רקע מפגש הקהילה עם החברה הישראלית ועם הקושי שנתקלו מול הממסד הדתי בארץ.

”אחרי כמה שעות הגיעו אלינו שלטונות סודן ושאלו אותנו למה באנו מה המטרה שלנו בבואנו לסודן. אנחנו אמרנו להם שבאתיופיה יש רעב גדול ולכן באנו כדי להתפרנס פה בכבוד....ומיד כשהגענו היו

²³⁰ מתוך ראיון דוד י.

²³¹ ילמה, הדרך לירושלים ראשית העלייה מאתיופיה וקליטתה (1980) ע' 64

²³² גדי מלקו, הגדת יציאת אתיופיה, עמ' 148-149.

רשימות ועוד פעם שאלו אותנו למה הגענו וגם אמרנו שאנחנו רוצים לפה, כמובן שענינו כמו מקודם שהיה רעב. גם אמרנו שאנחנו נוצרים, אחרת היו רוצחים אותנו, את כולנו שמה"²³³.

"הגענו לאמרקובה, היה מאוד קשה שם, היו חולים רבים, ילדים, תינוקות, כל המשפחה שלי הייתה חולה וגם היה צריך לפרנס את המשפחה... היו מחלות קשות אני ראיתי במו עיניי איך קוברים אנשים. אפילו היו מקרים שלא היה לנו אבנים כדי לעשות מצבה"²³⁴.

"לאחר שבוע העמסנו את עצמנו על משאית לעיר גרין. התחבאנו בין השקים כי היה חשש גדול שהסודנים יתפסו אותנו ונוסגו לשלטונות האתיופים. בייחוד חששנו מכך כשנודע לנו, שיש שיתוף-פעולה באיתור פליטים, בין שני השלטונות"²³⁵.

רבים מבני הקהילה לא מדברים על החוויות שעברו בסודן. ייתכן כי הנושא כואב מידי והזיכרונות מהימים הקשים עלולים לפרוץ מחסום רגשי ונפשי. בנוסף, ייתכן כי הרצון לשכחה הוא שמונע מרבים לספר אודות החוויות שעברו בסודן. כאשר מתייחסים העולים לסודן הם מספרים על כך בצורה לקונית כאילו מדווחים על אירועים שהם לא שייכים אליהם ולרוב מושמעות המשפטים הבאים: "היה קשה", "לא היה קל". לרוב, החוויות מסודן אינן אישיות אלא יותר קבוצתיות, ייתכן ואנשים לא מוכנים לחשוף סיפורים אישיים מידי אך מוכנים לשתף באירוע בו נכחו עם משתתפים נוספים או לספר על אירוע שקרה למישהו אחר.

" אחי היה בכלא הסודני בשל היותו פעיל ומעורב בעזרה שכללה חלוקת כסף ותרופות, העברת יהודים ממחנה הפליטים לשדות תעופה מאולתרים, הובלה לנתיבי בריחה דרך הים ועוד. בזמן שהותו בכלא הסודני חטף מכות ונפצע קשות ועד היום הוא סובל מנכות קשה"²³⁶.

לרוב המפגש עם הסודנים לא היה חיובי וברוב הסיפורים והראיונות מתואר מפגש בו מופגנת אלימות כנגד העולים, מעצר או התנכלות. בין השורות עולה תחושה של חוסר אונים מצד העולים שנאלצו לא אחת

²³³ נתנאל א' "דע מאין באת ולאן אתה הולך" בתוך משה פ' טואיטו אני זוכר, עמ' 127-128

²³⁴ מתוך ראיון יצחק א.

²³⁵ ילמה, הדרך לירושלים ראשית העליה מאתיופיה וקליטתה (1980) ע' 63

²³⁶ מתוך ראיון דוד י.

להתמודד עם אכזריותם ללא יכולת להגיב או להתלונן. חייהם של העולים במחנות הפליטים כמוהם כקליפת השום. מפגשים אלו הגדילו את הפחד מפני הסודנים ולכך נוסף הפחד להיחשף כיהודים.

”ערב אחד הגיעה קבוצה של חיילים סודנים למחנה כי הם שמעו שמשם עוזבים לישראל עשו חיפוש ולקחו את הצעירים לצבא שלהם. בן דוד שלי אמר למשפחה לא להסתכל על הסודנים בעיניים, ולהשפיל מבט. אחי לא היה מסוגל להתאפק והוא הסתכל עליהם בעיניים, הסודנים לקחו אותו ועוד צעירים לבית הסוהר. אני זוכרת שבארוחת ערב אימא לא רצתה לאכול שום דבר היא פחדה עליו מה יקרה לו בבית הסוהר, כי אנשים סיפרו על האכזריות של הסודנים”²³⁷.

” הגענו למקום שנקרא וודיחילו. הנסיעה הייתה סיוט, לא היה כביש, אלא הרבה אבנים עליות, ירידות בכינו הרבה. יום אחד אזרח אתיופי הרג חייל סודני. באותו היום אספו את כולנו, הכניסו את כל הבנים, וחיפשו את הבחור שירה. הם זכרו את החולצה שלבש וכל מי שלבש חולצה דומה לא משנה אם הוא היה ילד או מבוגר, הכו אותו כדי שיגלו מי ירה. היום היה סיוט לכולנו... אנחנו ישבנו בצד (הנשים) והסתכלנו על מעשי הזוועה שעשו הסודנים לגברים. הם העמידו משאיות מלאות עפר, הכוונה שלהם הייתה לכסות אותם בעפר בעודם בחיים. למזלנו, הזעיקו מישהו, לא ידוע לי מיהו ומה היה התפקיד שלו. הוא נורא כעס ופיזר את כל החיילים והרגיע אותנו. למחרת המשפחה שלי ברחו. הפרידו מהגברים, אימא שלי פחדה, כי היינו שלוש בנות קטנות ללא אבא”²³⁸.

”אני התחלתי לעבוד כדי לעזור למשפחה. הייתי מסתובב עם פעמון ומודיע כשזמן הארוחות הגיע קבלתי על העבודה הזו 50 ג'ן עד היום אני זוכר את הסכום הזה. כולם היו חולים במשפחה שלנו והיה חשש לאבד מישהו מהמשפחה”²³⁹.

”בתקופה זו החלו מריבות בין הפעילים היהודים האתיופים שעבדו בסודן. אבי יחד עם זקנים נוספים תפקדו על תקן המגשרים בין הפעילים וזאת במטרה שלא לפגוע בסיוע השוטף ליהודים ששהו בסודן. הפעילים היו אחראים על חלוקת תרופות וכסף שקיבלו מאנשי המוסד ליהודים שהגיעו למחנות הפליטים בסודן”²⁴⁰.

²³⁷ מתוך ראיון אביטל ש.

²³⁸ מתוך ראיון דינה ג.

²³⁹ מתוך ראיון יצחק א.

²⁴⁰ מתוך ראיון דוד י.

למרות מצבם הנחות של בני הקהילה נראה כי היה ניסיון לשמר את המבנה החברתי ומנהיגות העדה אם כי לא כמו שהיה באתיופיה. זקני העדה המשיכו לשמש כמנהיגים ומחלוקות שהיו בין בני הקהילה הגיעו אליהם לצורך פתרון וגישור. גם הפעילים הצעירים שלקחו חלק מרכזי בארגון הקהילה וסייעו לאנשי המוסד באיתור יהודים, חלוקת כסף, תרופות וארגונים לעלייה, נעזרו בשירותי מנהיגי העדה כאשר התגלעו בניהם חילוקי דעות. הניסיון לשמר על מרקם החברתי וההיררכיה כפי שהייתה נהוגה באתיופיה נועדה לסייע בשמירה על אורח חיים תקין ושפיות במחנות הפליטים בסודן, בהם אין דין ואין דיין. לא זו אף מצבם הייחודי של יהודי אתיופיה שנאלצו להסתיר את זהותם הדתית, מטרת בואם לסודן וחיו בחוסר וודאות לגבי עתידם ומועד עלייתם לישראל.

מימוש חלום – העלייה לישראל

”בסודן היינו שמונה חודשים. לאחר שהגיעו מהצלב האדום, התנאים נהיו יותר טובים וגם מהגוינוט הגיעו, אז שוב התחלנו לדבר על ישראל. אנחנו הילדים דיברנו על האווירון שיגיע וייקח אותנו לישראל-ירושלים, כי בשבילנו ירושלים זה היה ישראל, ואמנם האווירון הגיע...”²⁴¹.

”כל שבוע יצאו אוטובוסים מהמחנה לכיוון חרטום ומשם לישראל, ובשלב הזה היו רשימות מסודרות לפיהן החליטו את מי מעלים כדי יהיה סדר. אני נשארתי תקוע שם בין האחרונים. כדי שיעלו אותי נרשמתי כבנה של קרובת משפחה שלי מצד אמי, טסנו מחרטום לבלגיה ובבלגיה לא ירדנו מהמטוס רק הצוות המטוס התחלף... בגיל 20 עזבתי את אתיופיה ועליתי לארץ בגיל 21- לקח לי מספר שבועות עד שהגעתי לסודן ושם הייתי (בסודן) כשנה עד שהגעתי לישראל”²⁴².

”העלייה הייתה מרגשת. אמרו לנו שאנחנו הולכים לארץ ישראל, ואני זוכרת שכבר לא הייתה השמחה הזו שהולכים לירושלים, אלא היה כאן איפוק ועצב, איבדנו הרבה משפחות קרובים היו חסרים הרבה אנשים”²⁴³.

”לא זוכר מה היה, הדברים התנהלו על-ידי המבוגרים, לנו רק אמרו מה לעשות. אבל אני זוכר שיום לפני שעזבנו את סודן אנשים בזבזו את כל הכסף שלהם על בגדים, כלומר אנשים ידעו שהם הולכים לעלות”²⁴⁴.

²⁴¹ בלה, בתוך, ...אל ארץ ירושלים, ע' 42

²⁴² מתוך ראיון עזרא פ.

²⁴³ מתוך ראיון דינה ג.

²⁴⁴ מתוך ראיון מוטי א.

”משם עברנו לגדריף (סודן) משם עברנו לטואבה שם נפטרה סבתא רבא שלי מבלי שזכתה להגיע לארץ הקודש. הייתי מוכר לחמניות בבקרים, באני, לחמניה מאוד טעימה. לאחר נכון עברנו לחרטום עיר הבירה של סודן, באוטובוס. התגוררנו שם כמה ימים ואחרי זה טסנו לאיטליה ומשם לישראל”²⁴⁵.

”בליל העלייה לישראל הגענו לנקודת מפגש, שם המתנו עד להגעת כלי רכב שייקח אותנו לישראל. בזמן ההמתנה עבר עלינו נחש שחור, למרות החשש הרב אף אחד לא משמיע הגה, אבי הסביר לנו שמדובר במלאך ושזהו סימן לכך שנעלה לירושלים. גיפ לנדרובר הגיע יחד עם חבית, לגיפ זה נכנסו 17 איש, במשך 8 שעות נסעו מבלי לבקש להתפנות, לשתות או לאכול אף אחד לא השמיע הגה... כל התלאות והדרך הם משמים, בפסח אני מקריא את ההגדה מהר וכדי לצאת ידי חובה ומיד עובר לספר לבני משפחתי על תלאות המסע לישראל”²⁴⁶.

”לאחר תשעה חודשים באמרקובה (סודן) עברנו לתוואבה (סודן). זה היה המקום שממנו ריכזו את האנשים ששמום עלה בגורל, והסיעו לחרטום, ומחרטום יצאו הטיסות לארץ ישראל... הגענו לחרטום ושם המתין לנו המטוס. כשהייתי רועה צאן בטדה והייתי רואה מטוסים נוחתים בשדה התעופה של אזו לא חלמתי שאני אטוס בעצמי. והנה זה קרה. עלינו למטוס וישבנו צופים. המדריכים הסתובבו בינינו ונתנו הסבר. ואני חיכיתי שהמטוס ימריא אך למען האמת לא הרגשתי זאת ופתאום מצאתי את עצמי באוויר. בדצמבר 1984, נר שמיני של חנוכה, קרה נס ואנו נחתנו בשדה התעופה בן-גוריון, התחלנו חיים חדשים בארץ המובטחת”²⁴⁷.

סיכום

החלוקה והתייחסות לנושאים בפרק זה נבעו מתוך זיכרון המוטיבים המרכזיים שהושמעו בראיונות ובסיפורים. התייחסות לנקודות אלו בסיפורים שוב ושוב, מדגישה את חשיבותם ומרכזיותם בסיפורי העלייה של העולים. לא תמיד סופר הסיפור כפי שהצגתי אותו בפרק זה לפי הכרונולוגיה של התרחשות האירועים ואולם בכל סיפורי המסע הייתה התייחסות לנקודות שהועלו. מוטיבים אלו יוצרים סיפור מסגרת אליו מתכנסים שלל הסיפורים. ברוב המכריע של הראיונות והסיפורים הופיע המושג ”ירוסלם” והייתה התייחסות לכמיהה רבת השנים שאפיינה את יהודי אתיופיה. ייתכן והיה בכך משום הסבר

²⁴⁵ מתוך ראיון תמיר א.

²⁴⁶ מתוך ראיון, דוד י.

²⁴⁷ גדי מלקו, הגדת יציאת אתיופיה, ע' 150

לעצמם מדוע וכיצד באחת קמה לה קהילה שלמה והייתה מוכנה לצעוד ימים שבועות וחודשים עד סודן במטרה להגיע לירושלים שמלבד סיפורים לא יודעים עליה דבר. נושא שני אלו התייחסו כולם היה ההכנות לפני היציאה למסע. ההתארגנות והסודיות שאפיינו שלב זה זכורים היטב גם לאלו שבזמן המסע היו ילדים קטנים. ייתכן והעובדה שנושא ההתארגנות היה אפוף מסתורין ולכן עורר את סקרנותם של הילדים וייתכן כי החשש והפחד מהלא נודע הם שהפכו את ההכנות למסע לזיכרון חד ומושמע בכל הסיפורים. היציאה למסע זכורה לכולם שהתרחשה בלילה. השימוש החוזר ב"לילה" על-פי יעל זרובבל הוא "מסגרת הלילה מעצימה הן את תחושת הריחוק מהמציאות היומיומית המוכרת, והן הדרמטיות של המפגש עם הדמות מן העבר"²⁴⁸.

השמועות על הצלחות של יהודים להגיע לסודן ומשם לישראל הניעו צעירים לברוח לעבר סודן מתוך תקווה שגם הם יצליחו להגיע לישראל. עזיבתם של הצעירים הובילה להחלטה בקרב משפחות שזוהי העת וזרם של יהודים מאתיופיה החל לשטוף את הדרכים לעבר סודן. העובדה שנדרש כה מעט כדי להניע קהילה זו לקום ולעזוב את אדמתם מעידה על ההזדהות העמוקה ובשלות הרעיון של שיבת ציון בקרבם. נכון הוא הדבר שהיו גורמים נוספים שייתכן ודרבנו עזיבתם של יהודי אתיופיה כגון, המצב השלטוני והכלכלי המעורער שהיה באתיופיה, התנכלויות המורדים וגיוס הצעירים לצבא. אולם ללא מניע חזק ורב שנים המושרש ומוטמע באורח החיים כמו הכמיהה לירושלים ספק אם כה רבים היו עוזבים את המוכר, הבטוח ומתחילים במסע שהתנהלותו וסופו לא ידועים תוך סיכון עצמם ובני משפחותיהם. המפגש עם שודדים נחרט היטב בזיכרונם של יהודי אתיופיה. ההיזכרות בפרטים נובעת מהיותו האירוע הטראומאטי הראשון שכן עד אז היה קושי בדרך ואולם הייתה שליטה של אב המשפחה או בוגר אחר שהיו מוכרים לחברי הקבוצה. במפגש עם השודדים התמודדו העולים בפעם הראשונה עם סיטואציה בה היו חסרי אונים שכן השליטה על חייהם נלקחה מהם והם היו תלויים בחסדיהם של השודדים. ההיתקלות בשודדים יכלה להסתיים בשוד של רכוש ואולם היו מקרים רבים בהם חטפו השודדים בנות, פצעו או הרגו. חוסר האונים גבר לאור העובדה שלא יכלו להתלונן בפני השלטונות שכן הם עצמם עברו על החוק במנוסתם מאתיופיה, כך שכל מפגש שכזה טמן בחובו סכנה כפולה.

מבחינת רבים היווה מעבר הגבול לסודן את תום המסע. כך עולה גם מסיפורי ההתארגנות, ברוב הסיפורים ישנו פירוט רב של ההכנות ואולם כולם כוונו למסע עד סודן. חוסר הידיעה לגבי המתרחש בסודן אפיין את רוב המספרים. רובם ככולם היו בטוחים שישוּהו מספר ימים בסודן ומשם יגיעו ליעד

²⁴⁸ יעל זרובבל, "ספרות אגדית וזיכרון קיבוצי", תיאוריה וביקורת, מס' 10, הוצאת מכון ון-ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, ירושלים, קיץ 1997, ע' 73.

הסופי – ירושלים. הכורח להישאר על אדמת סודן זמן רב יותר משציפו הפכו את השהות בסודן לקשה יותר. מלבד העובדה שרבים כילו את רוב כספם בדרך אם כתוצאה משוד, צורך לשכור שירותיהם של מורי דרך או צורך לשחד במעבר הגבול, היה גם חוסר ודאות לגבי משך שהותם בסודן. לרוב העולים השהות על אדמת סודן זכורה כאירוע קשה מאיים ומלווה בפחד תמידי וחוסר ודאות. בסיפורי העולים על השהות בסודן עולות הנקודות הבאות ביתר שאת:

א. זהות יהודית

בכל הסיפורים מופיע התייחסות לזהות היהודית. יהודי אתיופיה הסתירו את זהותם היהודית בסודן, התנהגות זו נבעה משיקולים של רצון לשרוד וחשש להתנכלויות במדינת אויב. יחד עם זאת בכל הסיפורים מודגש נושא השמירה על אורח חיים יהודי, זאת למרות הסכנה שבחשיפה. הדגשה זו חושפת רובד נוסף, יהודי אתיופיה נאלצו עם הגעתם ארצה להתמודד עם ספקות הרבנות הראשית לגבי יהדותם. נושא זה למעשה ליווה את הקהילה עוד באתיופיה. בהדגשה זו ישנה אמירה כלפי השומעים כי הייתה הקפדה על אורח חיים יהודי בסודן זאת למרות הסכנה הממשית אליה יהיו עלולים להיחשף באם יתגלו כיהודים.

ב. הפחד מפני הסודנים

הפחד מפני הסודנים שב ועולה בכל הסיפורים. חייהם של יהודי אתיופיה כפליטים במדינת זרה היו חסרי ערך. הם היו חשופים להתנכלויות ומעצרים, נשים התמודדו עם הטרדות והיו אף מקרי אונס וחטיפת בנות. בנוסף לכל היה החשש מהיחשפות סיבת בואם לסודן, רצונם לעלות לישראל. המפגש עם הסודנים חשף את חולשתם של יהודי אתיופיה ומעמדם כפליטים לא אפשר להם להתגונן או להתנגד לעוולות כנגדם. הצגת הסודנים כגדולים ומפחידים, יצורים לא אנושיים מצדיק במובן מסוים את חוסר המעש של העולים גם כשהסודנים ביצעו פשעים חמורים כגון אונס או רצח.

ג. החיים בחוסר ודאות

כל תקופת שהותם של יהודי אתיופיה בסודן הייתה מלווה בחוסר ודאות. צפייתם של העולים כי עם הגעתם לסודן תוך פרק זמן קצר יעלו לישראל התוודו במהרה. בנוסף לאכזבה זו נאלצו להתמודד עם חוסר ודאות מוחלט לגבי מועד עלייתם. החיים בחוסר ודאות לא אפשרו ליהודי אתיופיה לפתח סדר יום, נושא שהגביר את חוסר האונים של העולים.

ד. ניסיון לשמור על אורח חיים תקין

למרות האמור לעיל ניסו יהודי אתיופיה לשמור על אורח חיים תקין, הדבר התבטא ביציאה לעבודה בייחוד של הצעירים, לפתח שגרת חיים למרות הקושי שבדבר. בנוסף השתמרה המנהיגות של יהודי אתיופיה וסכסוך או ויכוח שהתגלה, הופנה אל זקני העדה כדי שאלו ישכינו שלום, כמובן שהדבר התבצע בסתר כדי שלא להסב את תשומת ליבם של שאר הפליטים והסודנים.

לא בכדי המחקר הנרטיבי שם דגש על הסיפור האישי כפי שהוא מתואר על-ידי האדם שחוה אותו. ואולם לא די בסיפור האישי כשלעצמו או במקבץ סיפורים שמוצגים כפשוטם. המחקר הנרטיבי מציע דרך התבוננות מעמיקה יותר שמתייחסת לצירוף הסיפורים כקורפוס שלם המתאר חווית-על המאחדת או מיוצגת על-ידי שלל סיפורים. חשיבותם של הראיונות והסיפורים לפיכך היא באפשרות שהם מעניקים לנו להבין תופעה נרחבת יותר שהיא מעבר לסיפורים עצמם. אם קיימת התייחסות לסיפורים במקורות הספרותיים כמתארי חוויה בלבד, הרי שמבדיקת עומק של הראיונות והסיפורים ניתן לזהות מרכיבים שחוזרים על עצמם. מצד אחד, זיהוי המרכיבים הללו מעיד על חוויה אחת שרבים מקרב העולים עברו גם אם קיים שוני שאינו מהותי בסיפוריהם. מצד שני, כאשר מזהים את המוטיבים המרכזיים שמופיעים ברוב הסיפורים הדבר מעיד על דפוס של זיכרון קולקטיבי. בפרק הבא, אדרש לסוגיה זו כאשר אבקש להסביר את המשמעויות של תוצרי שלב הראיונות והסיפורים.

פרק חמישי - מסקנות

הקדמה

"... אדוננו נשיא המדינה, נבקשך מאוד מאוד לאחדנו כמו יהודי העולם במקום הנבחר והקדושה. נשמח מאוד מאוד אם הזכייה תהינה בזמנך להוציאנו מעבדות לחירות, מתי יתגשם גורלנו אם לא בזמנך? אדוננו היקר אל תשכחו אותנו כי דלים אנו, הנמצאים בין הגויים וסובלים צערות רבות. תעודדנו ותמשיכו את עזרתכם. את גמולך יחזיר אלוהים וצדקת אלוהים תהיה עליך אנו נפוצים ומחכים בקוצר רוח לקבל את התשובה." ²⁴⁹ בלשון זו פונים מנהיגי הקהילה של יהודי אתיופיה באתיופיה לנשיא המדינה דאז מר יצחק בן צבי. בפנייתם הנרגשת הם מבקשים להגשים את חלומם לעלות לארץ ישראל עוד בכהונתו של הנשיא. במכתבם מדגישים מנהיגי הקהילה את הרצון להתאחד עם ארץ ישראל כמו יתר יהודי התפוצות שעשו כן. מכתב זה הינו יחיד מיני רבים שהיו במסגרת של חליפת מכתבים בין מנהיגי הקהילה והפעילים בתוכה לבין גורמים שונים במדינת ישראל, רשמיים ושאינם רשמיים. כמו חליפת המכתבים הענפה, כפי שתואר בגוף העבודה קיימת פעילות ענפה של יהודי אתיופיה, באתיופיה למען עלייתם ארצה. בפעילות זו ניתן להצביע על אישים בולטים שהטביעו חותמם על תהליך עלייתם של יהודי אתיופיה ביניהם יונה בוגלה ופרדה אקלום. כמוהם היו עוד רבים שפעלו נמרצות תוך הקרבת חייהם למען עליית יהודי אתיופיה ארצה וככל הנראה שמותיהם לא נזכרו בספרות הקיימת אודות עלייתם של יהודי אתיופיה.

עבודה זו בוחרת להתמקד בסיפור עלייתם של יהודי אתיופיה כפי שהעולים עצמם מתארים, משתי סיבות עיקריות: האחת, מטרתה של עבודה זו להצביע על חסרונה של חטיבה ספרותית, תרבותית והיסטורית בתוך קורות תולדותיה של מדינת ישראל. שנית, לאחר העמדתה של חטיבה זו, מבקשת העבודה לעמוד על חשיבותה ולהראות כיצד סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה הינו סיפור מכוון בעבור יהודי אתיופיה. יהדות אתיופיה קיימה קשר רציף אל עברה במשך אלפי שנים גם אם היא הייתה מנותקת פיזית מתפוצות העולם היהודי. הצלחתה של יהדות אתיופיה לשמר מסורת יהודית עתיקת יומין למרות בידודה מיתר העולם היהודי ועל אף העובדה שקהילה זו התקיימה בתוך מדינה נוצרית מובהקת איננה זוכה למקום ראוי בהיסטוריה של העם היהודי. חלום שיבת ציון שהיה למוטיב המרכזי שליווה את יהודי אתיופיה אלפי שנים היה למניע העיקרי שלהם לעלות ארצה כמו יתר תפוצות העולם היהודי. מרגע החשיפה של יהדות אתיופיה ליהדות התפוצות וההפך, החלה פעילות הדדית שמטרתה הייתה לחזק את הקהילה היהודית באתיופיה כמו גם לחזק את הקשר בין קהילה זו לבין הקהילות היהודיות באירופה בעיקר. מרגע

²⁴⁹ מכתב מאת נידחי ישראל והפלאשים אל נשיא מדינת ישראל יצחק בן צבי, מיום י"ג בשבט תשכ"ב בתוך גנזך המדינה,

הקמת המדינה הבינו יהודי אתיופיה כי הבית לעם היהודי בארץ ישראל הוא גם ביתם והחלו לנתב את הקשרים שהיו להם עם גורמים בעולם היהודי לטובת עלייה לארץ ישראל.

פעילותם של ארגונים ואישים למען יהודי אתיופיה

עם הקמת המדינה והעלייה ההמונית לארץ ישראל מהעולם כולו פעל נמרצות ד"ר פיטלוביץ על מנת להכליל את יהודי אתיופיה כחלק בלתי נפרד מהעולים שיישבו את מדינת העם היהודי. לדעתו של ד"ר פיטלוביץ "עם תקומת ישראל הגיעה גם העת לתקומת נידחי עמנו המרוחקים והמבודדים אשר בהודו בסין בחבש וביתר חבלי אסיה ואפריקה, האנוסים בפורטוגל והנידחים למיניהם באמריקה – שאין להם בעולם אלא זיכרונות וגעגועים לעם הסגולה ולארץ הבחירה לבד. יש להרחיב את תחומי היהדות העולמית ולעורר ולהדריך את רסיסי עמנו לקראת חזון התחייה והתקומה"²⁵⁰. ד"ר פיטלוביץ הציג בשעתו גישה אינקלוסיבית שרואה בארץ ישראל כבית היהודי לכל קהילות היהודיות בעולם ללא הבדל. ד"ר פיטלוביץ ראה את החשיבות בעצם קיומן של קהילות "נידחות" אלו ויותר מכך את החשיבות שבאיחודם עם יתר היהודים בארץ ישראל. אולם פניותיו ותפיסתו הכוללנית באשר לעליית יהודים ארצה נפלו על אוזניים ערלות. מדינת ישראל בחרה דווקא בגישה אקסקלוסיבית של העדפת יהודים מקהילות יהודיות ספציפיות מרחבי העולם. כנגד גישה זו פעלו בדרכיהם הצנועות יהודי אתיופיה, כאשר ביקשו את הכרת המדינה היהודית בזכותם לעלות ארצה כיהודים שווים בין שווים.

בשנים קשות אלו שבהן מדינת ישראל התעלמה מקריאותיהם הנואשות של יהודי אתיופיה היו כאלו שפעלו כגורמים הנמצאים בתווך ושביקשו להעיר את מדינת ישראל מהתרדמת שאליה הא נכנסה בכל מה שקשור ליהדות אתיופיה. "ועד העזרה ליהודי אתיופיה" היה ארגון גג שאיגד תחתיו מספר ארגונים יהודיים אחרים שפעלו למען יהודי אתיופיה. פעילותו של ארגון החלה באנגליה בשנות ה-60 של המאה העשרים ובד בבד ארגון זה העתיק חלק מפעילותו לתחומי מדינת ישראל. במסגרת פעילות זו קרא הועד בצורה ברורה להעלאתם של יהודי אתיופיה לארץ ישראל. פעילותו התאפיינה בכתיבת מכתבים, בהשתתפות בפגישות עם קובעי מדיניות בממשל הישראלי ובניסיון בלתי פוסק להעלאת סוגיה זו לסדר היום. במקביל פעל ארגון זה במתן סיוע ליהודי אתיופיה שכלל סיוע בתחום החינוך, הבריאות בתחום הכספי וכו'. " בעיה זו (בעיית עלייתם של יהודי אתיופיה) לכשעצמה רחוקה מלהיות בעיית כבוד לעם היהודי בכלל ולמדינת ישראל וההסתדרות הציונית בפרט. על אף העובדה שהמדובר בשבט הנאבק למעלה מאלף שנה על יהדותו ופרשת סבלותיו היא מן הקשות בתולדות האומה, התנכרו ממנה המוסדות

²⁵⁰ ולדלמן, אגרות יצחק בן צבי על יהודי אתיופיה, בתוך: פעמים 22, ע' 83

היהודיים הרשמיים במשך דורות על גבי דורת, ולא זו בלבד אלא עוד לפני שנים מספר נאחזו מדינת ישראל וההסתדרות הציונית בטענת סרק ועלבון, שלפיה אין לראות את הפלאשים כחלק העם היהודי, ונהפוך הוא אין לאפשר את עלייתם, שזה החלום הגדול בחיי כולם או כמעט כולם... אנו פונים אפוא אליך בבקשה דחופה שתואיל להתעניין בפרשה זו ותיתן את ההוראות הנדרשות"²⁵¹. כך כותב מר אריה טרטקובר, יו"ר ועד העזרה ליהודי אתיופיה אל יוסף אלמוגי, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית מיום 16 ספטמבר 1976. מתוכן הדברים עולה בבירור המדיניות של מדינת ישראל שמסרבת להכיר ביהדותם של יהודי אתיופיה ולכן להימנע מעלייתם ארצה. למעשה מכתב זה מצד אחד, מעיד יותר מכל על ההתעלמות של מדינת ישראל שנמשכה שנים ארוכות עד שנה זו בה נכתב המכתב ומצד שני, מעיד על פעילות רבת שנים של הוועד העזרה ליהודי אתיופיה שנלחם כל העת למען הכרה ביהדותם והגעתם ארצה של יהודי אתיופיה.

בתוך פעילות ועד העזרה ליהודי אתיופיה, בלטה במיוחד פעילותו ואישיותו של חזי עובדיה, בעיקר בכל מה שקשור בהכרה ביהדותם של יהודי אתיופיה. היכרותו המעמיקה של מר חזי עובדיה עם יהדות אתיופיה החלה מהעובדה שהוא נולד באסמרה שהייתה חלקה מאתיופיה בימים ההם. למרות שהוריו נולדו בתימן והיגרו לאסמרה ראה עצמו חזי עובדיה כחבשי לכל דבר. הוא עלה ארצה בגיל צעיר ולאחר ביקור שורשים באתיופיה מולדתו, גילה כי קיימת קהילה יהודית גדולה באתיופיה. גילוי זה הביא אותו לפעול, עם חזרתו ארצה למען העלאתם של יהודי אתיופיה. פעילותו הגיעה לשיאה כאשר פנה לרב הראשי לישראל דאז, הרב עובדיה יוסף, כדי שזה יבחן את סוגיית יהדותם של יהודי אתיופיה. בעקבות בקשתו זו התקבל פסק ההלכה שבו הוכרה יהדותם של יהודי אתיופיה על-ידי מוסד הרבנות הרשמי של מדינת ישראל. מרגע זה ואילך נסללה דרכם, על הנייר בלבד, של יהודי אתיופיה לעלות ארצה במסגרת חוק השבות. מרגע שנתקבל פסק הלכה זה ולמשך מספר שנים לא נעשה בו שימוש והוא היה כאבן שאין לה הופכין, כך לפי דבריו של שר הפנים דאז, מר שלמה הילל.

שרשרת פעילות זו התקיימה במקביל בקרב מספר ארגונים ופעילים ששמו להם למטרה לזרז ולקדם את נושא עלייתם של יהודי אתיופיה ארצה. מקום המדינה ועד הכרת המדינה ביהדותם של יהודי אתיופיה עברו עשרים ושבע שנים. פעילות ענפה זו בסופו של דבר נשאה פירות ובשנת 1975 נתכנסה ועדה בין-משרדית בראשות מנכ"ל משרד המשפטים דאז, צבי טרלו שקבעה כי יהודי אתיופיה זכאים לעלות ארצה במסגרת חוק השבות. למרות השתלשלות האירועים שהובילה לקבלת החלטות חד משמעיות בנושא

²⁵¹ מכתבו של אריה טרטקובר, יו"ר ועד העזרה ליהודי אתיופיה למר יוסף אלמוגי, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית, מכתב מיום 16 ספטמבר 1976, בתוך גנזך המדינה א-8199/3

הכרתם ועלייתם של יהודי אתיופיה, המדינה בחרה שלא לפעול למימוש החלטות אלו. אם ניתן היה לחשוב שהמדינה לא רצתה להכיר בזכותם של יהודי אתיופיה לעלות ארצה בשל הספק ביהדותם, הרי שגם כאשר הוסר הספק המדינה התעלמה ולא הביאה לסיום הפרשה. רק עם עלייתו של ראש הממשלה מנחם בגין לשלטון בשנת 1977 החלה פעילות שמטרתה הייתה לסייע ליהודי אתיופיה לממש את זכותם לעלות ארצה. כך זכורה אמרתו של בגין באשר לסוגיה זו "הביאו לי את יהודי אתיופיה".

הימנעות מדינת ישראל מעלייתם של יהודי אתיופיה

מחליפת המכתבים בין שגרירות ישראל באתיופיה למשרד החוץ הישראלי עולה בבירור התמונה שלמדינת ישראל אין רצון להעלות את יהודי אתיופיה. הטענה הרווחת בכל חליפת המכתבים המוצגים בפרק השני של עבודה זו, היא כי ישנו ספק לגביי יהדותם של יהודי אתיופיה וכן בולט החשש שאם יעלו יהודי אתיופיה הם יתקשו להסתגל לאורח החיים הישראלי. כך למשל טוען אריה לוין שהיה נציג הקונסוליה הישראלית באתיופיה, כי "בכל הנושא של עליית הפלאשים, הבאתם ארצה או אפילו הפצת רעיונות על עלייה - יש לנקוט בזהירות גדולה ביותר: הבעיות שמתעוררות סביב לשאלה הינן רבות וקשות (מיהו פלאשי? עמדתה השלילית של הממשלה האתיופית לעלייה, האיבה הנגרמת על ידי פעילותנו בין הפלאשים ובינם לבין שכניהם, הסכנה בהפרחת סיסמאות וכו') לפי שעה יש להימנע הימנעות מוחלטת מכל פעולה בכיוון הזה"²⁵².

במשך שלושה עשורים מאז הקמת של מדינת ישראל, לא נקבעה מדיניות ברורה לגביי יהודי אתיופיה. לא רק זאת בלבד אלא שבמשך שלושים שנה מדינת ישראל לא פעלה במלוא מרצה למען יהודי אתיופיה באתיופיה. כך למשל בשנות החמישים פעלו שליחים מטעם המחלקה לתרבות וחינוך תורניים של הסוכנות היהודית, בגולה. שליחים אלו סייעו בהקמה ותחזוק של 27 בתי ספר יהודיים באתיופיה. בשלהי שנות החמישים מסיבה שאינה ברורה נסגרו בתי הספר הללו והשליחים הוחזרו ארצה. עובדה זו מעידה על מדיניות מגומגמת בכל הקשור ליהודי אתיופיה, כאשר מצד אחד המדינה נוקטת בפעולה נקודתית, אך לאחר פרק זמן מדירה רגליה מפעולה זו כלא הייתה. בשנות השישים של המאה הקודמת מאופיינת מדיניות ממשלת ישראל בחוסר מעש בכל הקשור לסוגיית העלייה של יהודי אתיופיה. לחצם של ארגונים יהודיים על ממשלת ישראל הוביל לשיתופי פעולה נקודתיים בינם לבין ממשלת ישראל שהתבטאו בעיקר במתן סיוע הומניטארי ליהודי אתיופיה, תוך הקפדה שפעילות זו לא תחזק או תעורר חלילה רצון לעלייה

²⁵² מכתבו של אריה לוין, שגרירות ישראל באתיופיה אל יששכר בן-יעקב מא"פ משי"ב מיום 17 יוני 1963, בתוך הגנזך ח-3-3406/8

בקרב יהודים אלו. לבסוף ניתן לסכם כי בשלושת העשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל, היא נקטה במדיניות שעיקרה היה להימנע מעלייתם של יהודי אתיופיה ארצה. ולראייה ניתן לראות כי רק בודדים הצליחו להגיע ארצה בתקופה זו. הקונסוליה הישראלית באתיופיה הקפידה על כללים נוקשים, זאת במטרה למנוע כניסתם של יהודי אתיופיה לישראל, למרות זאת הצליחו בודדים להיכנס לישראל. עולים אלו נאלצו לעבור הליך של גיור לחומרא כדי שיוכלו לזכות באזרחות על-פי חוק השבות. עולים אלו, גם הם הפכו עם השנים לקבוצת לחץ נוספת על ממשלת ישראל לפעול למען יהודי אתיופיה.

פעילותם של ארגונים ויחידים כמו ד"ר פייטלוביץ, יצחק בן צבי, ועד העזרה למען יהודי אתיופיה, חזי עובדיה, ועד ההתאחדות למען יהודי אתיופיה, חיים בן-אשר ועוד רבים וטובים למען יהודי אתיופיה בישראל, כמו גם פעילותם של מנהיגים כמו יונה בוגלה, פרדה אקלום, ופעילים אחרים מבני הקהילה באתיופיה הם שהניעו את גלגלי ההיסטוריה למען עלייתם של יהודי אתיופיה לישראל. במסגרת הדיונים השונים שהתקיימו בין ממשלות ישראל לארגונים אלו, מדינת ישראל הציגה מדיניות מגומגמת שלא הכריעה בדבר עלייתם של יהודי אתיופיה ארצה. מצד אחד, מדינת ישראל נענתה לדרישות הארגונים היהודיים בדבר סיוע הומניטארי ליהודי אתיופיה. אולם מצד שני, היא התנתה פעילות זו רק לתחומי אתיופיה והדגישה שאין בנכונותה לסייע כדי כוונה להעלות יהודים אלו ארצה. לא זאת בלבד אלא שקימות עדויות לכך, שנציגי המוסדות השונים האמונים על טיפול בסוגיות מעין אלו הערימו קשיים ופעלו לפי גישה מצמצמת, למשל ההחלטה להביא 200-300 יהודים במסגרת איחוד משפחות, הינה לעג לרש והתעלמות מוחלטת ממתן מענה לכלל יהודי אתיופיה.

ככל שנטיב לתאר ולפרט את פעילותם של הגורמים השונים שהוזכרו לעיל, שפעלו למען עלייתם של יהודי אתיופיה, מקטן עד גדול, כך נחשוף ביתר שאת את חסרונן של ממשלות ישראל לדורותיהן בכל הקשור לנושא עלייתם של יהודי אתיופיה ארצה. מדינת ישראל לא יזמה מדיניות פוזיטיבית כלשהי למתן מענה לבעיה שהיא עצמה יצרה, קרי ספק יהדותם של יהודי אתיופיה. מתחילה החליטה המדינה בקביעה חסרת בסיס המנותקת מהעובדות, כי יהודי אתיופיה אינם יהודים ומניעה עימה. לאחר מכן, נזקקה המדינה בעקבות מערכת לא פורמאלית של גופים וארגונים לספק תשובות לעיוות ההיסטורי שנעשה כלפי יהודי אתיופיה. בכל פעם שהמדינה סיפקה תשובה היה זה במסגרת תגובה לפעילות, יוזמה או דרישה של מי מהארגונים הא-פורמאליים שבפעלו בנושא זה. תשובות המדינה היו מגומגמות ומתחמקות ולא נתנו מענה מקיף לבעיה שהיא עצמה יצרה. גם כאשר נפתרה הסוגיה ההלכתית על ידי הרב הראשי לישראל, עדיין המדינה התחמקה ולא העניקה ליהודי אתיופיה את זכות השיבה שממלא הגיעה להם מעצם עובדת

יהדותם. עצם קיומם ופעילות של הארגונים והגופים למען יהודי אתיופיה מעיד על הלקונה במדיניות ממשלות ישראל השונות בסוגיית יהודי אתיופיה. פעילותם של אלו חושפת התנהלות שאיננה יוזמת אלא מגיבה, התנהלות שאין בה כדי להכריע בסוגיה כה מהותית ויסודית לקיומה של מדינת ישראל, שאלה שמקורה בחוק השבות המהווה אבן יסוד בתקומתה של מדינת ישראל.

סיפור העלייה כפי שהמדינה מציגה

עלייתו של מנחם בגין לשלטון בשנת 1977 במקביל לזרימת יהודי אתיופיה לסודן בעקבות השמועות כי ניתן לעלות לישראל החלה למעשה את מהלך העלייה ההמונית של קהילת יהודי אתיופיה לישראל. כאן המקום להדגיש כי מרגע שהתקבלה ההחלטה על עלייתם של יהודי אתיופיה, ההתגייסות של הגורמים הממשלתיים בייחוד אלו שפעלו על אדמת סודן הייתה מוחלטת וראויה להערכה רבה. יהודי אתיופיה שזרמו לסודן פגשו בפעילים מקרב יהודי אתיופיה שהיוו למעשה חוליה מקשרת בין יהודי אתיופיה לאנשי המוסד שפעלו בסודן. פעילים אלו היו אחראים על זיהוי יהודים, העברת כסף, תרופות ובעיקר מידע לגבי המועד והמקום ממנו תתבצע העלייה ארצה. בין השנים 1981-1984 עלו במסגרת מבצעים נקודתיים דרך ים – סוף, ובטיסות מחרטום עיר הבירה של סודן כ-7000 עולים²⁵³. בשלבים מתקדמים יותר כאשר זרם היהודים גבר והמצב במחנות הפליטים התדרדר, גבר הלחץ על מדינת ישראל לפעול למען עלייתם של יהודי אתיופיה וממשלת ישראל יזמה את "מבצע משה", מבצע שבמסגרתו עלו ברכבת אווירית החל מנובמבר 1984 כ-7000 יהודים מאדמת סודן²⁵⁴. מבצע חשאי זה שנעשה בהסכמתה של ממשלת סודן הודלף לתקשורת הישראלית בינואר 1985, בעקבות כך מבצע העלייה הופסק באחת ויהודים רבים נותרו על אדמת סודן חשופים להתנכלויות, למחלות ובעיקר לחוסר ודאות לגבי עתידם.

הדלפת סיפור מבצע משה הפך לסנסציה עיתונאית שלא ירדה מהכותרות במשך תקופה ארוכה. בעיתונות מוזכר הרעב הגדול שפקד את אתיופיה בשלהי 1984 כמניע להעלאת היהודים מאתיופיה. אכן את אתיופיה פקד רעב ואולם טענה זו איננה רלוונטית ליהודי אתיופיה שעלו בתקופה זו ארצה שכן היו על אדמת סודן ולא באתיופיה, שם היה רעב. פרסום ההודעה של לשכת העיתונות הממשלתית נתנה גושפנקא להדלפת פרטי מבצע משה, משום כך עולה השאלה מדוע היה חשוב למדינת ישראל לרכב על גלי האהדה בעקבות ההדלפה? בבוא העת. פרסום פרטי מבצע העלייה בא למעשה על חשבון העלייה עצמה שנפגעה כתוצאה מהפרסום היות וסוגיית חילוצם של יהודים מאדמת אויב, סודן אינו דבר שבא בחשבון. בעוד שמדינת

²⁵³ בודבסקי ואחרים (עורכים), יהודי אתיופיה במעבר בין תרבותי: המשפחה ומעגל החיים, ע' 68.
²⁵⁴ שם, שם.

ישראל טרחה להחזיר מסודן את פעיליה, הרי שעולים רבים נותרו במחנות הפליטים ונזנחו בעוד שבמדינת ישראל היללו ופיארו את המבצע הנקודתי שבמסגרתו הצליחו להעלות מספר לא מבוטל של עולים. חלק מיהודי אתיופיה שנשארו באדמת סודן לאחר ההדלפה חזרו לאתיופיה, אחרים נותרו על אדמת סודן ועלו שלושה חודשים מאוחר יותר במסגרת "מבצע שבא" לו היה שותף ממשל ארצות הברית.

העולים שהתארגנו בקבוצות למסע רגלי מפרך ומסוכן מאתיופיה לסודן, שנאלצו לשמור זהותם היהודית בסתר בשל הימצאותם במדינת אויב הזרה להם, אלו שנאלצו לחיות בתנאים מחפירים של רעב, מחלות, התנכלויות מצד הסודנים ועוד, נעדרו מהתייחסות כלשהי במסגרת השיח שהיה במדינת ישראל אודות העלייה מאתיופיה. הפרסום התייחס לחלק האחרון והנקודתי של הטסת היהודים מאדמת סודן וזנח באופן בלעדי את סיפורם של העולים עד לרגע זה. בהדגשת חלק זה כמו גם בהדגשת העלייה כעליית מצוקה, מתחזק ומתעצם סיפור הגבורה הישראלי. בסיפור זה שב ועולה דמות ה"צבר הלוחם" שמרחיק עד לאדמת סודן, מדינת אויב בכדי לחלץ יהודים. מיתוס זה המעיד על חוסנה של מדינת ישראל כמו גם מחזק את תחושת הגאווה והלכידות של אזרחי ישראל, בייחוד לאור המעטפת החשאית והסודית שנרקמה סביב אותם אנשי מוסד שהיו פעילים על אדמת סודן. נוסף לכך, מיתוס "לא עוד", של מדינת ישראל הנעוץ בזכר השואה ותחושת הקורבן והרדיפה של העם היהודי הפך את מדינת ישראל למדינה חזקה צבאית וכלכלית כמו גם מדינה המגנה על יהודים באשר הם שכן לקח השואה נלמד ויהודים לא עוד יהיו מופקרים. מיתוס זה קיבל משמעות נוספת עם הדלפת המבצע ופעילות אנשי המוסד עלומי הזהות על אדמת סודן, מדינת אויב לחילוץ אחיהם השרויים בסכנה.

כמו פעילותם של ארגונים שפעלו למען עליית יהודי אתיופיה, כך פעילותם של יהודי אתיופיה בעצמם, החישה לא פחות את עליים ארצה. ארגונים אלו קיימו קשר רציף עם יהודי אתיופיה, פעם היו אלו הארגונים שפנו וסייעו ליהודים במקום מושבם ופעם היו אלו מנהיגי הקהילה ופעילים שפנו לארגונים כגורם מתווך לעלייתם ארצה. פעילותם של יהודי אתיופיה כפי שניתן לראות בעבודה זו הינה פעילות ענפה שלא קיבלה ביטוי בספרות ההיסטורית המתארת את סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה ארצה ובמקומה הודגשה באופן כמעט בלעדי פעילותה של מדינת ישראל בנושא. נכונה היא העובדה שמדינת ישראל החלה לפעול לעלייתם החל משנת 1977 ביתר שאת ועד מבצע משה שהיה שיא פעילותה של המדינה. אולם, יש לזכור כי עד שהמדינה נקטה ביוזמה זו, קדמה פעילות הארגונים ופעילותם של יהודי אתיופיה לאורך שלושים שנה מקום המדינה כפי שתואר בגוף העבודה. בעבודה זו ביקשתי להראות כיצד מדינת ישראל מציגה את סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה לא כנושא עצמו בעבודה זו אלא כדי להראות כיצד סיפור זה

בא על חשבון הסיפור של העולים שלא סופר. אולם לא די בכך שסיפור זה לא מסופר אלא מטרתה של עבודה זו היא למעשה להראות את מקומו וחשיבותו של סיפור העלייה בקרב הקהילה. מצד אחד סיפור העלייה של העולים מושמט בחלקו הניכר מהציבוריות הישראלית ומצד שני הוא בעל חשיבות כה גדולה בתוך הקהילה עצמה עד שהפך לסיפור מכונן. צירוף שתי עובדות אלו דורש התייחסות כפולה, פעם אחת למלא את החסר בסיפור המסופר על ידי הממסד ופעם שנייה להפוך את הסיפור כסיפור מכונן לא רק של הקהילה אלא של כלל אזרחי המדינה. בחלק הבא של פרק זה אקיים דיון שתכליתו לסכם ולפרוש את כלל המסקנות והתובנות שעולים מפעילותם של יהודי אתיופיה בסיפור העלייה. דרך תובנות אלו למעשה אראה כיצד נתפס סיפור העלייה בקרב יהודי אתיופיה ולכן מדוע הפך סיפור זה לסיפור מכונן בקרב הקהילה במפגש שלה עם החברה והתרבות הישראלית. כך בספרו גדי בן עזר מסביר: "סיפור המסע של יהודי אתיופיה ממלא כנראה תפקיד חשוב בתהליך הקליטה וההסתגלות שלהם לחברה הישראלית. אנשי הקהילה היהודית-אתיופיה שבים ומספרים בו, והוא משמש כלי בדיאלוג החברתי שהתפתח בינם לבין החברה הישראלית"²⁵⁵.

סיפור העלייה של יהודי אתיופיה

"עלילת עלייתה של יהדות אתיופיה היא מן המרתקות בתולדותיה של ישראל בת ימנו. רבים מסיפוריהם האישיים של העולים ראו אור בשנים האחרונות. הצער, הכאב, הייסורים, ההקרבה – כל אלה תפסו מקום לצד אורות גאולה שקידמו את הבאים בשערי הארץ. לצד עלילות גבורה אלה, גם סיפורים אחרים שרק מקצתם ראו אור ורובם נותרו לוטים בערפילי מסכת העשייה החשאית של ישראל. יהודי אתיופיה לא עקרו ממקומות מגוריהם באישון לילה על דרך המקרה. היה מי שקרא להם לבוא לסודאן, היה מי שטיפל בהם וקיים אותם בסודאן טרם עלייתם ארצה, היה מי שכיוון את הקשת הרחבה של "כלי התחבורה" שהובילו את העולים מהמחנות אל חוף מבטחים. לוחמים עזי נפש, חוד החנית של מבצרי גאולת ישראל, סיכנו את חייהם ויצאו למשימותיהם כאשר רוח מיוחדת מפעמת בקרבם. הניצולים לא הכירו את מציליהם, ורק ברגעי מגע בודדים חשו כי ידיים מכוונות מובילות אותם בדרכם. כשם שהופיעו כך נעלמו, בפתאומיות בחשאי-אחד אחד באין רואה. כאשר יבוא היום ויינתן לספר לדורות הבאים מה חוללו לוחמי ישראל כדי לאפשר לאחיהם לעלות לישראל, יתמלאו ליבות הקוראים והשומעים גאווה אמיתית.

²⁵⁵ בן עזר, המסע: סיפורי המסע של יהודי אתיופיה לישראל 1977-1985, ע' 238

אלא שזה גורלם של אנשי הסוד והדממה- עשייתם יוצאת הדופן נסתרת מעין הבריות, לבל תיפגע יכולתם להמשיך ולפעול למען ביטחון ישראל²⁵⁶.

קטע זה נכתב על-ידי אפרים הלוי, ראש המוסד דאז, בפתח הספר "הגדת יציאת אתיופיה" המאגד בתוכו אוסף סיפורים אישיים שנכתבו על-ידי ילדים שחוו את המסע. דברים אלו מייצגים נאמנה את האופן בו מוצגים סיפורי העלייה של יהודי אתיופיה. ישנה התייחסות לסבל לייסורים ולהקרבה של יהודי אתיופיה במסעם ארצה ואולם מיד מוסת הדיון לפעולת אנשי המוסד שליחי הממסד הישראלי. בסיפור שמציגה המדינה מודגשת פעילותם של אנשי הסוד והדממה שזהותם תיוותר עלומה, למען הצלתם של יהודי אתיופיה. גיבורים אלו שסיכנו את עצמם למען אחיהם היו למעשה הגורם המניע לעלייתם של יהודי אתיופיה. הם שקראו ליהודים להגיע לסודן, טיפלו בהם וקיימו אותם טרם הביאו אותם ארצה. מבחינת הממסד הישראלי והגורמים שפעלו בתוכו, מסע העלייה של יהודי אתיופיה התחיל עם מבצעי העלייה כולל מבצע משה החל משנת 1978. אולם עבור יהודי אתיופיה מסע העלייה שלהם התחיל שנים רבות לפני כן בעיקר משנת הקמתה של מדינת ישראל. אז נאלצו יהודי אתיופיה בתיווכם של גורמים שונים שסייעו להם, לממש את זכותם לעלות ארצה. במהלך השנים פעלו יהודי אתיופיה למען עצמם במגוון דרכים, החל מתכתובות עם גורמים במדינת ישראל וכלה בפעילות שמטרתה להכין את העולים ליום שבו שערי מדינת ישראל יפתחו בפניהם. החברה הישראלית, לא יכולה עוד להסתפק באמרות לקוניות המעידות על מצוקתם של יהודי אתיופיה שקראה לדגל את לוחמי מדינת ישראל לעלותם ארצה. כמו כן אם נצמדים לעיקרון של צדק היסטורי הרי שיש להציג את התמונה במלואה והטיית התמונה לצד אחד בלבד, קרי לפועלה של מדינת ישראל בהעלאתם של יהודי אתיופיה ארצה יש בה עיוות היסטורי שדורש תיקון. סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה צריך להיות מסופר אולם לא רק בשל עיקרון הצדק ההיסטורי שביכולתו לתקן אלא בעיקר בשל היותו של סיפור זה לסיפור מכריע ומכונן בתוך קהילת יהודי אתיופיה בישראל. אין כוונת דברים אלו להשמיט את חלקה ופועלה של מדינת ישראל בהעלאתם של יהודי אתיופיה ארצה אלא דווקא למלא את החוסר שנוצר כמו גם להעמיד דברים על דיוקם.

"הפלשים שומרים את תורת משה הצרופה ואף על-פי שלא שמרו על לשונם העברית, הרי שתרגום כתבי הקודש שבידם מכיל בראש וראשונה כ"ד ספרים וכמו כן חלק מהכתובים, הידועים אצלנו בשם כתובים אחרונים... אולם אין כתבי הקודש אצלם כוללים את הברית החדשה ובוזה נבדלו מהנוצרים, בדיוק כמו שאר היהודים שבעולם... הרי הפלשים שמעולם לא כפרו בירושלים ובנביאים ואשר מוצאם הישראלי

²⁵⁶ אפרים הלוי, ראש המוסד בדברי פתיחה, בתוך הגדת יציאת אתיופיה, ע' 9

הוכח (אם בשלמות או באופן חלקי) על אחת כמה וכמה שיש לקבל אותם ... הפלשים אינם נמנים על סוגם, ואינם כופרים בתורה שבעל-פה אלא שמתוך ריבוי הגלות וריחוקם משאר תפוצות ישראל, ומשום שנפרדו משאר ישראל בתקופה קדומה למדי, נשתכחה מהם תורה שבעל-פה ונשארו במובן זה בורים, כעמי הארץ, והיו מוכרחים להישען על מסורת הקלושה אשר נשארה בפי כוהניהם ודפּתראותיהם (ספריהם)²⁵⁷.

קטע זה שלעיל נכתב בשנת 1942 על ידי יצחק בן צבי לרב יצחק הרצוג איגרת תשובה ובה תיאור קורותיהם של יהודי אתיופיה בתמציתיות. בעוד שהעולם היהודי התקיים בתפוצות במסגרת של קהילות שקיימו קשרי גומלין בניהן לאורך השנים, הרי שקהילת יהודי אתיופיה נותרה מבודדת ומנותקת מקהילות אלו וכמעט שלא נודע על עצם קיומה. אולם בידודה של קהילת יהודי אתיופיה ביחס לשאר הקהילות היהודיות בעולם וביחוד לאור העובדה שקהילה זו הייתה מוקפת באוכלוסייה נוצרית אדוקה, לא מנעו ממנה לשמר את הזהות היהודית שלהם. קהילה זו שמרה על הטקסטים היהודיים שנותרו בידיה וניהלו אורח חיים יהודי לאורם של טקסטים אלו.

לא רק חוקרים ורבנים מחוץ לקהילת יהודי אתיופיה יעידו על אופי היהדות של קהילה זו אלא גם יהודי אתיופיה בעצמם מודעים ליהדותם ולמוטיבים המרכזיים בה: "אנו יוצאי אתיופיה בישראל חלוצי עשרת השבטים האבודים, מודים לאלוהי ישראל ולכל אלה שעוזרים לנו עד עתה לשוב לארץ נחלת שיבתנו. מאז שחר ילדותנו בחיק אימנו, בשכבנו ובקומנו, מהווינו וחלומותינו "ירושלים וישראל" הן נצח תקוותנו – וחירוף נפשנו ירשנוה מדורי דורות. התהוותנו ותולדותינו בארץ שבא – אתיופיה, בכתובים ובנחקקים על אבני ארץ, מעידים שאבותינו מישראל במלכם על חבלי ארץ עמדו בגבורה ובחירוף נפש להצלה ובשמירה על יהדותנו כשבטים ישראליים שומרי חוקינו"²⁵⁸. חברי התאחדות יהודי אתיופיה מדגישים באיגרת ששלחו לסגן ראש הממשלה דאז יגאל ידן, את המוטיבים המרכזיים שנראים להם כחשובים בפנייה זו אליו. הדגשת העובדה שאבותיהם מישראל, והדגשת חלום להגיע לירושלים ולישראל למעשה מופיעים כעקרונות יסוד בקרב יהודי אתיופיה.

בעבור יהודי אתיופיה מושג שיבת ציון וההגעה ל"ירוסלם" היווה נדבך מרכזי שלכד את הקהילה וחיוק אותה פנימה, ומצד שני הבדיל אותה משאר האוכלוסייה באתיופיה ומנע את התבוללותה בקרבם. יהודי אתיופיה שעד למאה ה-19 היו בטוחים כי הם היהודים האחרונים, שמרו בקפדנות על אורח חיים יהודי

²⁵⁷ונדלמן, אגרות יצחק בן צבי על יהודי אתיופיה, בתוך: פעמים 22, ע' 80

²⁵⁸מכתבו של אברהם ירדאי, יו"ר התאחדות יהודי אתיופיה ליגאל ידן, סגן ראש הממשלה מיום 4 יוני 1978, בתוך א-מ/3199/81

הנשען על העבר. מושג שיבת ציון לא היה רק רעיון והוא בא לידי ביטוי בחג הסיגד, יום שכולו מוקדש לתענית, צום ותפילה לאלוקים לגאולה ושיבת ציון. רעיון השיבה ל"ירוסלם" הועבר כמסר בין-דורי באמצעות סיפורים, שירים וחג הסיגד. הרצון למימוש שיבת ציון לא נותר בגדר חלום כך למשל בשנת 1862 אסף סביבו אבא מהרי רביס מבני הקהילה ויצא למסע לעבר "ירוסלם". המסע זכור כהרה אסון, אבא מהרי הוביל את האנשים עד לים סוף ואולם כאשר לא הצליחו לחצות את הים הם שבו לאתיופיה. רביס מצאו את מותם במסע זה וזהו אירוע שנחקק היטב בזיכרון הקולקטיבי של הקהילה ובמידה מסוימת ייתכן והיה גורם מעכב לניסיונות של אחרים לממש את חלום שיבת ציון.

פעילותם של יהודי אתיופיה למען עלייתם ארצה

עם הקמת מדינת ישראל יהודי אתיופיה הבינו כי יש בידם להפוך את חלום שיבת ציון למציאות. היו רבים שניסו את מזלם בניסיונות לעלות לארץ ישראל אולם היו אלו בודדים שהצליחו שכן הייתה מדיניות ברורה שלא לאפשר להם לעלות ארצה. בד בבד פעילותם של יהודי אתיופיה קיבלה חיזוקים מארגונים יהודיים שפעלו למען עלייתם ארצה. אולם עוד קודם לכן לקראת סוף המאה ה-19 כאשר העולם היהודי נחשף לעצם קיומה של קהילת יהודי אתיופיה החלו מספר יהודים לסייע לקהילה להתקיים כקהילה יהודית. מסעו של יוסף הלוי ופעילותו של תלמידו ד"ר פיטלוביץ תרמו לחשיפת דבר קיומה של קהילת יהודי אתיופיה בתפוצות. תרומות של יהודי התפוצות והקמת בית ספר יהודי באדיס אבבה חיזקו את הקהילה והקטינו את שיעורי ההתבוללות הגבוהים שנבעו מפעילותו האינטנסיבית של המיסיון האנגליקני. במקביל פעל ד"ר פיטלוביץ ליצירת אליטה אינטלקטואלית שבבוא היום תהווה את שכבת ההנהגה של יהודי אתיופיה. הוא לקח עימו לאירופה צעירים בעלי פוטנציאל שיתחנכו במוסדות החינוך הטובים ביותר, בין תלמידיו נמנה גם יונה בוגלה. למעשה השילוב של קהילה יהודית שמודעת לזהותה עם הנכונות שלה לקבל את קיומן של קהילות יהודיות אחרות בעולם הוא זה שיצר תנועה גם בעולם היהודי וגם בתוך קהילת יהודי אתיופיה שמטרתה הגשמת חלום שיבת ציון. קהילת יהודי אתיופיה הייתה מסוגלת ליצר מכנה משותף עם יהדות העולם בשל העובדות שזכרו לעיל, קרי בשל שמירה על יהדותם במשך אלפי שנים על בסיס עקרון זהה של שיבת ציון.

פעילות החוץ של ארגונים יהודיים מרחבי העולם אפשרה לבודדים בקרב בני הקהילה להיחשף ליתר הקהילות היהודיות ולמעשה לחזור לקהילה ולהביא את הבשורה. יונה בוגלה במובנים רבים היה איש הקשר והמתווך בין קהילת יהודי אתיופיה ליהודים בתפוצות, פעילותו של יונה בוגלה התאפשרה בזכות העובדה שנשלח על-ידי ד"ר פיטלוביץ ללימודים בישראל ובאתיופיה שכללו לימודי יהדות, לימודי שפות

ועוד. עיקר פעילותו של בוגלה טרם הקמת המדינה התמקדה בניסיון לחזק ולקדם את קהילת יהודי אתיופיה בתוך אתיופיה. כך פעל לחיזוק מוסדות חינוך יהודיים, לקבלת קרקעות מהממשלה באתיופיה ושיפור התנאים הסוציאליים של בני הקהילה. פעילותו זו נבעה מתפיסתו שקודם שיעלו יהודי אתיופיה לארץ ישראל רצוי להביא את הקהילה למצב של חוסן חברתי כלכלי ודתי. בשלבים מאוחרים יותר לאחר שהספיק לבצע פעילות ענפה בקרב קהילת יהודי אתיופיה החל בוגלה לפעול למען עלייתם של יהודי אתיופיה ארצה והיה למעשה "השופר" של הקהילה היהודית באתיופיה. מחליפת מכתבים המופיעה בפרק השלישי של עבודה זו ניתן לראות כי בוגלה לא הרפה ופעל ללא לאות כדי שיהודי אתיופיה יעלו לישראל. פעילותו זו ביטאה גם את מהוויו אבל יותר מכל היא סיכמה את תחושותיהם ורצונם של מנהיגי הקהילה והקהילה לעלות ארצה ולהתאחד עם העם היהודי היושב בציון. פעילותו של יונה בוגלה לא הייתה לשווא וכך הוא מבטא את תחושותיו במכתב שכתב הוא יחד עם מנהיגי ביתא ישראל לראש ממשלת ישראל דאז, מר יצחק רבין, " בשבועות שעברו אנו יהודי אתיופיה הפלשים התבשרנו בהודעה שנמסרה על-ידי צוות בין-משרדי שממשלת ישראל החליטה לכלול את יהודי אתיופיה הפלשים בתוך כלל ישראל וזכאים לחוק השבות ככול עולה מארצות הגולה... גיבורינו אלה לא לחינם מסרו את נפשם, זקופים על-ידי הגעגועים אל ארץ האבות ולשיבת ציון בזמנים שעברו רבין היו הניסיונות שנעשו על-ידי אבותינו לעלות ארצה בכוח עצמם אולם כל מאמציהם עלו בתוהו. ועתה אם כי רחוקה עדיין הדרך ליציאתנו ממצרים כיוון שאנו נמצאים על הדרך להתחלה דגאולה מרגישים אנו דחף פנימי לברך "ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה"²⁵⁹. מנהיגים נוספים בקרב קהילת יהודי אתיופיה סייעו ותרמו לחיזוק ושימור הקהילה היהודית באתיופיה. אישים כמו עמנואל תמראת, תדסה יעקב, מלסה טקלה, ממהריי קייס אבא יצחק יאסו, קייס ברהן ברוך, ועוד רבים ומכובדים שמרו על קהילתם מפני התבוללות, פעלו לשיפור התנאים הסוציאליים, פעלו לפתיחת בתי ספר יהודיים ועמלו כדי לשמר וללכד את יהודי אתיופיה סביב מסורת אבותיהם. פעילותם היוותה בסיס איתן לגיבוש והכנה של קהילת יהודי אתיופיה לקראת עלייתם ארצה בהמשך. מנהיגים אלו פעלו גם באופן עצמאי וגם בשיתוף פעולה עם הארגונים שפעלו למען יהודי אתיופיה באתיופיה. הם קיימו מערכת של קשרי גומלין ביניהם ושיתפו פעולה בפועלם. שלל המרכיבים הללו מעידים על קיומה של רשת מנהיגות רחבה שהתקיימה בתוך הקהילה ושהייתה לגורם מרכזי בחיזוק רעיון שיבת ציון.

היחשפותם של יהודי אתיופיה לקיומה של מדינת ישראל התרחשה ביתר שאת עם התרחבות פעילותה של הסוכנות היהודית באתיופיה. פעילות הסוכנות החלה בשנת 1953 והגיעה לשיאה בשנת 1955, כאשר

²⁵⁹ מכתבו של יונה בוגלה ומנהיגי ביתא ישראל לראש ממשלה, יצחק רבין מיום 22 במאי 1975, בתוך: על כנפי היונה, הוצאת גפן, ירושלים, 2008 ע' 41

מוסדות חינוך יהודיים תופעלו ותוחזקו על-ידיה. בשלהי 1958 נסגרו כל בתי הספר למעט המרכזי באמבובר. הסוכנות טענה שהדבר נבע ממחסור בתקציב אך ככול הנראה, סימל הדבר תפנית שחלה במדיניות של מדינת ישראל באשר לכוונותיה לעלות ארצה את יהודי אתיופיה. השליחים שהגיעו מארץ ישראל לאתיופיה, כמו גם החניכים שחזרו לאתיופיה לאחר שלמדו בכפר בתיה בישראל, היוו מקורות ידע עיקריים אודות מדינת ישראל. תפקידם של השליחים ובעיקר של חניכי כפר בתיה היה משמעותי בקרב יהודי אתיופיה. הם אלו שפתחו בתי ספר יהודים באתיופיה, לימדו ועסקו בפעילויות חינוכיות בקרב בני הקהילה, שריכוזם באזורים כפריים מנע מהם גישה לבתי ספר ממשלתיים. חשוב יותר הם הפכו את המושגים "ירוסלם" ושיבת ציון מנשגבים ובלתי מושגים לממשיים וברי ביצוע.

עם עזיבתם של שליחי הסוכנות לאחר 5 שנות פעילות באתיופיה הפכו חניכי כפר בתיה לשעבר למורים בכפרי היהודים. 21 מתוך 27 החניכים שנשלחו לישראל חזרו לאתיופיה מתוכם 12 עסקו בחינוך בקרב יהודי אתיופיה. חלקם עבדו במשרות ממשלתיות ורובם לא מצאו עבודה כמורים או נאלצו לעזוב שכן לא קיבלו שכר מהסוכנות היהודית כפי שהובטח להם. חניכי כפר בתיה נאלצו לפעול במציאות שבה אין ודאות לגבי קבלת משכורת וגובהה, מחסור בספרי לימוד והתנכלויות הנוצרים ואף הצליחו בפועל²⁶⁰. מורים אלו פעלו ללא לאות למען חינוכם היהודי של ילדי הקהילה זאת כדי למנוע את מעברם של ילדים אלו לבתי ספר של המיסיון שהציעו תנאים טובים יותר, עזרה למשפחות התלמידים ומערכת חינוך מסודרת ובעלת אמצעים. המורים שיכלו לבחור להישאר באדיס אבבה ולקבל משרה ממשלתית מהקיסר היילה סלאסי, בחרו לחזור לכפרי היהודים במטרה להעביר את הידע שצברו בשנות לימודיהם בכפר בתיה שבישראל. "אז הלכנו לקיסר עם יונה בוגלה. אנחנו הנערים נכנסו אליו ובקשנו ממנו שייתן אישור ללמד (את העדה שלנו) ולהרגיע את האנשים שלנו, כי שם אין בית ספר ואין מי שילמד אותם. הקיסר הבין שזה נכון ללמד שם, אבל אמר- אתם לא תוכלו ללמד שם כי אתם למדתם באירופה ובישראל וכדי לכם שאני אתן לכם עבודה, ובמסגרת העבודה שלכם תעזרו גם לעדה שלכם ותקבלו גם משכורת טובה- אבל אנחנו אמרנו לו, לא! וסירבנו. בסופו של דבר כשעמד מול סירובנו הוא אמר : בסדר, אבל תחשבו על האפשרות שבו יהיה לכם מצב קשה ומצב כלכלי וגם בעיות מצד אנשי הסביבה..זה היה נכון אבל לא הייתה לנו ברירה"²⁶¹. תחזיותיו של הקיסר התממשו, הסוכנות היהודית שהתחייבה לשלם למורים אלו משכורות העבירה להם משכורות זעומות שלא פעם לא הועברו במשך חודשים רבים, לא זו בלבד אלא שלא פעם

²⁶⁰ קמון (עורך), הגשר הראשון, עמ' 84-85.
²⁶¹ יוסף דוד, בתוך הגשר הראשון, ע' 83.

הגיעו עד כדי חרפת רעב ונאלצו לבקש עזרה ממשפחותיהם שממילא התקשו לפרנס את עצמם²⁶². למרות התנאים הקשים, המשיכו ללמד בבתי הספר היהודים. עליית השלטון המהפכני לאתיופיה הציבה צעירים אלו בפני סכנה קיומית משני טעמים. האחת, פעילותם לחינוך יהודי אתיופיה ומאוחר יותר למען עלייתם של יהודי אתיופיה דרך סודן נחשבה לפעילות אסורה. השנייה, היותם חלק מהשכבה האינטלקטואלית גרמה לרדיפתם על-ידי שלטונות המהפכה. ארבעה מתוך מורים אלו היו אסירי ציון בשל פעילותם למען יהודי אתיופיה.

חלק מחניכי כפר בתיה שנשארו בישראל הצטרפו ליהודים אתיופים אחרים שהצליחו להגיע לישראל והקימו את ארגון התאחדות יהודי אתיופיה. ארגון זה היווה למעשה את קולה של הקהילה בארץ. ארגון זה שתחילה פעל בשקט ובעיקר מול מקבלי החלטות זאת מחשש שפעילות מתוקשרת תפגע בסיכוייהם של יהודי אתיופיה לעלות בייחוד במצב הרגיש בו היו נתונים תחת המשטר המהפכני. החריפו את מאבקים החל משנת 1978. חברי הארגון פנו למנהיגים בארץ ובעולם והשמיעו את זעקתם של יהודי אתיופיה הסובלים תחת השלטון המהפכני באתיופיה ובמחנות הפליטים בסודן. הלחץ שהפעילו יחד עם ארגונים אחרים עורר את מדינת ישראל לפעול למען עלייתם של יהודי אתיופיה. עלייתו של מנחם בגין לשלטון מסמלת תפנית במדיניות מדינת ישראל בסוגיית עלייתם של יהודי אתיופיה. בין ממשלת ישראל לממשל המהפכני באתיופיה – הדרג, נקשרת עסקה של נשק ותחמושת תמורת עלייתם של יהודים. במסגרת עסקה זו עולים כ-200 יהודי. בפברואר 1978 הודלפה העסקה, יועצים צבאיים ישראלים עוזבים את אתיופיה ופעילים, בעיקר אינטלקטואלים, מקרב יהודי אתיופיה נרדפים.

פרדה אקלום, שהיה איש חינוך, מנהל בית ספר יהודי "סומן" על-ידי שלטונות המהפכה באתיופיה שכן היה חלק מהשכבה האינטלקטואלית שמשטר זה חשש מפניה, כמו גם בשל פעילותו בקרב יהודי אתיופיה שנחשבה ציונית ולכן הייתה אסורה. מחשש לחייו ברח פרדה אקלום מאתיופיה ומגיע לסודן. הצלחתו להגיע לסודן סללה את הדרך לעלייתם של יהודי אתיופיה. אנשי המוסד שבשנים אלו פעלו למציאת דרך שתאפשר את עלייתם של יהודי אתיופיה, הפכו את הצלחתו של אקלום להגיע לסודן לדרך פעולה מועדפת. פרדה אקלום גויס והפך לאיש מוסד, פעילותו התרכזה בעידוד יהודים להגיע לסודן ומשם סייע להם באמצעות אנשי המוסד לעלות לישראל. הידיעות בדבר הצלחתם של בני משפחתו של אקלום ושל יהודים אחרים מאזור טיגראיי לעלות לישראל הגיעו ליהודים אחרים באתיופיה והחלה הנהירה של צעירים ולאחר מכן משפחות לעבר סודן. יהודי אתיופיה שחלמו במשך דורות על שיבת ציון, ניצלו את ההזדמנות

²⁶² גבייה אדמקה, בתוך הגשר הראשון, עמ' 87-86

שנקרתה בדרכם והחלו במסע כמטרתו הסופית היא - ירושלים. הידיעה כי המסע לסודן יסתיים בסופו של יום בהגשמת חלום עתיק יומין הוא חלום השיבה לארץ האבות הניע רבים למרות התלאות, הקשיים והסכנות הכרוכות במסע.

צעירי הקהילה הם שהיו את הכוח המניע והמדרבן ליציאתם של יהודי אתיופיה למסע לעבר סודן ומשם לישראל. כאשר האפשרות להגשים חלום עתיק יומין הפכה לממשית, החלו צעירי הקהילה לברוח מאתיופיה לעבר סודן. חלום "ירוסלם", הצלחת הצעירים להגיע לסודן וחשש המשפחות שהמרקם המשפחתי יפרם דרבן משפחות לצאת למסע לעבר סודן. יהודי אתיופיה החלו להתארגן ולצאת למסע לעבר סודן. הצעירים להם יכולת הסתגלות גבוהה, הפכו לגורם המתווך בין יהודי אתיופיה לשלטונות הסודנים, פרנסו את המשפחות וסייעו לבני קהילתם על אדמת סודן. רבים הפכו גם לגורם מקשר בין הקהילה לבין אנשי המוסד שפעלו בסודן. הם עזרו בהברחת יהודים מגבול אתיופיה לסודן, זיהו את המשפחות היהודיות בסודן, חילקו כסף ותרופות ויידעו את הקהילה אודות מקום ומועד המפגש שמשם עלו ארצה אם דרך הים ואם באמצעות מטוסים. צעירים אלו פעלו למרות שידעו שאם ייתפסו על-ידי השלטונות האתיופיים או הסודנים חייהם בסכנה. הרצון לחלץ את בני משפחותיהם ממחנות הפליטים כמו גם תחושת השליחות וההתגייסות שחשו דרבנו אותם להמשיך ולפעול למען קהילתם.

סיפור העלייה כסיפור מכונן

בעבודה זו בחרתי להנכיח את סיפורי עלייתם של יהודי אתיופיה, בחירה זו נבעה מהעדרם של סיפורים אלו בסיפור הרשמי המוצג על-ידי מדינת ישראל. לשם כך בחרתי במחקר הנרטיבי המציע את ראיון העומק כשיטה לאיסוף ולניתוח. ביצעתי עשרה ראיונות עומק, וכן התייחסתי לעשרה סיפורים שנכתבו על-ידי בני הקהילה או בשמם וכן התייחסתי לשמונה סיפורים של אסירי ציון. בראיונות שנערכו התייחסתי לקיומם ומיקומם של המרכיבים הבאים: סידור המאורעות ברצף, שמירה על קשרים סיבתיים בין המאורעות, יצירת עלילה והפרתה ותיאור אישי של הגיבור את פעולותיו כמו גם את עולמו הפנימי ואת תודעתו. לאחר זיהוי המרכיבים הללו בחרתי לערוך את החומר שנאסף על-פי כרונולוגיית ההתרחשות של האירועים, משתי סיבות עיקריות. האחת, רוב המספרים התייחסו לסיפור מסע העלייה על-פי כרונולוגיה של הדברים ולכן הקפדתי לשמר את המסגרת התיאורית הזו. השנייה, על ציר הזמן ניתן היה לזהות את המוטיבים המרכזיים שחזרו על עצמם בשלל הסיפורים. בדרך כלל, הסיפורים התמקדו סביב סוגיות שנחרטו ביתר שאת בזיכרון של העולים. הסוגיות שחזרו על עצמן ביתר שאת בכל הסיפורים היו: חלום שיבת ציון, פרקטיקה של היציאה למסע, מפגש עם שודדים, מעבר גבול לסודן, השהות בסודן ומימוש

חלום העלייה לישראל. מהתבוננות רוחבית באוסף הראיונות והסיפורים ומניתוחם ניתן לזהות בבירור שסוגיות אלו מהוות את המוטיבים המרכזיים שעולים בצורה אחידה משלל סיפורי העלייה. כבר בנקודה זו אפשר להבחין בקיומו של סיפור עלייה אחד המורכב ממגוון סיפורים בעלי אפיונים זהים. קיימים מספר ספרים המציגים את סיפורי העלייה ואולם ספרים אלו תכליתם להביא את הסיפורים עצמם ולתעד אותם. במובן זה לספרים אלו ישנה חשיבות רבה בשימור והעלאה על כתב את חוויות המסע. אולם ספרים אלו אינם כוללים ניתוח של הסיפורים כפי שעבודה זו מבקשת לעשות, על מנת לחשוף את קיומו של סיפור אחד ומשמעותו עבור העולים. בעוד שסיפורים אלו מוצגים במקורות הספרותיים השונים כסיפורים בודדים של אנשים פרטיים, הרי שעבודה זו מזהה את החוט המקשר בין המגוון הרחב ולמעשה מציגה את סיפור עלייה של יהודי אתיופיה כאירוע מכוון בעבור הקהילה וכמיתוס בהתהוות.

בחירתי במחקר הנרטיבי נבעה מהרצון ל"השמיע" את קולם של יהודי אתיופיה ולספר את חוויות מסע העלייה כפי שהם בוחרים לתארו וכפי שהוא מסופר בתוך הקהילה לאורך השנים. זאת בהתאם לתפיסה במחקר הנרטיבי הגורסת שכאשר אדם מספר את סיפורו, הוא טוען משהו על המציאות שבה הוא חי: מאשר אותה, מערער עליה, מסביר אותה או מוסר מידע אודותיה. בכל אלה הוא משמיע את קולו באשר לעצמו ולמציאות שבה הוא חי. מקריאה נוספת של הסיפורים ומניתוחם עולה כי נוצר סיפור מסגרת אחד המורכב ממספר מוטיבים שמופיעים בו כחוט השני, מתארים את המציאות ובמקביל מעצבים אותה ומקנים לה משמעות. ארגון המוטיבים המושמעים יחד יוצר מסגרת סיפורית אחת המייצגת את סיפור העלייה כפי שקהילה זו בוחרת לספרו. השמעת הסיפור דרך המוטיבים מדגישה ביתר שאת כי סיפורי העלייה מהווים סיפור מכוון אחד המבנה זהות בעבור קהילה זו. דרך סיפורי העלייה בה מתוארים הקושי, הסבל, התלאות וההקרבה למען שיבתם לציון, מבקשים יהודי אתיופיה לבסס את זכותם בארץ ישראל ולחזוק מעמדם בחברה הישראלית מצד אחד ומצד שני זו הדרך לשמר את סיפור העלייה כסיפור מכוון בתוך הקהילה שמועבר מדור לדור.

הקבלה למוטיבים מרכזיים בחברה הישראלית

המחקר הנרטיבי גורס כי סיפור אינו מושמע בחלל ריק אלא הוא מושמע ביחס לתרבות ולחברה בה מצוי המספר. ברונר גורס כי כל תפיסה או הבנה של ה- "העצמי קשורה לסביבה התרבותית של האדם, למאפייניה ולערכיה"²⁶³. בהתאם לכך, סיפור העלייה של יהודי אתיופיה בישראל מקבל חיזוקים באותן נקודות שבהן קיימת זהות בין המאפיינים של התרבות הישראלית לבין המאפיינים שבסיפור העלייה של

²⁶³ Ibid Bruner, Acts of meaning, p. 60

יהודי אתיופיה. דרך הקבלות אלו ניתן להסיק כי יהודי אתיופיה מתארים את המציאות ואת החוויות ומעניקים לחוויות שעברו משמעות דרך מוטיבים מרכזיים בעבור החברה הישראלית. בדרך זו מבקשים יהודי אתיופיה להפוך את סיפורם לחלק מסיפורה של החברה הישראלית.

א. "ירוסלם" מול שיבת ציון –

חלום "ירוסלם" הינו לרעיון מרכזי וחשוב בעבור יהודי אתיופיה, לא רק כמוטיב דתי המופיע בכל התפילות אלא גם כסמל לייחודם של יהודי אתיופיה מול שאר אזרחיה של אתיופיה. כגורם מלכד ומאחד וזיכרון לכך שיהודי אתיופיה אינם בני המקום אלא יש הם מולדת אחרת והיא ציון. חלום השיבה ומקומה של ירושלים בעבור יהודי אתיופיה מודגשת ביתר שאת בחג הסיגד, יום שכול כולו מוקדש לרעיון השיבה לציון. רעיון זה מקביל למושג "שיבת ציון" בחברה הישראלית. שיבת ציון שבמהותו ביטא את שיבתם של יהודי בבל לארץ ישראל אומץ כהגדרה לכלל עליות היהודים בתקופתנו לארץ ישראל ולמדינת ישראל לאחר הקמתה כרעיון המבטא עלייה אידיאולוגית הנובעת מאהבת ציון בין אם דתית או לאומית.

ב. מעבר הגבול לסודן מול חציית ים סוף –

הסיפורים אודות מעבר הגבול לסודן מסמל בעבור רבים את חציית ים סוף המוזכרת בסיפור יציאת מצרים. גם בסיפורי חציית הגבול עם סודן מוזכר נושא מעבר של נחל או נהר, כך בראיונות עם עזרא, תמיר ובסיפורו של נתנאל. בעבור העולים סימלה חציית הגבול מאתיופיה לסודן את תום המסע והצלחתו במובנים רבים את היציאה לחירות. רוב יהודי אתיופיה ידעו והכינו את עצמם בצורה מיטבית עד להגעה לסודן מתוך מחשבה שעם הגעתם לסודן, יעלו לישראל תוך מספר ימים. מסיבה זו סיפור המעבר מודגש ביתר שאת, היות וזהו הסימן הברור והמידי לכך שתם המסע הקשה, המפרך, המסוכן שהיה מלווה בטראומות אם בשל מפגש עם שודדים ואם כתוצאה ממוות של קרוב משפחה. רוב העולים מספרים כי חציית הגבול לוותה בחציית נהר. אכן בגבול אתיופיה סודן יש מספר נהרות ונחלים ואולם הדגשה זו יש בה משום השוואה ליציאת מצרים וחציית ים סוף שסימלה בעבור היהודים שיצאו ממצרים את המעבר מעבדות לחירות. נוסף לכך מוזכרים הסודנים והשודדים קרוב למעבר הגבול ויש בכך אולי הקבלה לחייליו של פרעה שניסו למנוע את עזיבתם של יהודי מצרים.

ג. עזיבת המולדת אתיופיה מול חלוציות –

לרבים עזיבת אתיופיה הייתה קשה ומלווה בכאב פרידה מהמוכר האהוב והידוע. פרידה מנופי הילדות ממשפחה שהחליטה להישאר מההיסטוריה מיקירם שמתו ונקברו באתיופיה. ההחלטה של יהודי אתיופיה

לעזוב את המוכר האהוב והידוע לטובת הגשמת חלום עתיק יומין, מקביל למיתוס שיצרו החלוצים שעזבו את אירופה המתורבתת והמתקדמת, לטובת החלוציות וההגשמה בארץ ישראל.

ד. "גובז" מול ה"צבר"

כדי להבין את משמעות המסע וההתמודדות איתו בעבור יהודי אתיופיה יש לבחון אותו ביחס ובהקשר התרבותי. כפי שמציין גדי בן עזר, תמת הגבורה והעוצמה הפנימית מאגדת בתוכה את אותם היבטים בנרטיבים שהמרואיינים ביטאו בהם תחושה של הישג משמעותי, או מתייחסים למקרים שבהם כוחם ויכולתם הגיעו למיצוי ואף מעבר לכך. כדי להבין תמה זו לעומקה חשוב להכיר את המושג האתיופי "גובז". מושג זה הוא סמל מרכזי של התרבות האתיופית, והוא קשור בערך הגבורה בתרבות זאת.²⁶⁴ במילון האמהרי – אנגלי של וולף לסלאו, מוגדר גובז כך: " גבר צעיר, גבר צעיר מובחר, גברי, נבון, מבריק, חזק, אמיץ, בחור כארוז". רוזן כותב ש"כל ילד אתיופי שואף אולי יותר מכל להיחשב גובז. זו תכונה אמהרית חשובה, אשר מסורתית כוללת בתוכה גבורה, נחרצות, קשיחות ואון גברי"²⁶⁵. בעבור יהודי אתיופיה במהלך המסע הם הפגינו יכולות גבורה בהתמודדות מול השודדים ומול האוכלוסייה המקומית שהתנכלה להם, הם הפגינו תושייה כאשר הגיעו לגבול עם סודן והצליחו לספר סיפור כיסוי טוב שאפשר את מעברם הלאה. לאורך כל שהותם במחנות הפליטים הצליחו להתמודד עם חיים בחוסר ודאות, חשש מחשיפת זהותם היהודית, צורך להגן על בני המשפחה ובייחוד על הנשים. לאורך כל המסע התחזקה והתעצמה תודעת הגבורה והעוצמה הפנימית של יהודי אתיופיה והם ראו עצמם ראויים להגשים את חלום שיבת ציון שכן הם עמדו בכל המבחנים שנקרו בדרכם. רעיון זה מקביל למיתוס ה"צבר" דמות הלוחם הכובש את הארץ. הלוחם הוא היהודי החדש והגאה, אשר מרגיש כי הוא אחראי לארץ ולקורותיה. היהודי החדש הינו היפוכו הגמור של היהודי הגלותי. לא עוד מנחם מנדל, אשר משתרך בין העיירות עם מרכולתו העלובה, אלא חלוץ עברי המעבד את אדמתו ומתפרנס מיגיע כפיו. לא עוד יהודי נודד המושפל על ידי הגויים, אלא אדם השומר ומגן על ביתו ומכורתו וילחם למענה עד טיפת דמו האחרונה.

²⁶⁴ בן-עזר, המסע סיפורי המסע של יהודי אתיופיה לישראל 1977-1985, ע' 152

²⁶⁵ חיים רוזן פלאשים, כאילה, או בית ישראל! הערות אתנוגרפיות לכינויים של עדת יהודי אתיופיה, בתוך פעמים 22, 1985

ה. הנספים במסע מול השכול הישראלי –

מסע מאתיופיה לסודן והשהות בסודן גבו מחיר יקר מיהודי אתיופיה, כ-4000 איש נספו. חלקם מתו בדרך, אם בשל מחלה, פציעה או כתוצאה מתקיפה בין אם אתיופים, שודדים או סודנים. אחרים שצלחו את כל תלאות המסע לא עמדו בפני המחלות, הצער והקושי שבמחנות הפליטים בסודן ושם מצאו את מותם. לרבים מבני הקהילה נפטר קרוב משפחה במהלך המסע מאתיופיה דרך סודן לישראל. במקרים רבים לא יכלו יהודי אתיופיה להתאבל כי היו חייבים להמשיך הלאה במקרים קשים יותר אף לא הצליחו להביא את המת לקבורה דבר שהקשה על ההתמודדות עם האובדן. נואש זה מקביל לשכול הישראלי. המצב הביטחוני בו שרויה מדינת ישראל, ריבוי המלחמות והפיגועים הפכו את השכול לנחלת רוב אם לא כלל תושביה של מדינת ישראל. בדומה להנצחה ולתיעוד של חללי צבא הגנה לישראל ונפגעי פעולות האיבה גם בקרב יהודי אתיופיה מוזכרים ומנצחים הנספים בטקסים מקומיים ולאומיים.

ו. עלייה לישראל מול יציאת מצרים –

סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה לישראל הינו סיפור מכונן בעבור הקהילה. זהו סיפור שיוצר לכידות וזהות קולקטיבית המחזקת את זהות הקבוצה. רבים מיהודי אתיופיה מזהים את סיפורם עם סיפור יציאת מצרים. הם רואים את חווית המסע שעברו בדומה לחוויה של בני ישראל בצאתם ממצרים. הצגת סיפורם דרך סיפור המכונן של העם היהודי יש בה כדי להציג את סיפורם דרך הפריזמה המוכרת והמכוננת בחברה הישראלית ובכך לבקש לספר את סיפורם לחברה הישראלית סיפור יציאת מצרים. "קרוב לעשרים שנה אנחנו מתאספים כל המשפחות בליל הסדר ובתוך סיפור יציאת מצרים, אנחנו מספרים את סיפור היציאה הפרטית שלנו. אני מקשר בין יציאת מצרים לעלייה הקשה. לנו לא היו ניסים ונפלאות כמו שהיו לבני ישראל, לנו לא היה מן כל פעם שרעבנו, ענן עשן לא ליווה אותנו ואנחנו עשינו דרך ארוכה יותר כיוון שלא עלינו ממצרים אלא מאתיופיה. זו הקהילה היחידה בעולם שעשתה מסע קשה ומפרך כדי לעלות לישראל. יכולנו להישאר בכפרים שלנו ולחכות שמשוהו יקרה אבל אנחנו בחרנו לעשות מעשה מתוך אמונה חזקה"²⁶⁶.

²⁶⁶ מתוך ראיון, יצחק א.

תדמיתה של עליית יהודי אתיופיה

מדינת ישראל בוחרת להציג את סיפור עליית יהודי אתיופיה דרך הפריזמה הצרה של "מבצע משה" ואילך. לפיכך, במפגש עם החברה הישראלית נעדרים ולא באים לידי ביטוי סיפורי הגבורה היוזמה והתושייה שהפגינו יהודי אתיופיה והפנימו כחלק מחוויית המסע שלהם. כמו כן עליית יהודי אתיופיה מוצגת כעליית מצוקה וכאוכלוסייה שניצלה בזכות העובדה שהמדינה יזמה את המהלכים כדי להעלותם ארצה. תפיסה זו יצרה תדמית שבה העולים מאתיופיה נתפסים כפסיביים והמדינה כאקטיבית. בכך יש משום העתקת מושג ה"גובז" אותו אימצו יהודי אתיופיה לעצמם אל אנשי המוסד, לטייסים ולנציגי הממסד שהיו שותפים לחלקו הסופי של תהליך עלייתם של יהודי אתיופיה. תפיסה זו ממשיכה להתקיים ומתוחזקת עד היום בשלל דרכים, אם דרך ספרי לימוד בבתי הספר, אם בהדגשת פועלה שלה בלבד וכו'. תפיסה זו המשרתת את תדמיתה של המדינה פוגעת למעשה בזהות העצמית והקהילתית שפיתחו יהודי אתיופיה במהלך מסעם ובזמן שהותם בסודן. במציאות זו נשאלת השאלה לגבי דור ההמשך, הן מקרב הקהילה והן מחוצה לה. מתוך הקהילה הרי מדובר בדור שלא חווה את מסע וכעת ניצבים בפניו שני סיפורים. האחד הוא סיפור העלייה כפי שנשמע בביתו והשני הסיפור הדל כפי שמתואר במערכת החינוך ובו ישנה התמקדות בחלקה של מדינת ישראל בהבאת העולים. במצב עניינים שכזה הרי שקיימת התנגשות בין שני הסיפורים וישנה סכנה שהסיפור כפי שהמדינה מספרת ישתרש וידחק את הסיפור כפי שמסופר בתוך הקהילה.

פרק שישי - סיכום והמלצות

עבודה זו מצביעה על קיומם של שני נרטיבים מרכזיים בסיפור העלייה של יהודי אתיופיה בן השנים 1977-1985. סיפור אחד הוא הסיפור אותו מספרת המדינה והסיפור השני הוא סיפור העלייה כפי שמספרים אותו יהודי אתיופיה. הסיפור שאותו מספרת המדינה מתייחס לרגע שבו התקבלה ההחלטה להעלות את יהודי אתיופיה ארצה עד עלייתם בפועל. ההחלטה להעלותם ארצה כאמור התרחשה בשנת 1977. בסיפור אותו מספרת המדינה נעדר חלקם של יהודי אתיופיה במאמצים לעלייתם ארצה שהתרחשו טרם החלטת מדינת ישראל. במקום המדינה פעלו יהודי אתיופיה ביתר שאת יחד עם ארגונים שונים למען עלייתם ארצה. עבודה זו מגוללת את הפעילות שהתרחשה בתוך קהילת יהודי אתיופיה לאורך השנים, לפני קום המדינה ואחרי קום המדינה. ניתן לראות בברור את החוסר האינפורמטיבי והעובדתי הקיים בסיפור שמספרת המדינה. הדבר בא לידי ביטוי הן בהדגשת פעילותה של המדינה מרגע ההחלטה בלבד באמצעות כלי תקשורת, באמצעות הצהרות של פוליטיקאים ואנשי ציבור וכדומה. השנים הראשונות לאחר עלייתם של יהודי אתיופיה היו קריטיות בכל מה שקשור לסיפור עלייתם. בשנים אלו המדינה קיבעה בציבוריות ובתודעה הישראלית סיפור שמעניק מקום כמעט בלעדי לפעילותה של המדינה לעומת העולים שפועלים כמעט ואינו מוזכר. יהודי אתיופיה שהחזיקו ברעיון של שיבת ציון כמו יתר יהודי העולם היו מוכנים לעלות ארצה כבר מרגע הקמתה של המדינה. הדבר היחידי שמנע את עלייתם היה סירובה של מדינת ישראל להכיר בעובדת יהדותם. מרגע זה ואילך נאלצו יהודי אתיופיה להילחם על זכותם לעלות ארצה כיהודים שווים בין שווים. פעילות ארוכת שנים זו התאפשרה בזכות הארגונים ובזכות מנהיגים ופעילים בתוך הקהילה שנאבקו לקבל את ההכרה הדרושה לעלייתם ארצה.

בנקודה זו אבחר להדגיש את ההבדל שבין עבודה זו לבין הספרות הקיימת בנושא. הספרות הקיימת מציעה מגוון ספרים שעיקרם הוא תיעוד הסיפורים מפי העולים. ספרים אלו בעלי חשיבות רבה בשל הנכחתם של הסיפורים על הכתב כבסיס להשאתם בתודעה ובזיכרון. כפי שניתן להבחין נעשה שימוש בעבודה זו במספר סיפורים מתוך סיפורים אלו. בעבודה זו בקשתי להעניק ערך מוסף לאוסף הסיפורים כמו גם לראיונות שקיימתי במסגרת המחקר הנרטיבי, לסיפורי העלייה. בעצם כאן בולט השוני בין הספרים הללו לעבודה זו שמבקשת להציג סיפור עלייה אחד ומכוון המאגד בתוכו מוטיבים מרכזיים שמופיעים במרבית הסיפורים. באשר לספרו החשוב של גדי בן עזר, "המסע: סיפורי המסע של יהודי אתיופיה לישראל 1977-1985", הרי שהוא בוחר להתייחס למסע העלייה של יהודי אתיופיה בפרק זמן של

שמונה שנים. בעבודה זו בחרתי להתייחס לסיפור העלייה של יהודי אתיופיה ואילו מסע עלייתם הוא רק חלק מסיפור העלייה. במובן זה ברצוני להדגיש כי מסע עלייתם של יהודי אתיופיה הוא הפרק המסכם של פעילות ארוכת שנים של יהודי אתיופיה למען עלייתם ארצה. זאת ועוד בספרו של גדי בן עזר מוצג סיפור המסע ומקומו בקהילת יהודי אתיופיה ולא מתקיים דיון השוואתי בין הסיפור הזה לבין הסיפור כפי שהמדינה בוחרת לתאר. כאן אני סבורה כי העמדת שני הסיפורים זה מול זה חושפת מציאות אחרת ממה שהמדינה בוחרת לתאר. בסיפורה המדינה מזניחה את הפן האקטיבי שבו נקטו יהודי אתיופיה במאבק ארוך השנים שלהם מול הממסד הישראלי, למען עלייתם ארצה ובחרת לתאר את סיפור העלייה החל מרגע החלטתה להעלות את יהודי אתיופיה ארצה. כמו כן מדינת ישראל בוחרת להתעלם מחוסר פעילותה והתנגדותה ארוכת השנים לעלייתם של יהודי אתיופיה ארצה.

כאשר מתבוננים בסיפורי העלייה של יהודי אתיופיה נחשף למעשה סיפור עלייה בעל מוטיבים שמופיעים בשלל הסיפורים כפי שהוזכרו בגוף העבודה. העובדה שעיקר התייחסותם של העולים בסיפור העלייה הוא לפועלם ולדרך שהם עשו עד שעלו ארצה מעידה על מעמדו של סיפור העלייה כסיפור מכוון. העולים מזכירים גם את פעילותה של מדינת ישראל בעלייתם ארצה, מוקירים ומעריכים את פעילות זו. אולם החלק שתופס סיפור העלייה שלהם הוא גדול יותר ומשמעותי יותר. הופעתו של הנרטיב כפי שמספרים בני הקהילה מתקיימת בעיקר בתוך הקהילה וישנה הקפדה לשימור הנרטיב הזה. לעומת זאת נרטיב העלייה כפי שהמדינה מתארת מופיע גם בתוך קהילת יהודי אתיופיה וגם בקרב החברה הישראלית הכללית. העדרו של הנרטיב של יהודי אתיופיה בנרטיב הישראלי נמשך עד היום הזה כאשר משרד החינוך החליט להכניס את סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה לספרי הלימוד הרשמיים. לא רק שההתייחסויות השונות בספרים אלו לוקות בחסר אלא שהן מציגות את הנרטיב הישראלי באופן בלעדי. עובדות אלו מצביעות על העדפת נרטיב אחד על האחר. אולם מבחינה מהותית לא מדובר בהתנגשות בין שני נרטיבים שכל אחד טוען לאמת אחרת אלא מדובר בשני נרטיבים שהם למעשה יכולים להיות נרטיב אחד. אילו בחרה מדינת ישראל להיצמד לעקרונות של צדק היסטורי ולא להדגיש את הצד המעיד על חוסנה בלבד הרי ששני הנרטיבים היו מתאחדים ומסופרים בתוך הקהילה כמו גם בחברה הישראלית כנרטיב אחד. אולם מדינת ישראל בחרה להדיר ולהתעלם מהנרטיב של יהודי אתיופיה שמעיד על פעילותם למען עלייתם ארצה עד החלטת המדינה להכיר בזכותם לעלות ארצה. הכרה של מדינת ישראל בנרטיב של יהודי אתיופיה יכולה לחשוף את סירובה של מדינת ישראל לאורך השנים להכיר בזכותם ובעובדת יהדותם של יהודי אתיופיה ואולם גם בנקודה זו ראוי שיעשה צדק היסטורי והמדינה תיקח אחריות על סירובה ארוך השנים. כך נוצר

מצב שכשם שיהודי אתיופיה נאלצו להיאבק על זכותם לעלות ארצה, כעת הם נאלצים להיאבק למען הצגת חלקם בעלייתם ארצה. אין מדובר בדרישה להחליף סיפור בסיפור אלא לספר את הסיפור במלואו.

נרטיב העלייה של יהודי אתיופיה המושמע בתוך הקהילה הפך במובנים רבים לסיפורה המכונן של קהילה זו. דרך המוטיבים המרכזיים המושמעים שוב ושוב על-ידי בני הקהילה ניתן לחלץ סיפור עלייה אחד המושמע ומתוחזק ובכך נשמר. לא זו בלבד שסיפור זה מושמע בתוך הקהילה אלא שבחינת המוטיבים בו מעלה כי לא אחת ישנה האחדה בין מוטיבים המוזכרים בסיפורי העלייה לבין מוטיבים הקיימים בחברה הישראלית. בכך ישנו ניסיון של בני הקהילה לבצע הקבלה ודרך הקבלה זו ניסיון לייצר הזדהות וזהות של סיפור המסע לסיפורים מכוננים אחרים בחברה הישראלית. בכך מבקשים בני הקהילה לעשות את מה שהמדינה איננה עושה במשך השנים - להפוך את סיפור עלייתם לסיפור מושמע, רלוונטי ומשמעותי לא רק בתוך הקהילה אלא גם בחברה הישראלית הכללית. להצגת חלקם של העולים בעלייתם ארצה ישנה משמעות כפולה, האחת היא, לקיים נרטיב אחד ושלים שנצמד לעובדות ההיסטוריות והנחלתו לציבור הרחב. השנייה שימור הסיפור והעברתו לדורות הבאים שכן מדובר באירוע יחיד במינו על קהילה שנאבקה במשך שנים רבות על זכותה לעלות ארצה, על מנת שסיפור משמעותי ונדיר זה בהיסטוריה של עם ישראל לא ייזנח ויישכח.

חשיבותו של המחקר הנרטיבי הובאה ביתר פירוט בעבודה זו כמו גם הסיבות לבחירה בסוג מחקר זה בעבודה זו. מחקר זה טומן בחובו הזדמנויות רבות בשל עקרונותיו והיותו פשוט לביצוע דבר שהופך אותו לרלוונטי ומועדף בשנים האחרונות. המחקר הנרטיבי, מאפשר לנו להבין תופעות דרך הקשבה מעמיקה והתבוננות על יחיד או על קבוצה. המשמעות והחשיבות שמעניק הפרט ובהקבלה הקבוצה לאירועים שהתרחשו בחייו מאפשר לנו להבין תופעות דרך עיניו. יש בכך משום צניעות של החוקר והבנה שישנן תופעות שלהבנתן לא די במחקר כמותני או תצפיתני אלא יש צורך בהקשבה והבנת עולמו של האדם המייצג תופעה כלשהיא. במחקר הנרטיבי הנחקר הופך לשותף מלא בתהליך המחקר, כמו כן התייחסות אליו היא לא התייחסות סטטיסטית אלא כמשאב ידע עיקרי התורם להבנת התופעה. בכך גישה זו מאפשרת העמקה והבנה של תופעות אנושיות, תוך חיזוק ושיפור השותפות ואחריות הדדית בין החוקר לנחקר. באמצעות המחקר הנרטיבי שבצעתי בעבודה זו התאפשר לי לחשוף ולגלות עולם שלם של עדויות וסיפורים של יהודי אתיופיה המתייחסים לסיפור העלייה שלהם. המחקר הנרטיבי אפשר למרוויינים ולאילו שסיפרו את סיפורם, להשמיע את קולם ולתת לו מקום נוסף מעבר למקום שהוא תופס בקרבם.

שלב נוסף בעבודה זו היה לתרגם ולחץ מהסיפורים השונים מוטיבים שמעידים על קיומה של תופעה או על קיומו של סיפור אחד.

מטרת עבודה זו היא לא רק בבחינה וניתוח הנרטיבים הקיימים בחברה הישראלית אודות סיפור מסע יהודי אתיופיה לישראל דרך סודן. בעבודה זו השתמשתי במחקר נרטיבי שעסק במגוון סיפור העלייה של יהודי אתיופיה כפי שמסופרים. דרך המוטיבים והמאפיינים הזוהים שהופיעו בסיפורים השונים נחשף סיפור עלייה אחד. לא זו בלבד אלא שדרך המחקר הנרטיבי ניתן לזהות את סיפור העלייה כסיפור מכונן בקרב יהודי אתיופיה. סיפור זה הינו סיפור בעל משמעות היסטורית כשלעצמו בתוך הקהילה, אולם הוא גם בעל משמעות במפגש של הקהילה עם החברה הישראלית. אם סיפור העלייה שהמדינה מציגה מתאר את יהודי אתיופיה כעליית מצוקה וכאנשים חלשים שניצלו בזכות מדינת ישראל הרי שסיפור העלייה של יהודי אתיופיה מבקש לשנות את התדמית שיצרה מדינת ישראל ליהודי אתיופיה. תדמית זו היוותה ועדיין מהווה גורם מעקב בהשתלבותם של יהודי אתיופיה בחברה הישראלית. תדמית זו תמשיך להתקיים כל עוד המדינה תחזיק בסיפור אחד המדיר את סיפורם של העולים עצמם. מכאן חשיבות הרבה להכללת סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה בסיפור המושמע בקרב החברה הכללית שכן מלבד השמעת קולם יש בו כדי לשנות את תדמיתה של קהילה זו בחברה הישראלית כמו גם להביא לדיו היסטורי.

לאורך העבודה הוצגו טיעונים רבים שהובילו לתובנות ומסקנות שבאו לידי ביטוי בפרקים השונים של העבודה. למרות שעברו שנים לא מעטות מאז עלייתם של יהודי אתיופיה ארצה, עדיין הנרטיב בתוך הקהילה נשמר והתחזק ולעומת זאת לא חל שינוי בנרטיב כפי שהמדינה מספרת. היותו של סיפור העלייה, סיפור מכונן בקרב הקהילה יכול להוות ציר מרכזי לחיזוק מעמדם ומיקום של יהודי אתיופיה בחברה הישראלית. אולם לא די בתובנות אלו כדי לשנות את פני המציאות אלא נדרשים צעדים מעשיים מצד המדינה ביצירת נרטיב שלם שמספר אמת היסטורית. לכן אני סבורה וחשה כי מתן העבודה זו שכתבתי מתבקשת התייחסות לאופנים שדרכם ניתן לשנות את פני המציאות.

א. פעילותם של יהודי אתיופיה למען עלייתם ארצה -

מדינת ישראל צריכה להכיר בחלקם האקטיבי של יהודי אתיופיה למען עלייתם ארצה כפי שעולה מעבודה זו. פעילות זו אורגנה על-ידי מנהיגי הקהילה הן הדתיים והן החברתיים כמו גם על-ידי פעילי עלייה מקומיים. בנקודה זו חשוב להדגיש ולציין את מערכת יחסי הגומלין שהייתה בין ארגונים שפעלו למען

עלייתם של יהודי אתיופיה ליהודי אתיופיה שהיו גורם לחץ מרכזי על מדינת ישראל בהחלטתה לאפשר את העלייה.

ב. הנרטיב השלם -

על מדינת ישראל לקבל את סיפור העלייה השלם המדויק היסטורית שמכיל בתוכו הן את חלקה של המדינה והן את חלקם של העולים עצמם. כמו כן על המדינה להכיר בכל השנים שבהן סירבה להתייחס לעלייתם של יהודי אתיופיה ארצה.

ג. הפצת הנרטיב -

מדינת ישראל צריכה לייצר תהליך שעיקרו, תהליך תיקון העיוות שנוצר ולכן עליה להפיץ את הנרטיב השלם על משמעויותיו. הדבר צריך לבוא לידי ביטוי במדיומים השונים שעומדים לרשות המדינה החל מתחום התרבות וכלה בתחום החינוך. על המדינה לפעול לשכתוב סיפור העלייה של יהודי אתיופיה בספרי הלימוד בהתאם לנרטיב השלם. בכך המדינה תחנך דורות שלמים על בסיס של צדק היסטורי המביא את הסיפור בשלמותו לתודעה הישראלית.

ד. חג ה"סיגד" -

חג ה"סיגד" הוכרז כחג לאומי בשנת 2006. אין ספק כי חשיבות ההכרה בחג זה היא משמעותית ורבה ואולם חג זה יכול לקבל משמעות חזקה יותר בקרב בני הקהילה ובקרב הציבור בישראל אם הוא ילווה בהצגת סיפור של יהודי אתיופיה במלואו. כמו כן כדי שחג זה יהפוך לחג לאומי ולנחלת כלל ישראל יש לפעול לציון החג בכלל בתי הספר ולא רק בכאלו שבהם קיים ריכוז גבוה של בני הקהילה. ציון חג זה הבנת משמעותו וחשיבותו בעבור קהילת יהודי אתיופיה יש בה בכדי לחשוף את ההיסטוריה של קהילה זו ולחיזוק וביסוס הנרטיב של סיפור עלייתם.

ה. תיעוד -

עדויות וסיפורים של בני הקהילה שחוו את המסע חשוב משני טעמים. האחד, שימור הסיפור האותנטי כפי שהוא מושמע על-ידי יהודי אתיופיה שחוו את המסע. השני, יצירת מאגר היסטורי משמעותי לדורות הבאים.

ו. עידוד יצירה, כתיבה ועשייה בנושא -

מדינת ישראל יכולה לקדם את אחיזתו של סיפור עלייתם של יהודי אתיופיה בחברה הישראלית באמצעות עידוד של יצירה קולנועית, ספרותית, עיתונאית וכדומה. כמו כן המדינה יכולה לעודד את מוסדות הלימוד האקדמיים לייצר כתיבה העוסקת בנושא זה דרך מענקים ומלגות.

ז. הקמת מוזיאון יהדות אתיופיה -

יש לפעול להקמת מוזיאון המנציח את ההיסטוריה והמורשת של יהודי אתיופיה. מקום זה יהווה מוקד פעילות, עשייה וחינוך שיסייע בחיזוק מעמדה של קהילת יהודי אתיופיה בארץ בתוך החברה הישראלית.

פעולות אלו ואחרות יש ביכולתן לבטל את הדיכוטומיה שקיימת בין קהילת יהודי אתיופיה והחברה הישראלית ולהביא לאחדות של שני מושגים אלו.

ביבליוגרפיה

- אדגה אברהם, עם הפנים קדימה, צ'ריקובר: תל אביב, 2002.
- אוחנה דוד ורברסט ס. ויסטרייך, מיתוס וזיכרון, מכון ואן-ליר, ירושלים, 1997.
- אייל ניצה, מסע אל הזיכרון, ספריית מעריב, אור יהודה, 1994.
- ארנון-אוחנה יובל, (עורך), הגדת יציאת אתיופיה, משרד הביטחון: ישראל, 2005.
- באיך טדסה, ילדים בוכים בלילה, בתוך: חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה, ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), הוצאת גפן, ירושלים, 1998. עמ' 50-63.
- בודובסקי דני ויוסף דוד, יהודי אתיופיה, בתוך: סדרת מורשת יהודי אתיופיה מס' 1, בהלצ'ין, תל אביב, 1996.
- בודובסקי דני, דוד, ברוך עקיבא, ערן יחיאל (עורכים), יהודי אתיופיה במעבר בין תרבותי: המשפחה ומעגל החיים, ג'וינט ישראל, ירושלים 1994.
- ביינסן חיים, דקירת הקומנדו, בתוך: חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה, ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), הוצאת גפן, ירושלים, 1998. עמ' 66-71.
- בן דור שושנה, המסע לעבר ארץ ישראל: הסיפור על אבא מהרי, בתוך: פעמים 33, תשמ"ח 1987, עמ' 5-32.
- בנדר אריה, מבצע משה, בתוך: חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה, ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), הוצאת גפן, ירושלים, 1998.
- בן עזר גדי, כמו אור בכד - עלייתם וקליטתם של יהודי אתיופיה, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1992.
- בן עזר גדי, המסע: סיפורי המסע של יהודי אתיופיה לישראל 1977-1985, הוצאת מודן: מושב בן שמן, 2007.
- בר הילל משה, ענבר שולה, עולים לאומי ב' בונים מדינה במזרח התיכון, לילך, פתח-תקווה, 2009, ע' 245-252
- וייל שלוה, יונה בוגלה ממנהיגי ביתא ישראל, בתוך: פעמים 33, תשמ"ח 1987, עמ' 140-144.

ויינשטיין מנחם, מאתיופיה לחברה הישראלית, בתוך: שורש אחד וענפים רבים, עמיר אלי, זהבי אלכס ופרגאי רות (עורכים), מאגנס, ירושלים, תשנ"ז. עמ' 25-66.

ולדלמן מנחם, אגרות יצחק בן צבי על יהודי אתיופיה, בתוך: פעמים 22, תשמ"ה 1985, עמ' 75-88.

ונדום נתן, חיכיתי לירייה, בתוך: חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה, ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), הוצאת גפן, ירושלים, 1998. עמ' 74-78

זאוסמר עדי, המפגש עם הזר- יהדות אתיופיה בישראל, עבודת גמר ביה"ס המשותף "מעלה החמישה", 1986.

זבדיה יוסף, עדיף למות בגבורה, בתוך: חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה, ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), הוצאת גפן, ירושלים, 1998. עמ' 28-40.

זרובל יעל, "ספרות אגדית וזיכרון קיבוצי", תיאוריה וביקורת, מס' 10, הוצאת מכון ון-ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, ירושלים, קיץ 1997,

חדד-קדם נעמה, סיפורי-חיים של נשים מזרחיות שנקלטו בקיבוצים בנגב בשנות החמישים, מחקר נרטיבי-ביוגרפי, חיבור מוגש כעבודת גמר לתואר "מוסמך למדעי הרוח" M.A, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2000.

טביביאן קציעה, מסע אל העבר המאה העשרים, בזכות החירות, הוצאת מט"ח, תל אביב, 1989 ע' 300
טואיטו משה פ., "אני זוכר..." מאתיופיה לסודן ולארץ ישראל או המסע המפרך אורות יהדות המגרב: לוד, תשס"א.

טקלה חרות, אישה בודדה בצינוק, בתוך: חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה, ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), הוצאת גפן: ירושלים, 1998. עמ' 20-26

טרוויזן סימי עמנואלה, פועלו החינוכי של יעקב פיטלוביץ באתיופיה (1904-1924), בתוך פעמים 58, חורף תשנ"ד עמ' 86-97.

יונה יוסי, שנהב יהודה, רב תרבותיות מהי? על הפוליטיקה של השונות בישראל, בבל, תל אביב, 2005.

ילמה שלמה, הדרך לירושלים ראשית העלייה מאתיופיה וקליטתה (1980), הוצאת רשפים, תל אביב, 1995.

ילמה שלמה ואחרים, על כנפי היונה, גפן, ירושלים, 2008

- יצחקי פלה, אל ארץ ירושלים, תג, ישראל, 1997.
- כהנא יעל, "אחים שחורים" בקרב הפלשים, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1977.
- ליבליך עמיה, סדר נשים, שוקן, תל-אביב, 2003
- ליטבק יוסף, הפלשים, ירושלים ינואר 1973, בתוך גנזך המדינה, ג/6911/5.
- מלקו יצחק, עין אחת בשביל המדינה, בתוך: חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה, ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), הוצאת גפן: ירושלים, 1998. עמ' 11-18.
- משעל ניסים ואלה שנות 50 שנות למדינת ישראל, הוצאת ידיעות אחרונות: ישראל, 1998
- נווה אייל, ורד נעמי, דוד שחר, (עורכים), הלאומיות בישראל ובעמים- בונים מדינה במזרח התיכון, רכס פרויקטים חינוכיים, אבן יהודה, 2009, ע' 300
- סיוון עמנואל דרך תש"ח: מיתוס, דיוקן, זיכרון, מערכות, תל אביב, 1991
- עזריאלי יהודה מייזליש שאול, המשימה אתיופיה, המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה, ירושלים, 1989.
- עזריהו מעוז, פולחני מדינה- חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים בישראל 1948-1956, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע, 1995.
- עינור חנוך, מדריך לתיעוד נבחר ביחסי ישראל- אתיופיה, המכון למחקר ע"ש הרי ס. טרומן למען קידום השלום, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1986.
- פלדמן מיכה, יצאת אתיופיה, הסוכנות היהודית, ירושלים, 1998.
- פרידמן יוסי, צבר-פרידמן גליה, השינויים בקרב יהודי אתיופיה 1974-1983, בתוך: פעמים 33, תשמ"ח, 1987, עמ' 128-139.
- צבר-פרידמן גליה, יהודי אתיופיה: סקירה היסטורית בתוך, אגדה של עלייה יהודי אתיופיה וקליטת הלשונית, משרד החינוך והתרבות אגף לחינוך מבוגרים, ירושלים, התשמ"ח
- קורנאלדי מיכאל, יהדות אתיופיה זהות ומסורת, ראובן, ירושלים, תשמ"ט.
- קמון עזריאל, הגשר הראשון: עדותם של חניכים יהודים יוצאי אתיופיה מכפר בתיה 1955-1995, יד טבנקין, ישראל, 1996.

ראובן מהרי, *פחד משתק*, בתוך: חלום בין סורגים סיפורם של אסירי ציון מאתיופיה, ברוך מאירי ורחמים אלעזר (עורכים), הוצאת גפן, ירושלים, 1998. עמ' 42-48.

רוזנפלד ב. ורינון י., אתיופיה ויהודי אתיופיה אז, היום ומחר, האגודה למען עידוד יצירה: תל אביב, 2002.

שגיא אברהם, המסע היהודי ישראלי, מכון שלום הרטמן: ירושלים, 2006.

שלוש דוד, נידחי ישראל יכנס: על יהודי חבש, אחווה: ירושלים, תשמ"ח.

תובל- משיח רבקה, ספקטור-מרזל גבריאלה (עורכות), מחקר נרטיבי: תיאוריה יצירה ופרשנות, מאגנס, ירושלים, 2010.

Ashkenazi Michael & Weingrod Alex (eds), Ethiopia Jew & Israel, Transaction books, New Brunswick, 1985.

Bruner J.S., Actual minds possible worlds Harvard University press, Cambridge MA, 1986

D.E. Polkinghorne, Narrative knowing and the human sciences, State University of New York press, New York ,1988 p. 29-31

Bruner J.S. Acts of meaning, Harvard University press, Cambridge MA, 1990

Chase S.E. *Narrative inquiry: Multiple lenses, approaches, voices* In, N.K Denzin & Y.s.

Lincoln (eds.) The Sage handbook of qualitative research (3rd ed.) Thousand Oaks CA, Sage, 2005. pp. 651-680

Cohen P.C., Theories of Myth, New York, Pantheon books, 1973.

Gargen K. J., The saturated self: Dilemmas of identity in modern life, Basic Books, New york 1991

Howard G.S., *Culture tales: A narrative approach to thinking, cross cultural psychology & psychotherapy*, American Psychologist, 46, 1991. Pp. 187-197

Josselson R. & Lieblich A. *Narrative research & humanism*, in K. J.Schneider, J.F.T.

Bugenthal & J. F. Pierson (eds.), The handbook of humanistic psychology, Thousand Oaks CA, Sage, pp. 275-289.

Kay Kaufman Shelemay, A Song of Longing, University of Illinois Press, Urban, 1991.

Kaplan Steven. *Tama Galut Etiopia: The Ethipioian Exile Is Over*, in Jewish Identity The Case of Ethiopian Jewry, pp. 152-188.

Kaplan Steven & Salamon Hagar (eds) Ethiopian Immigrants in Israel: experience & prospects, JPR Report, 1998

Langbaum R., The mysteries of identity: A theme in modern literature, University of Chicago press, Chicago 1982

Lieblich A., Tuval- Mashiach R., & Zilber T., Narrative research: Reading, analyzing and interpretation, Thousand Oaka CA; Sage, 1998

McAdms D. P., The stories we live by: Personal myths and the making of the self, William Morrow, New York 1993 pp. 55-56

Messershmidt D., Anthropologist at home in North America: Methods and issues in the study of one's own society, Cambridge University Press, Cambridge, 1981

Rapoport Louis., The Lost Jews Stein & Day, New York, 1980

Riessman C. K., & Speedy J. *Narrative Inquiry in the psychotherapy professions: A cirtical review* In: D.J. Clandinin (ed) Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology, Thousand Oaka CA, Sage, 2007, pp. 426-456

Ricoeur R.K, Social Theory & Social Structure, New York: free Press Vol. 3, 1957.

Salamon Hagar., the Hyena People, University of California Press: Berkeley, 1999.

Yilma Shmuel, From Falasha to Freedom, Gefen, Jerusalem, 1996

Zilber.T, A.Lieblich & Tuval-Mashiach R, The embedded narrative: Narrative through multiple contexts, *Qualitative Inquiry* 14 (6), 2008, pp. 1047-1069.

מכתבים ומסמכים מתוך גנוזת המדינה:

מכתבו של יונה בוגלה לד"ר א. רוזנפלד מיום 30 אפריל 1952, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של רחמים תימור שגרירות ישראל באתיופיה אל משרד החוץ בירושלים מיום 11 אפריל 1962, בתוך גנוזת ח-3 - 3406/8

מכתב מאת נידחי ישראל והפלאשים אל נשיא מדינת ישראל יצחק בן צבי, מיום י"ג בשבט תשכ"ב בתוך גנוזת המדינה בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של מר יונה בוגלה למר חיים בן אשר מיום 2 במאי 1962, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתב של כוהנים אתיופים למר יונה בוגלה (מכתב מתורגם) טז' בתמוז תשכ"ב, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של חיים בן אשר לנשיא המדינה יצחק בן צבי מיום 15 בספטמבר 1962, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של יונה בוגלה לבן אשר מיום 16 אוגוסט 1962, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של אריה לוי, משרד החוץ בישראל לשגרירות ישראל באתיופיה מיום 14 בפברואר 1963, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של אריה לוי, מזכיר ראשון שגרירות ישראל באתיופיה אל יששכר בן-יעקב משרד החוץ מיום 24 אפריל 1963, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של חיים בן אשר אל השגרירות באתיופיה מיום 7 מאי 1963, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של אריה לוי, שגרירות ישראל באתיופיה אל יששכר בן-יעקב מא"פ משי"ב מיום 17 יוני 1963, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ אל שגרירות ישראל באדיס מיום 4 ביוני 1963, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של שלמה הלל אל מנכ"ל מחלקת אפריקה במשרד החוץ מיום 7 יולי 1963, בתוך הגנוזת ח-3 - 3406/8

מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ לאריה לוי, שגרירות ישראל באתיופיה מיום 15 יולי 1963, בתוך הגנזך ח3- 3406/8

מכתבו של שלמה דיבון שגריר ישראל באתיופיה אל משה קול, מנהל המחלקה לעלית נוער הסוכנות היהודית מיום 28 יולי 1963, בתוך הגנזך ח3- 3406/8

מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ אל שגריר ישראל באתיופיה מיום 6 אוגוסט 1963, בתוך הגנזך ח3- 3406/8

מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ אל שגריר ישראל באתיופיה מיום 12 אוגוסט 1963, בתוך הגנזך ח3- 3406/8

מכתבו של שלמה הלל למנהל משי"ב מיום 7 נובמבר 1963, בתוך הגנזך ח3- 3406/8

מכתבו של יואב ברסקי, מחלקת אפריקה משרד החוץ אל מנכ"ל מחלקת אפריקה משרד החוץ 30 דצמבר 1963, בתוך הגנזך ח3- 3406/8

מכתבו של אריה לוי, משגרירות ישראל באתיופיה אל מר י בן יעקב, סגן מנהל משי"ב מיום 2 דצמבר 1963, בתוך הגנזך ח3- 3406/8

עובדיה, חזי, יהודי אתיופיה "הפלשים" מתוך חומר שהוגש במסגרת הרצאה במשרד הפנים לראשי האגפים והמחלקות ביום 22 נובמבר 1972, בתוך גנזך המדינה ג- 8049/9

מכתבו של יונה בוגלה לראש הממשלה גולדה מאיר מיום 23 במרס 1973, בתוך גנזך המדינה ג- 6911/5

מכתבו של חיים יוסף צדוק, שר המשפטים לראש הממשלה יצחק רבין מיום 3 פברואר 1975, בתוך גנזך המדינה א-8199/3.

מכתבו של יונה בוגלה ומנהיגי ביתא ישראל לראש ממשלה, יצחק רבין מיום 22 במאי 1975, בתוך: על כנפי היונה, הוצאת גפן, ירושלים, 2008

מכתבו של מר חזי עובדיה למר יהודה אבנר יועץ ראש הממשלה מיום 1 אוקטובר 1975, בתוך גנזך המדינה גל- 8451/14.

סיכום דיון מאת יהודה אבנר, בעניין היהודים הפלשים 7 אוקטובר 1975. בתוך גנזך המדינה א-8199/3

מכתבו של מ פראן, סגן יו"ר הוועד הישראלי למען יהודי אתיופיה למר יהודה אבנר, יועץ לענייני יהודים במשרד ראש הממשלה, מיום 8 אוקטובר 1975. בתוך גנזך המדינה א-8199/3

מכתבו של חזי עובדיה לרב הראשי הראשון לציון עובדיה יוסף, מיום 11 אוגוסט 1976, בתוך גנזך המדינה, א-8199/3.

זיכרון דברים מישיבה שהתקיימה ביום 31 דצמבר 1975 בנושא הפלאשים, בתוך, גנזך 6740/13

מכתבו של מר יהודה דומיניץ, משנה למנכ"ל משרד הקליטה לפרופ' אריה טרטקובר, יו"ר הוועד הישראלי למען יהודי אתיופיה מיום 20 אוגוסט 1976, בתוך גנזך המדינה, א-8199

מכתבו של פרופ' אריה טרטקובר, יו"ר ועד העזרה ליהודי אתיופיה ליוסף אלמוג, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית העולמית מיום 16 ספטמבר 1976, בתוך גנזך המדינה א-8199/3

סיכום מאת יהודה דומיניץ, משנה למנכ"ל משרד הקליטה בנושא טיפול בעליית הפלאשים, מיום 27 אוקטובר 1976, בתוך גנזך המדינה, א-8199/3.

מכתבו של אברהם ירדאי, יו"ר התאחדות יהודי אתיופיה ליגאל ידן, סגן ראש הממשלה מיום 4 יוני 1978, בתוך א-8199/3.

מכתב מחברי התאחדות יהודי אתיופיה לסגן ראש הממשלה יגאל ידן מיום 5 בספטמבר 1978, בתוך א-8199 / 3מ

מכתב מחברי התאחדות יהודי אתיופיה לסגן ראש הממשלה יגאל ידן מיום 8 בדצמבר 1978, בתוך א-8199 / 3מ

מכתב התאחדות יהודי אתיופיה לראש הממשלה מנחם בגין, מיום 14 דצמבר 1978, בתוך גנזך המדינה ג-8451/4

ראיונות

ראיון של דוד י מיום 10 באוגוסט 2010

ראיון של אביטל ש. מיום 1 ביולי 2010

ראיון של מוטי א. מיום 12 בנובמבר 2010

ראיון של עזרא פ. מיום 14 באוקטובר 2010

ראיון של תמיר א. מיום 16 בספטמבר 2010

ראיון של פרדה ג. מיום 16 בספטמבר 2010

ראיון עם יצחק א. מיום 1 בדצמבר 2010

ראיון עם סמדר פ. מיום 5 דצמבר 2010

ראיון עם דינה ג. מיום 10 דצמבר 2010

ראיון עם טלי ג. מיום 17 דצמבר 2010

ראיון שנערך עם מר חזי עובדיה ל"ידיעות נגט", עיתון מרכז ההיגוי של יהודי אתיופיה במערכת החינוך ביום 3 אוגוסט 2009.

אתרי אינטרנט:

<http://he.wikipedia.org/wik>

<http://www.amit.org.il/sixtyisrael/alilot/etiopia.asp>

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Owl/Hebrew/SarHinuch/NeumimVeeruhim/ethupia.htm>

<http://lexicon.cet.ac.il/wf/wfTerm.aspx?id=1524>

<http://www.2all.co.il/web/Sites/ethiostruggle/PAGE9.asp>

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/ejim.html>

http://www.cbs.gov.il/reader/shnaton/templ_shnaton.html?num_tab=st04_04&CYear=2010